

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

BURSA
İVAZ PAŞA KÜLLİYESİ

(Doktora Tezi)

Salih PAY

54131

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Danışman
Prof.Dr. Osman ÇETİN

Bursa 1996

ÖNSÖZ

Çeşitli kültür ve medeniyet unsurlarını bünyesine alarak gelişen Bursa şehri, tarih öncesi devirlerden itibaren Ege göçleri, Pers egemenliği, Bitinya Krallığı, Roma ve Bizans dönemlerine şahit olmuş eski bir yerleşim alanıdır. Osmanlı dönemini idrak edinceye kadar Hisar içindeki küçük bir kasaba görüntüsünden kurtulamayan şehir, bu dönemde en canlı zamanını yaşamış; önemli bir ilim, kültür, sanat ve ticaret merkezi haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olmaktan başka, dünya şehirleri arasında da müstesna bir yer işgal eden ve İstanbul'un çeşitli açılardan büyük bir merkez olarak teşekkülünde küçümsenemeyecek katkıları bulunan Bursa, Osmanlı'nın kuruluş devrine ait tarihî eserleriyle olduğu kadar tabii güzellikleriyle de her zaman dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu çerçevede yerli-yabancı birçok seyyahın Bursa ile ilgili izlenimleri, seyahatnâme literatürüne zenginlik katan değerli bir unsur olmuştur. Bugün de Bursa, başka yönlerinden çok, ihtiva ettiği tarihî-kültürel miras sebebiyle ilgi odağı olmaya devam etmektedir.

Belirtmek gerekir ki, ülkeleri tanımanın yolu şehirleri tanımaktan geçer. Şehirleri tanımak ve anlamak ise, ancak onlara bu hüviyeti kazandıran müesseselerin tahlili ve anlaşılmasıyla mümkün olabilir. Bursa'da inşa edilmiş ve hemen hiçbir araştırmaya konu olmamış Hacı İvaz Paşa Külliyesi üzerinde yapılan bu çalışma da, adı geçen külliyenin fizikî, iktisadî ve sosyal yapısını tarihî-kültürel şartları içinde ortaya koymak suretiyle şehir araştırmalarına, özellikle de Bursa ile ilgili araştırmalara katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Çalışmamız, giriş ve dört bölümden oluşmakta; sonuç ve bibliyografya ile tamamlanmaktadır.

Giriş kısmında çalışmanın amacı ve kapsamı belirtilmiş, yararlanılan kaynaklar sınıflandırılarak değerlendirilmiştir. Birinci bölümde, külliyenin kuruluşuna kaynaklık eden siyasî, sosyal ve kültürel çevre üzerinde durulmuş; Bursa tarihi çerçevesinde Hacı İvaz Paşa'nın hayatı ve külliyenin kuruluşu

özetlenmiştir. İkinci bölüm, tarihî seyri içerisinde uğradığı değişikliklerle külliye'nin fizikî yapısının incelenmesine hasredilmiştir. Üçüncü bölümde, muhasebe defterleri esas alınarak külliye'nin ekonomik yapısı tahlil edilmiş; gelir-gider bilânçosu çıkarılmaya çalışılmıştır. Dördüncü bölümde ise, külliye'nin sosyal yapısı ele alınmış; bu çerçevede idarî yapı ve kadro ile çeşitli açılardan personel incelenmiştir. Böylece bir bütün olarak külliye'nin fizikî, ekonomik ve sosyal yapısı ortaya konulmuş; varılan sonuçlar "Sonuç" kısmında ifade edilmiştir. Nihayet çalışmanın kaynakları, arşiv belgeleri-kitaplar-makaleler şeklinde sınıflandırılarak "Bibliyoğrafya"yı oluşturmuştur.

Şunu da belirtmek gerekir ki, çalışmamızın temel kaynağını Ankara Millî Kütüphane'de muhafaza edilen Bursa Şer'iyeye Sicilleri teşkil etmektedir. Sicil defterleriyle ilgili referanslar, dipnotlarda önce defter türü, sonra defter ve sayfa numarası ile tarihi esas alınarak gösterilmiştir. Sözgelimi, {A 23/25, 46 a, 917/1511} örneğinde 'A' defter türünü, '23/25' defter ve '46 a' sayfa numarasını, '917/1511' ise belgenin tarihini göstermektedir. Çalışmada kullanılan diğer kısaltmalar, "Kısaltmalar" listesinde sıralanmıştır.

Tez konusunun belirlenmesi ve çalışmamızın şekillenmesi sürecinde rehberliğini, her türlü teşvik ve yardımını esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof.Dr. Osman ÇETİN'e, tavsiyelerinden yararlandığım hocam Sayın Prof.Dr. Hüseyin ALGÜL'e ve diğer hocalarıma, tezimi okuyarak değerli katkılarda bulunan Dr. Süleyman SAYAR'a, başta Dr. Recep CİCİ ve Dr. M.Asım YEDİYILDIZ olmak üzere çalışmada emeği geçen mesai arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Salih PAY
Bursa-1996

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	II
İÇİNDEKİLER	IV
TABLO VE GRAFİKLER LİSTESİ	VIII
KISALTMALAR	IX

GİRİŞ

KONU VE KAYNAKLAR

I. AMAÇ VE KAPSAM	2
II. KAYNAKLAR	3
A- VAKFIYE	3
B- BURSA ŞER'İYYE SİCİLLERİ	4
C- DİĞER KAYNAKLAR	9

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL ÇEVRE

I. TARİH İÇİNDE BURSA	12
A- OSMANLI ÖNCESİ DÖNEM	12
B- OSMANLILAR DÖNEMİ	14
II. HACI İVAZ PAŞA	18
A- HAYATI VE DEVLET ADAMLIĞI	18
B- KURDUĞU MÜESSESELER	21
III. TARİHİ MİRAS	23

İKİNCİ BÖLÜM

FİZİKİ YAPI

I. KÜLLİYENİN YERİ	29
II. HAYRÂT	30
A- MESCİT	30
1- İmadiye Mescidi	30
2- Hasan Paşa Mescidi Yanındaki Mescit	33
B- MEDRESE	34
C- MEKTEP	36
D- TÜRBE	38
E- ÇEŞMELER	39
III. AKARAT	40
A- HANLAR	40
1- Pâygâh	40
2- Tavuk Pazarı Hanı	42
B- ÇARŞILAR	43
1- İvaz Paşa Çarşısı	43
2- Demir Kapı Çarşısı	44
3- Gelincik Çarşısı	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
EKONOMİK DURUM

I. GELİRLER	47
A- GELİR KAYNAKLARI	49
1- Bina Nitelikliler	49
a) Dükkânlar	49
b) Odalar	50
2- Ziraî Nitelikliler	51
a) Köy, Mezraa ve Çiftlikler	51
aa) Fidyeye Kızık Köyü	51
ab) Dere Kızık Köyü	52
ac) Yiğit Lala Köyü	52
ad) Maslak Kuru Mezraası	53
ae) Kulaca Köyü'nde Mezraa	53
b) Bağ, Bahçe ve Tarlalar	54
ba) Bağ	54
bb) Bahçeler	54
bc) Tarlalar	55
3- Vergiler	56
a) Harâc-ı Mukâsem	56
b) Harâc-ı Muvazzaf	56
4- Sonradan Tahsis Edilenler	57
B- GELİR KAYNAKLARININ İŞLETİLMESİ	58
1- İcâr	58
a) İcâre-i Vâhîde	59
b) İcâreteyn	59
c) İcâre-i Tavîle	60
d) Mukâtaa	61
2- Murâbaha	62
C- GELİRLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	63
1- Bina Gelirleri	64
2- Zirâî Gelirler	66
II. GİDERLER	68
A- PERSONEL GİDERLERİ	68
B- YARDIM GİDERLERİ	73
1- Sosyal Yardımlar	73
a) Aile Fonu	73
b) Haremeyn Fonu	77
c) Mühtedî Fonu	79
2- Eğitim-Öğretim Fonu	81
a) Mektep Öğrencileri	81
b) Yaylakiye ve Bahariye Fonu	82
3- Diğer Fonlar	82
a) Zevayid Fonu	82
b) Kandil Geceleri Fonu	85
C- BAKIM-ONARIM GİDERLERİ	86
D- DİĞER GİDERLER	88

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL YAPI

I. KÜLLİYENİN İDARESİ	92
A- YÖNETİCİ KADRO	92
1- Mütevellî	93
a) Mütevellîde Aranılan Şartlar	93
aa) Evlâd-ı Vâkıf Olma	93
ab) Aslah ve Erşed Olma	94
ac) Umûr-ı Vakfi Edaya Elyak Olma	95
ad) Diğerleri	95
b) Mütevellînin Atanması	96
c) Mütevellînin Görevleri	97
ca) Külliyeinin Bakım ve Onarımı	97
cb) Mürtezikaaya Ücretlerinin Ödenmesi	98
cc) Gelir Kaynaklarının Korunması	99
cd) Gelir Kaynaklarının İşletilmesi	100
ce) Yeni Personel Alınması	102
d) Mütevellînin Görev Süresi	103
e) Mütevellînin Görevden Ayrılması	104
ea) Feragat Yoluyla Ayrılma	105
eb) Ref ^e Yoluyla Ayrılma	106
(1) Yaşlı Veya Hasta Olma	109
(2) Vakfiyeyi Tahrif Etme	109
(3) Vakıf Gelirini Kötüye Kullanma	110
g) Kâimmakam-ı Mütevellî	111
h) Müşterek Yönetim	111
2- Kâtip	112
3- Câbi	113
B- DENETİM	115
II. PERSONEL	116
A- HİZMET ALANLARINA GÖRE PERSONEL	117
1- İdarî Hizmet Elemanları	117
a) Yönetim Hizmeti Elemanları	117
b) Denetim Hizmeti Elemanları	118
2- EĞİTİM ÖĞRETİM ELEMANLARI	121
a) Müderris	122
b) Muid	124
c) Muallim	125
d) Öğrenciler	127
da) Medrese Öğrencileri	127
db) Mektep Öğrencileri	129
3- Dinî Hizmet Elemanları	131
a) İmam	131
b) Müezzin	131
c) Hatip	132
d) Vaiz	133

e) Dersiâm	133
f) Okuyucular	134
fa) Cüzhanlar	134
fb) Delâil Okuyucusu	137
4- Genel Hizmet Elemanları	137
a) Bakım-Onarım Elemanları	137
b) Temizlik Elemanları	138
ba) Kayyım	138
bb) Bevvâb	139
bc) Ferrâş	139
bd) Kennâs	140
c) Bekçiler	140
ca) Pasbân	140
cb) Deştân	141
B- PERSONELİN TAYİN VE AZİLLERİ	141
1- Personelde Aranılan Nitelikler	141
2- Personelin Göreve Gelmesi	142
a) Adayın Bizzat Başvurması	143
b) Başkasının Aday Göstermesi	143
ba) Kadroyu İşgal Edenin Aday Göstermesi	143
bb) Yönetimin Aday Göstermesi	144
3- Personelin Görevden Ayrılması	144
a) Kendi İsteğiyle Ayrılma	145
aa) Feragat Yoluyla Ayrılma	145
ab) İstifa Yoluyla Ayrılma	146
ac) İstibdal Yoluyla Ayrılma	147
b) Görevden El Çektirme	147
ba) Görev Şartlarını Taşımama	148
bb) Üzerine Düşen Görevi Yapmama	148
bc) Görevde İhmal ve Tembellik Gösterme	149
bd) Vakıf Malını Kendi Zimmetine Geçirme	149
C- PERSONELİN ÜCRET VE EK GELİRLERİ	150
1- Maaşları	150
2- Ek Gelirleri	153
3- Ekonomik Seviyeleri	156
SONUÇ	159
BİBLİYOGRAFYA	162
E K L E R	172

KISALTMALAR

a.g.e.	:adı geçen eser
a.g.m.	:adı geçen makale
a.y.	:aynı yer
bk.	:bakınız
BOA CE	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Tasnifi
BVS	:Bursa Vilâyeti Salnamesi
BYEBEK	:Bursa Yazma Ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi
c.	:cilt
çev.	:Çeviren
DEÜ İFD	:Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDVİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
FÜD (SB)	:Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)
HL TTD	:Hüdâvendigâr Livası Tapu Tahrir Defterleri
HÜ SBE	:Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
HVS	:Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İTÜ FBE	:İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
İÜ EFTD	:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İÜ EFTED	:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi
nşr.	:Neşreden
s.	:sayfa
sdş.	:Sadeleştiren
sy.	:sayı
TSA	:Topkapı Sarayı Arşivi
UÜ İFD	:Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
VD	:Vakıflar Dergisi
VGMA	:Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
YA	:Yurt Ansiklopedisi

GİRİŞ

KONU VE KAYNAKLAR

I. AMAÇ VE KAPSAM

Türk tarihi içinde altı asır gibi uzun ve ihtişamlı bir devir oluşturan Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, askerî, ekonomik, sosyal, kültürel vb. açılardan inceleme konusu yapılması, her geçen gün önem kazanmaktadır. Bu yönelişin başlıca sebeplerinden biri, herhalde, Osmanlı Devleti'nin çeşitli din ve kültürlere mensup unsurlardan meydana gelmiş olmasına rağmen, bunları, yüzyıllarca hoşgörü içinde birarada yaşatabilmesinin sırlarını anlama ve ortaya çıkarma çabasıdır.

Osmanlılar, kurmuş oldukları külliyelele şehirlerin gelişmesini ve büyümesini sağlamışlardır. Bu müesseseler aynı zamanda, toplumun değişik sosyal tabakaları arasındaki farklılıkların azalmasına ve toplumsal bütünleşmenin sağlanmasına katkıda bulunmuşlardır.

Bursa ölçeğinde, böyle bir bütünleşmeye katkısı olan önemli müesseselerden biri de Hacı İvaz Paşa Külliyesi'dir. Şüphesiz, adı geçen külliyeinin doktora konusu olarak seçilmesinin bazı temel sebepleri vardır.

Herşeyden önce, bu külliyeinin kurucusu olan Hacı İvaz Paşa'nın şahsiyeti dikkat çekicidir. Timur bozgunundan sonra yaşanan bir fetret döneminin ardından Osmanlı Devleti'nin bir bakıma ikinci defa kuruluşunda onun büyük bir rol oynadığı görülmektedir. O iyi bir asker olduğu kadar, Osmanlılar'ın yetiştirdiği büyük mimarlardan da birisidir. Tesis ettiği vakıflarda ihtida edenler için ayrı bir fon oluşturması, onu, diğer hayır sahiplerinden ayıran en önemli özelliktir. Böyle bir kişi tarafından kurulan bir külliyeinin inceleme konusu yapılması ve tarihî rolünün ortaya konulması da herhalde ilgi çekici olmalıdır.

Bizi bu araştırmaya sevkeden bir başka sebep de, bu külliyeinin, şimdiye kadar bu anlamda herhangi bir çalışmaya konu olmamasıdır. Üstelik böyle bir incelemenin daha önce farklı iki külliye üzerinde yapılan araştırmaların¹ ortaya koymaya çalıştığı külliye gerçeğini daha da aydınlatacağını düşünmekteyiz.

¹ Bu araştırmalar HÜ SBE'ne bağlı olarak 1993 ve 1995 yıllarında Fahri Unan ve M.A. Yediyıldız tarafından doktora tezi olarak gerçekleştirilmiştir. Bunlardan birincisi "Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi", ikincisi "Başlangıcından Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulucami" adını taşımaktadır.

Hacı İvaz Paşa'nın Bursa'dan başka Tokat'ta da cami ve medresesi, Beyoba'da ise zaviyesi bulunmaktadır. Fakat bu araştırmada sadece Bursa'daki külliyesi ele alınmıştır. Çünkü bu çalışmanın amacı, tarihî derinliğe sahip bir müessesenin araştırılması olup, bir şahsın tüm eserlerini ortaya koymak değildir.

Araştırma belirli bir tarihî dönemle sınırlandırılmamıştır. Dolayısıyla kuruluşundan günümüze kadar geçen zaman araştırma kapsamına alınmıştır.

II. KAYNAKLAR

Araştırmanın asıl kaynakları sözkonusu külliyenin vakfiyesi ile Bursa Şer'iyye Sicilleri'dir. Bunlara ek olarak Osmanlı arşivleri, kronikler ve biyografik eserler de yararlanılan diğer önemli kaynakları oluşturmaktadır.

A- VAKFİYE

Külliye'nin tesis belgesi olan vakfiye, Hacı İvaz Paşa'nın vefatından yaklaşık bir buçuk yıl kadar önce, 1 C.evvel 830/28 Şubat 1427 tarihinde düzenlenmiştir.

Orijinali elde edilemeyen² vakfiyenin tesbit edilebilen üç sûreti vardır. Bunlar sırasıyla 960/1553³, 962/1555⁴ ve 1312/1895⁵ yıllarında vakfiyenin aslından çıkartılmış sûretlerdir. Araştırmada kullanılan son iki sûret arasında ifade, uslûp ve muhteva itibariyle kayda değer bir farklılık yoktur.

² Vakfiyenin orijinali, muhtemelen 1958 yılında meydana gelen Kapalı Çarşı yangınında yanmıştır. Bursa'daki vakfiyelerin orijinaleri 1945 yılına kadar Bursa Şeri'yye Sicilleri ile birlikte muhafaza edilmiştir. Sözkonusu tarihte, sicillerin Bursa Arkeoloji Müzesi'ne devredilmesiyle, vakıflara ait muhasebe defterleri ve vakıfların orijinal vakfiyeleri, sicillerden alınarak Vakıflar Baş Kâtibi Hilmi Bey tarafından vakıflar binasında muhafaza edilmeye başlanmıştır. Fakat 1958 Kapalı Çarşı yangını, Evkaf Dairesi'nin de bu değerli belgelerle birlikte yanmasına sebep olmuştur. bk. Baykal, Kâzım, *Bursa ve Anıtları*, s. 5.

³ Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Evkaf Dairesi Defter no: 52, s. 15. Bu sûret, 1958 Kapalı Çarşı yangınında yanmıştır. bk. Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Mehmed ve II.Sultan Murad Devri*, II, 289.

⁴ C 1/53, 15 a-18 b, 962/1555.

⁵ VGMA, Defter no: 591, s. 191-195.

Arapça olarak kaleme alınan ve yayınlanmış tam bir tercümesi bulunmayan⁶ vakfiye, şu şekilde düzenlenmiştir: Başta dua cümleleri, dünyanın faniliği, âhiretin ebediliği ve vakıf yapmanın önemiyle ilgili ifadeler zikredilmiş; akabinde tesis edilen eserler, vakfedilen gelir kaynakları, yerine getirilmesi gereken hizmetler, görevlendirilecek personel ve yardım edilecek yerler sıralanmıştır. Vakfiye, diğer vakfiyelerde olduğu gibi, tesis edilen düzeni değiştirme veya iptal etme gibi olumsuzlukları önlemeye mâtuf beddua cümleleriyle son bulmaktadır.

B- BURSA ŞER'İYYE SİCİLLERİ

Şer'iyye sicilleri, Osmanlı Devleti'nde şer'î mahkemelerde tutulan defterlerdir. Bir şehirde meydana gelen dâva, alım-satım, belediye işleri, hükûmet ve vakıflara ait bina, köprü, cami, su yolu inşaatı ve tamiri, ölüm, evlenme ve boşanma gibi her türlü olayı ihtiva eden yazılarla vali, kadı, müderris, imam vb. görevlilerin nasb ve azilleri, vakfiyeler ve merkezden gönderilen emir, hucdet, berat gibi yazıların sûretlerinin kaydedildiği resmî ve tarihî kaynaklardır.

Bu defterler halkın duygu, düşünce, inanç ve davranışlarını, yaşanan acı ve tatlı olayları olduğu gibi aksettiren, dolayısıyla geçmişin âdeta aynası durumunda bulunan birinci derecede önemli belgelerdir⁷. Bu itibarla siciller, bir külliye'nin fizikî yapısını ve ekonomik durumunu aydınlatma yanında, külliye ile herhangi bir şekilde irtibatı olan insanların kendileriyle bu müessese arasındaki ilişkileri konu alan çok zengin dökümanları ihtiva etmektedir⁸.

⁶ Vakfiyenin giriş ve dua cümleleri ile âyet ve hadisler dışındaki bölümleri, 1940 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü mütercimlerinden Abdullah Tanrıkulu, Refik Şallı ve Ali S. Yücesoy tarafından tercüme edilmiştir. bk. VGMA, *Vakfiye Tercümeleri Defteri*, s.182-191.

⁷ Çetin, Osman, "Bursa Şerî Mahkeme Sicillerinden Notlar", *UÜ İFD*, sy. 2, c. II, 1987, s. 60.

⁸ Sicillerin ihtiva ettiği konu çeşitleri ve örnekleri için bk. Pay, Salih, *1069-1070/1659-1660 Tarihli Bursa Şer'iyye Sicili*, s. X-XV; Akgündüz, Ahmet, *Şer'iyye Sicili*, I, 17-51. Şehir tarihleri açısından önemli olan siciller, belge çeşidi ve bolluğunu, Tanzimat'la başlayan yenileşme hareketlerinin akabinde kaybetmiştir. 1255/1839 tarihli Gülhâne Hatt-ı Hümayunu ile açılan Tanzimat döneminde, şer'iyye mahkemeleri konusunda önemli gelişmeler olmuştur. Sözkonusu Hatt-ı Hümayunla özel ve kamu hakları teminat altına alındığı gibi, bu teminatın gereği olan hukukî düzenlemeler de yapılmaya başlanmıştır. Bu mahkemelerin görev ve yetkileri 1855'de neşredilen Şer'iyye Muhakemeleri Nizamnâmesi'nde belirlenmiş, 1867'de Şûra-yı Devlet Nizamnâmesi ile de kısıtlanmıştır. 1870 yılında nizâmiye mahkemelerinin kurulmasıyla da, sözkonusu görev ve yetkiler bu yeni mahkemelere devredilmiştir. Geniş bilgi için bk Ebu'l-ulâ Mardin,

Bursa Şer'iyye Sicilleri'nin⁹ Osmanlı tarihi araştırmalarında özel bir yeri vardır. Bu ayrıcalığın sebebi, Bursa'nın Osmanlı Devleti'nin ilk başkentlerinden olması ve ilk teşkilâtlanmanın yine burada gerçekleşmesidir. Bursa Şer'iyye Sicilleri'nin önemini artıran diğer bir özellik de, mevcut siciller arasında, bilinen en eski tarihli defterin bu arşivde bulunmasıdır¹⁰. Ayrıca, 1062 adet sicil ile, defter zenginliği yönünden de İstanbul'dan sonra ikinci sırayı alması, sözkonusu sicillere bir kat daha değer kazandırmaktadır¹¹.

Burada, araştırmada esas alınmak üzere Bursa Şer'iyye Sicilleri'nden tesbit edilen belgelerle ilgili bazı teknik bilgilere de tablolar halinde yer vermemiz uygun olacaktır.

Külliye hakkında bilgi ihtiva eden kayıtların sicillerden tesbit edilmesinde şu metod takip edilmiştir: İlk planda Bursa'ya ait 1062 sicilden, 454'ü konuyla ilgili

“Kadı”, *İA*, s. 45-46 ; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, s. 108-110; Akgündüz, *a.g.e.*, I, 76-81; Shaw, Stanford J. ve E.K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, 109; Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, I, 86, 100.

- ⁹ 1991 yılından itibaren Ankara Milli Kütüphâne'de araştırmacıların istifadesine sunulan Bursa Şer'iyye Sicilleri'nin 19. asra kadar mahkemelerde muhafaza edildikleri bilinmektedir. 1834 yılından itibaren Şeyh Süleyman Efendi Mektebi'nde depolanan siciller, 1854 depreminden zarar görmüşlerdir. Sicillerin bilinen ilk tamiri ve ciltlenmesi, Bursa İdare Meclisi Başkâtibi Bursalı Eşref Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. 1868 yılında Sadrazam emriyle İstanbul'a götürülen sicillerin ilk numaralandırılma işlemi de burada yapılmıştır. Bir müddet sonra Bursa'ya geri gönderilen siciller, bu tarihten sonra sırasıyla Çendik/Kazzazoğlu Medresesi, Evkaf Dairesi mahzeni ve Ulu Cami'in pencerelerindeki dolaplar içinde muhafaza edilmişlerdir. (bk. Kepecioğlu, Kâmil, *Bursa Kutuğu*, I, 327.) Siciller, 1924'de şer'i mahkemelerin kaldırılmasından sonra yeniden numaralandırılarak Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne teslim edilmiş; 1945 yılında ise Bursa Arkeoloji Müzesi'ne devredilmiştir. Vakıflara ait muhasebe defterleri ile vakıfların orijinal vakfiyeleri sicillerden ayrılarak Vakıflar Baş Kâtibi Hilmi Bey tarafından vakıflar binasında muhafaza edilirken, 1958 Kapalı Çarşı yangınında yanmışlardır. (bk. Baykal, *a.g.e.*, s. 5.)
- ¹⁰ Bursa Şer'iyye Sicilleri'nde en eski tarihli belgeler A 1/1, 860-900/1455-1494, A 2/2, 867-868/1462-1463 ve A 199/208, 860-890/1455-1485 nolu defterlerde bulunmaktadır. Daha eski defterler muhtemelen Timur ve Karamanoğulları'nın Bursa'yı istilâları sırasında yanmış veya yok olmuştur. Gerek Timur'un gerekse Karamanoğlu'nun Bursa'yı yaktığına dair bk. *Aşıkpaşazâde*, s. 85; *Neşri*, I, 357; *Solakzâde*, s. 125; *Atsız, Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Tarihi*, s. 35; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 316, 350. Bursa Şer'iyye Sicilleri'nin en yenisi ise 1342/1923 yılına ait C 208 nolu defterdir.
- ¹¹ Bursa Şer'iyye Sicilleri'nin şimdiye kadar düzenli bir kataloğu yapılmamıştır. Bu sebeple defter sayısı ile ilgili verilen bilgiler farklıdır. Kendi yaptığımız sayıma göre 32'si Kemal Paşa, 22'si Mudanya, 20'si İnegöl, 10'u Gemlik, 11'i Söğüt ve 798'i de Bursa merkezine ait olmak üzere toplam 893 adet numaralı defter vardır. Bu sayı, numara verilmeyen 169 defter ile 1062'ye çıkmaktadır. Numaralı defterler boy sırasına göre 'A', 'B', 'C' ve 'D' şeklinde sınıflandırılmış olup, 'A' grubunda 208, 'B' de 408, 'C' de 238 ve 'D' de 39 adet defter bulunmaktadır.

olmadığından araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Bunlardan 95'i Bursa'nın kazalarına ait, 169'u numaralandırılmamış ve 190 tanesi de tereke defterlerinden ibarettir. Araştırma kapsamına alınan 'A' ve 'B' gruplarındaki defterlerin tamamı incelenmiştir. 'C' grubundakiler ise, genellikle Nizamiye mahkemelerinin kurulmasından sonra tutuldukları, dolayısıyla konumuzla ilgili çok az belge ihtiva ettikleri için, sondajlama yöntemiyle taranmıştır. Araştırma kapsamına alınan defterlerle tesbit edilen belgelerin sayı ve oranları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Siciller				Belgeler	
Sicillerin Grubu ve Adedi	Araştırma Kapsamına Alınan Siciller	İncelenen Siciller	%	Aded	%
A 208	164	164	100	1.104	63
B 408	264	264	100	601	35
C 238	162	40	25	33	2
D 39	Bu defterler Bursa'nın kazalarına aittir.				
Numarasız 169	Bu defterler Bursa'ya ait sicillerin yanında bulunmakla beraber herhangi bir tasnife tabi tutulmamışlardır.				
Toplam 1.062	590	468	80	1.738	100

Tablo 1 Belgelerin Sicillere Göre Dağılımı

Tabloda görüldüğü üzere, araştırma kapsamına alınan 590 sicilden 468'i (% 80) incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde, konuyla dolaylı da olsa ilgisi bulunan 1.738 belge tesbit edilmiştir. Belge zenginliği % 63 gibi büyük bir oranla 'A' grubu defterlerde gözlenmektedir. Bunun sebebi, 'A' grubundaki defterlerin sayfa sayısı bakımından kabarıklık olmaları ve vakıflarla ilgili çok sayıda dava kaydı ihtiva etmeleridir. 'C' grubunu oluşturan defterlerin, çok az sayıda belge bulundurduğu da tabloda görülmektedir.

Bu gibi araştırmalarda sağlıklı neticelere ulaşabilmek, verilerin yıllara göre dağılımlarıyla da yakından ilgilidir. Aşağıdaki tablo, tesbit edilen belgelerin yüzyıllara göre dağılımlarını göstermektedir.

D  n e m	Defterlerin Grupları			TOPLAM	%
	A	B	C		
15. yy. (830/1427)	Kuruluş yıllarına ait sadece vakfiye vardır.				
15. yy. (883/1478)	82	---	---	82	5
16. yy.	996	80	1	1084	62
17. yy.	24	230	5	259	15
18. yy.	---	95	7	102	6
19. yy. (1870'e kadar)	2	189	12	203	11.5
19. yy. (1870 sonrası)	---	---	8	8	0.5
T o p l a m	1.104	601	33	1.738	100

Tablo 2 Belgelerin Yüzyıllara göre Dağılımları

Yukarıdaki tabloya dikkat edilirse, külliye hakkındaki bilgilerimiz yaklaşık yarım asır gecikmeli olarak başlamaktadır. Bunun sebebi, bu yıllara ait defterlerin günümüze ulaşmamış olmasıdır. Külliye'nin karanlık kalan diğer dönemi ise, günümüze en yakın dönem olmasına rağmen XIX. asrın ikinci yarısıdır. Bunun sebebi de, daha önce zikredildiği gibi Nizamiye mahkemeleri kurulduktan sonra sicillerde konumuzla ilgili belgelere yer verilmemiş olmasıdır.

Tesbit edilen 1738 belgeden, araştırma konusuyla dolaylı olarak ilgisi bulunanlar dışında kalan ve ayrıntılı bilgi ihtiva eden 1386'sı değerlendirmeye alınmıştır. Aşağıdaki tabloda, değerlendirilmeye alınan bu belgelerin konularına göre dağılımlarını gösterilmiştir.

T e s p i t E d i l e n B e l g e l e r			
K o n u		S a y ı	%
1	Muhasebe Defterleri, Kiralar, Alacak ve Borçlar	802	58
2	Personel ve Vakıfla İlişkisi Olanlar	120	9
3	Vefat, Vekâlet, Kefalet vb.	114	8
4	Vâkıf'ın Nesli Arasındaki Çeşitli Davalar	105	8
5	Yardımlar	100	7
6	Tamirler	75	4
7	Sû-i istimaller	35	3
8	Adli Olaylar	35	3
T o p l a m		1.386	100

Tablo 3 Belgelerin Konulara Göre Dağılımı

Tabloda görüldüğü gibi külliye ile ilgili belgelerin %58 oranındaki büyük çoğunluğunu muhasebe defterleri, vakfın kira alacak ve borç davaları oluşturmaktadır.

İkinci sırada %9 oranla külliye personeli hakkındaki belgeler vardır. Bu belgeler genellikle personelin atama ve azilleriyle ilgili olup, hayatları ve tahsilleri gibi konularda bilgi vermezler.

Üçüncü grup belgeleri, külliye'nin çeşitli birimlerinde vefat edenlerle ilgili kayıtlar ile yine külliye ile herhangi bir şekilde ilgisi bulunan kişilerin vekâlet, kefalet gibi kayıtları oluşturmaktadır.

Dördüncü gruptaki belgeler vâkıfın aile üyelerine ait hisselerin kendilerine ulaştırılması ve aile üyelerinin birinci veya ikinci batından olmaları meselesiyle

ilgilidir. Dolayısıyla vakfin gelirlerinden hisse alan İvaz Paşa'nın çocuk ve torunlarına ait kayıtları ihtiva etmektedir.

Beşinci gruptaki belgeler Haremeyn, mühtedîler, mektep çocukları gibi çeşitli kişi ve yerlere yapılan yardım kayıtlarından oluşmaktadır.

Tamirler, Sû-i istimaller ve Adlî Olaylar başlıklarıyla verilen belgelerde aşağıdaki konularla ilgili kayıtlar bulunmaktadır: "Tamirler"de, külliye'nin geçirdiği her türlü bakım ve onarımlar; "Suistimaller"de, gerek gelir kaynaklarının işletilmesi gerekse külliye personelinin vazifeleri esnasında karışıkları görevi kötüye kullanma hadiseleri; "Adlî Olaylar"da, külliye'nin çeşitli birimlerinde meydana gelen hırsızlık, yaralama gibi hadiseler.

C- DİĞER KAYNAKLAR

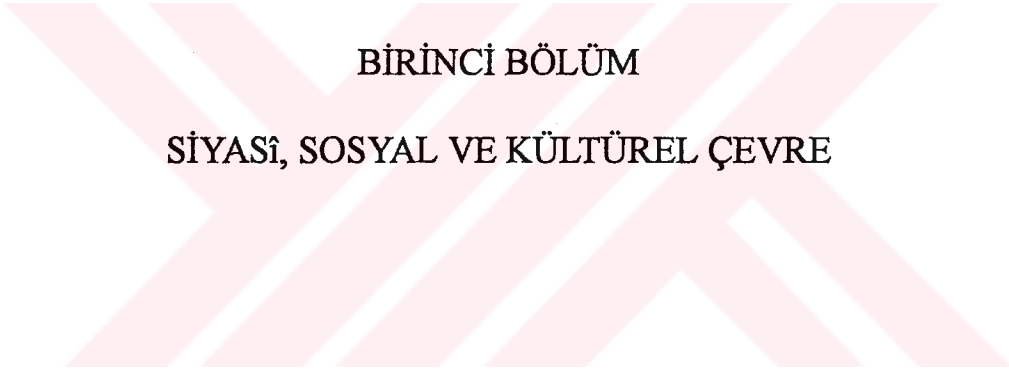
Araştırma süresince siciller dışında, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü arşivlerinde bulunan konuyla ilgili belgeler tesbit edilmeye çalışılmıştır. Özellikle, Topkapı Sarayı Arşivi'nde tesbit edilen muhasebe defteri sûretleri, külliye'nin tarihî süreç içerisindeki ekonomik durumunu daha sağlıklı olarak ortaya koymaya yardımcı olmuştur.

Araştırmada kullanılan diğer bir kaynak türü de kroniklerdir. Fakat bunlar, külliye'nin kurucusu Hacı İvaz Paşa'nın siyasi hayatı hakkındaki bilgilerle sınırlıdır. Dönemin tarihçisi Aşık Paşazâde (ö.889/1484), İvaz Paşa'nın hayratını birkaç cümleyle özetlemektedir. Ayrıca Şükrullah'ın *Behçetü't-Tevarih*'i, Oruç Bey'in *Tevarih-i Âl-i Osman*'ı, Mehmed Neşri'nin *Cihan-numâ*'sı, Lütfi Paşa'nın *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı, Âlî'nin *Künhü'l-Ahbar*'ı ve Hoca Sa'deddin'in *Tacü't-Tevarih*'i gibi eserler Hacı İvaz Paşa ve dönemi ile ilgili bölümler ihtiva etmektedir. Bu bölümlerde yer alan bilgilerin genel olarak birbirinden farklı olmadığı gözlenmiştir.

Yararlanılan diğer bir kaynak türü de biyografik eserlerdir. Bu çerçevede Bursa'ya dair yazılmış ilk vefeyâtnâme olan Baldırzâde'nin *Ravza-i Evliyâ'sı*¹² başta olmak üzere, Belîğ İsmail'in *Güldeste'si*¹³, Gazzîzâde Şeyh Abdüllatîf'in *Hülâsatü'l-Vefeyâtı*¹⁴, ve Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmânî'si* zikredilebilir.

Külliye ile ilgili yazılı bilgilerin XIX.yüzyıldan itibaren yetersiz kalması sebebiyle, kısmen de olsa bazı boşlukları telâfi etmek amacıyla külliye birimleri hakkında bilgi sahibi olan bazı canlı şahitlere de kaynak olarak başvurulmuştur.

-
- 12 Müellifin tam adı, Baldırzâde Selisî Şeyh Mehmed'dir. Eser, Bursa'nın fethinden itibaren XVII. yy'ın ortalarına kadar bu şehirde vefat etmiş olan alim, mutasavvıf ve şairlerin hal tercümelerini anlatır. bk. Atlansoy, Kadir, *Bursa Vefeyâtnâmelerindeki Şairlerin Biyografileri İnceleme-Metin*, s. 78.
- 13 Eser, Bursa'nın fethinden itibaren Bursa'da yetişen, yerleşen ve vefat eden sultan, şehzâde, vezir, mutasavvıf, alim, şair, musikişinaş, hattat, nakkâş, meddâh ve tabiplerin biyografilerini verir. bk. Atlansoy, *a.g.e.*, s. 87.
- 14 Eser, daha önce yazılmış bütün vefeyatnâmelerden yararlanılarak hazırlanmıştır. bk. Atlansoy, *a.g.e.*, s. 108, 111.

BİRİNCİ BÖLÜM
SİYASİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL ÇEVRE

I. TARİH İÇİNDE BURSA

Şehirler ve şehir hayatında ortaya çıkan müesseseler medeniyetlerin tezahürleridir. Bu tezahürlerin ardında medeniyetlere kaynaklık eden kültürler vardır. Farklı kültürler farklı medeniyetleri ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede, meselâ Bizans medeniyetinden olduğu kadar İslâm medeniyetinden ve Bizans şehri yanında İslâm şehriden söz edilebilmektedir.

Anadolu, tarih boyunca birçok medeniyete kucak açmış kıtalararası bir geçiş noktasında bulunmaktadır. Bu coğrafyanın kuzey-batısında yer alan Bursa ise tarihin derinliklerine kök salmış önemli bir şehirdir. İslâm ve Osmanlı kimliğiyle İvaz Paşa Külliyesi'nin kuruluşuna da zemin teşkil eden bu şehrin tarihî ve kültürel geçmişi hakkında kısaca bilgi vermek gerekmektedir.

A- OSMANLI ÖNCESİ DÖNEM

Orta Asya Türk-İslâm kültürünün Anadolu'ya aktarılmasında önemli bir merkez olan Bursa¹⁵ altı asırlık Osmanlı Devleti'nin dibacesi olarak nitelenen bir şehirdir¹⁶. Bizans döneminde Rum azizleri¹⁷, daha sonra bunların yerini alan Türk evliyalari¹⁸ sayesinde ruhaniyetli bir şehir (erenler diyarı) ¹⁹ haline gelen Bursa, Hasan Taib'in deyiimiyle de "Anadolu'nun letâfetçe.birinci şehri" olmuştur²⁰.

Uludağ'ın eteğine kurulmuş, surların çevrelediği küçük bir Bizans kenti olan Bursa'nın ilk çağlardaki adı "Prusa"dır. Aynı adı taşıyan diğer kentlerden ayırt etmek için buna, "Prusa ad Olympum" denilmiştir. Şehrin kimler tarafından ve ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemektedir. MÖ. II. yy. sonlarında Bitinya kralı

15 Fındıkoğlu, Z. Fahri, *İstanbul'un Kültür Merkezi Olarak Teşekkülü Meselesi*, s. 4.

16 Tanpınar, Ahmet Hamdi (Sadrazam Keçecizâde Fuat Paşa'dan naklen), *Beş Şehir*, s. 116.

17 Hammer, Baron Joseph Von Purgstall, *Osmanlı Devleti Tarihi*, I, 118.

18 Fındıkoğlu, *a.g.e.*, s. 6.

19 *Evliya Çelebi*, II, 9.

20 Hasan Taib, *Hâtrâ yahud Mir'ât-ı Bursa*, s. 3.

Prusias'a sığınan Kartacalı Annibal tarafından²¹ ya da bizzat Prusias tarafından kurulduğu rivayet edilmektedir²².

Bir ara Pontus hakimiyetine giren Bursa, Pontus Kralı Mithradates'in mağlubiyetinden sonra tekrar Romalılar'ın eline geçmiş ve Nicomedia (İzmit)'ya bağlanmıştır. Roma İmparatoru Trajanus zamanında Bursa'ya vali tayin edilen Plinius, şehri çeşitli binalarla donatmıştı. Bu dönemde kültür gelişmiş, hayat düzene girmiş ve yeni yapılarla şehrin büyümesi hızlanmıştır²³. Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra Doğu Roma hakimiyetindeki şehirlerden biri haline gelen Bursa, orta çağlara, hatta Türk hakimiyetine kadar, İznik ve Edincik gibi iki ünlü şehir arasında tali bir ehemmiyeti haiz olarak varlığını sürdürmüştür²⁴.

Bursa'nın da içinde bulunduğu Bitinya bölgesinin müslümanlarla ilk defa tanışması İstanbul'un fethi teşebbüsleri dönemine kadar uzanırsa da²⁵ kalıcı başarıların elde edilmesi, ancak Selçuklular zamanında gerçekleşmiştir. 473/1080 yılı, Bursa tarihi açısından bir dönüm noktası teşkil eder. Çünkü bu tarihte, Anadolu Selçuklu Sultanı Kutalmış oğlu Süleyman Şah (ö.479/1086), bütün Bitinya'da hakimiyetini kabul ettirmiş ve İznik'i alarak kendisine merkez yaptıktan sonra Bursa'yı fethetmişti²⁶. Ancak Kılıç Arslan'ın (485-501/1092-1107) ölümü ile başlayan şehzâde mücadeleleri sırasında bir süre Türk hakimiyetinden çıkmış olan Bursa, Kılıç Arslan oğlu Şehinşah'ın (504-510/1110-1116) saltanatı döneminde, 507/1113'de tekrar ele geçirilmiştir. Ne var ki şehir, bir müddet sonra Bizans

21 M.S. 103 yılında Roma imparatorluğu'nun Bitinya valisi olan Latin tarihçisi Plinius'a göre, M.Ö. 202 yılında Afrikalı Scipion'a yenilen Annibal, Bitinya kralına sığınmış ve daha sonra şehri kurmuştur. bk. *Bursa*, s. 4.

22 Arnold Toynbee, Bitinya krallığının İzmit, İznik ve Bursa olmak üzere üç merkezinin bulunduğunu, bu şehirleri Romalılar'ın değil, Bitinyalılar'ın tesis ettiğini kabul etmektedir. bk. Toynbee, Arnold, "Bursa Çevresi Tarihine Dair", *Uludağ Dergisi*, sy. 92 (Kasım-Aralık 1948) Bursa 1948, s. 20. Strabon'a göre Bursa M.Ö.29 yılında kurulmuştur. bk. Hacı Beyzâde Ahmed Muhtar, *Bursa Sergisi Rehberi*, s. 13; Süslü, Azmi, *Tarihi Bursa*, s. 5.

23 Valinin hükümdar ile bir hamam inşasına dair yaptığı yazışmalarda sıcak sulardan bahsetmemesi, Çekirge'deki kaplıcaların daha sonraki dönemlerde inşa edildiğini göstermektedir. bk. "Bursa", *YA*, III, 1629.

24 Yınanç, M. Halil, "Bursa", *LA*, II, 810.

25 Muaviye (41-60/661-680) zamanında başlayan İstanbul'un fethi teşebbüsleri ve bu çerçevede sürdürülen akınlar, Harun Reşid (170-193/786-809) döneminde Bizans'dan vergi almaya kadar ilerlemişti. Bu dönemde müslüman akınları Bursa civarında görülse bile şehrin muhasara edildiğine dair bilgi yoktur. bk. Abdülkadir, *Bursa Tarihi Kılavuzu*, s. 22.

26 Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 106.

İmparatoru Aleksios Komnenos tarafından geri alınacak²⁷ ve Osmanlılar'a kadar Bizans hakimiyetinde kalacaktır²⁸.

B- OSMANLILAR DÖNEMİ

Osman Bey (679-725/1280-1324), Bursa bölgesine ilk defa 686/1287'de İnegöl Tekfuru'nu yenerek girmişti. Bursa'nın kolayca fethedilemeyeceği anlaşılınca, 715/1315'de yaptırılan iki kale ile muhasara altına alınan şehir²⁹, yaklaşık on yıl süren bu kuşatma neticesinde Bizans Tekfuru Bursuk tarafından 6 Nisan 1326'da oğlu Orhan Bey'e (725-764/1324-1362) teslim edilmiştir. Fetihden sonra beyliğin merkezi haline getirilen Bursa, Osman ve Orhan beylerin kabirlerini de bünyesinde bulundurmaktadır³⁰.

İlkçağlarda fazla önemli bir yere sahip olmayan Bursa, kale içine yerleşmiş küçük bir şehir görünümündeyken Türkler sayesinde büyük bir kültür ve ticaret merkezi haline gelmişti. Asırlarca İznik'in gölgesinde kalan Bursa, fetih ile beraber, İslâm coğrafyasının çeşitli yerlerinden gelen âlimler, abdallar, mutasavvıflar, sanatkar ve tüccarlar sayesinde, XIV. asır sonlarına doğru Anadolu'nun her bakımdan büyük şehirlerinden biri olmuştu. Özellikle, Osmanlı Devleti'nin temellerinin atıldığı ilk iki asır boyunca, İstanbul'un fethinden önce ve Edirne'nin henüz gelişmemiş olduğu bir devirde ilim ve kültür müesseseleriyle başta gelen bir merkezdi³¹. Evliya Çelebi, Anadolu içinde Kayseri, Konya, Niğde, Aydın, Saruhan, Lârende, Dârende ve Maraş taraflarından; Anadolu dışında Belh, Buhara ve Horasan taraflarından çok sayıda insanın gelerek Bursa'yı vatan edinip imarına katkıda bulunduğu gerçeğine dikkatleri çekmektedir³². Bu değerli insanlar, oturdukları yerlere kendi isimleri verilerek yadedilmişlerdir³³.

27 Sevim, Ali- Yücel, Yaşar, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, s. 119.

28 Geniş bilgi için bk. Mehmed Ziya Bey, *Eski Bursa*, s. 169-172.

29 Kalelerden biri Uludağ tarafında Balabanbey İlkokulu'nun yerinde olup komutanlığına Balabancık, diğeri ise ova tarafında Kükürtlü Hamamı'nın karşısına bina edilmiş olup komutanlığına Aktimur getirilmişti. bk. *Neşri*, I, 118, 119; Baykal, *a.g.e.*, s. 12.

30 İnalçık, Halil, "Bursa", *TDVİA*, VI, 446.

31 Gökbilgin, M. Tayyib, "Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçileri Hakkında", *Necati Lugal Armağanı*, s. 261.

32 *Evliyâ Çelebi*, II, 9.

33 Köseoğlu, Neşet, *Tarihte Bursa Mahalleleri XV ve XVI. Yüzyıllarda*, s. 4; Tanyeli, Uğur, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy)*, s. 159.

Orhan Bey, Bursa'nın fethinden sonra Hisar'da Bizanslılar'dan kalma saraya (Bey Sarayı) yerleşmiş, geleneğe uyarak manastırı camiye çevirmiş ve ayrıca sarayın yanına yeni bir mescit daha inşa ettirmişti³⁴. Gelişmekte olan bir beyliğin merkezinin sur içinde kalması elbette düşünülemezdi. Bu sebeple Orhan Gazi, kale içine inşa edilen cami ve mescitlerle yetinmedi. Tipik bir İslâm şehrinin gelişmesine uygun olarak ticaret yerleri de yaptırdı³⁵. Hisar içinde uygun yerin bulunmaması üzerine, bugün dahi merkezî önemini muhafaza eden yere, 740-41/1339-40 yılında kendi adına zaviye-cami, medrese, han ve hamamdan oluşan bir külliye yaptırarak şehrin ilk genişlemesini sağladı.

I. Murad Hüdavendigâr'ın (764-792/1362-1389) 767-68/1365-66'da Çekirge'de inşa ettirdiği yapı kompleksi, şehrin batıya doğru genişlemesini sağlarken Yıldırım'ın (792-805/1389-1402), buna tamamen zıt düşen bir yerde, 803/1400 yılında, inşa ettirdiği külliye şehir dokusu açısından önemli bir nokta oluşturmaktaydı. Külliyenin bünyesinde bulunan Darü's-Şifa ise ilk Osmanlı hastahanesi olma özelliğine sahipti³⁶. Çelebi Mehmed'in (816-825/1413-1421) 822/1419'da yaptırdığı Yeşil Külliyesi ile II.Murad'ın (825-855/1421-1451) 830/1426'da yaptırdığı külliye hem buldukları yerlerde kendi isimleriyle yeni mahalleler oluşturmuş, hem de şehrin boş alanlarını doldurmuştu. Sultanlara ait külliyelerden başka, Emir Sultan adına inşa edilen cami de aynı işlevi görmekteydi. Bursa'nın çeşitli yörelerine serpilmiş bu külliyeler şehrin büyümesini sağlamakla birlikte, sonradan yanına Ulucami'nin de eklendiği Orhan Külliyesi'nin şehre asırlarca hakim olmasını ve merkezî önemini engelleyememişti³⁷.

Sultanların inşa ettirdiği külliyelere ilâveten başta vezirler olmak üzere birçok hayır sahibi, yaptırdıkları cami, medrese, han, hamam vb. eserlerle şehri bir ağ gibi dokumuşlardı.

Ancak zaman içinde karşılaşılan çeşitli olaylar bu eserleri olumsuz yönde etkilemiştir. Meselâ III.Mehmed (1004-1012/1595-1603) ve I.Ahmed (1012-1026/1603-1617) zamanlarında Karayazıcı, Kalenderoğlu, Deli Hasan ve

³⁴ Yınanç, "Bursa", *İA*, II, 811.

³⁵ Kuban, Doğan, "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler" *VD*, VII, İstanbul 1968, s. 55.

³⁶ Çetin, Osman, "Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlılar'da İlk Tıp Fakültesi Bursa Darü's-Şifası ve Tıbbî Faaliyetler", *Yedi İklim*, V/40 (Temmuz 1993), s. 84.

³⁷ Yenişchirlioğlu, Filiz, "XIV-XV. Yüzyıl Mimari Örneklere göre Bursa Kentinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi", *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1989, s. 1347.

Cennetoğlu isimli asilerin Bursa ve civarını istilâ etmeleri, şehri yağmalamaları ve yakmaları; IV.Mehmed (1058-1099/1648-1687) döneminde cereyan eden Abaza Mehmed Paşa olayı sebebiyle şehrin benzer tehlikelere maruz kalması örnek olarak zikredilebilir. III. Mehmed zamanındaki isyanlarda, Bursa'yı korumak amacıyla kentin üç tarafına sur yaptırılmıştır³⁸. Abaza isyanı ise neredeyse bütün Bursa'yı bir eşkıya yatağı haline getirmiş; isyan bastırıldıktan sonra mahalle imamaları aracılığıyla şehirde 500'e yakın silâh toplanmıştır³⁹.

Yaşanan tarihî tecrübeler, büyük devletlerin ortaya çıkışında sadece askerî başarıların yeterli olmadığını göstermektedir. Osmanoğulları'nın mütavazi bir beylikten bir cihan devletine dönüşmesinde gaza ruhu ve heyecanının katkısı hayli fazladır. Gâziyân, Ahîyân, Bâciyân ve Abdalân dörtlüsü Anadolu'nun siyasî ve dinî bütünlüğünü sağlamada önemli görevler üstlenmişlerdi⁴⁰. Osmanlı Beyliği'nin ilk yöneticilerinin, kardeşlik ve dayanışmayı esas alan Ahî teşkilâtı mensuplarından oldukları bilinmektedir. Tanpınar'ın belirttiği gibi; "Yaptırdığı camilerin kandillerini kendi elleriyle yakan, imaretlerinde pişirttiği ilk yemeği kendi elleriyle fakirlere ve gariplere dağıtan Orhan Gazi'nin yarı evliya çehresi bu destanın asıl merkezidir"⁴¹.

Ahîlerin⁴²; Geyikli Baba⁴³, Doglu Baba⁴⁴, Abdal Murad⁴⁵, Abdal Kumral⁴⁶ ve Abdal Musa⁴⁷ gibi gönül erenlerinin de desteğini alan idareciler zafere daha

38 Tatarlar Köprüsü'nden Setbaşı'na kadar olan kısmı içine alan bu hisara Aşağı Hisar adı verilmişti. bk. *Evliya Çelebi*, II, 11.

39 Pay, *a.g.e.*, s. XXVIII; B 131/346, 49 a, 1070/1660.

40 Çetin, Osman, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı*, s. 140-146.

41 Tanpınar, *a.g.e.*, s. 115.

42 Osman Gazi'nin şeyhi ve kayınpederi olan Şeyh Edebalî bir Ahî reisi olup etkisi Eskişehir bölgesine kadar uzanmaktaydı. Ayrıca Bursa'nın fethinde burçlara bayrağı ilk diken Ahî Hasan da diğer bir örnektir.

43 XIII. asrın sonu ile XIV. asrın başlarında Bursa'da yaşamış bir Türk Alperenidir. Orhan Gazi zamanında kahramanlığı ve kerameti ile ün yapmıştır. bk. *Evliya Çelebi*, II, 46.

44 "Dog" yoğurt manasına gelmektedir. Muhasaralarda gazilere sürekli ayran taşıdığı için bu adı almıştır. bk. Koyunluoğlu, A.Memduh Turgut, *İznik ve Bursa Tarihi*, s. 79.

45 Bursa'nın fethinden önce, Buhara'dan Bursa'ya gelen kırk abdalın birisidir. Fetihte Orhan Gazi'ye yardım etmiştir. Alaca Hırka semtinin yukarısındaki kireç ocağının üst tarafında zaviyesi vardır. Bu zaviye, XVII. yüz yılın ikinci yarısında Bektaşî dervişlerinin eline geçmiştir. bk. *Evliya Çelebi*, II, 46; Köprülü, Orhan Fuad, "Abdal Murad", *TDVİA*, I, 64.

46 Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önce uçlarda yaşayan bir derviş mücahiddir. Rivayetelere göre, Ermeni Derbendi denilen yerde rastladığı kırklar'dan biri ona, Osman Gazi'nin başına devlet kuşunun konacağını söylemiş; o da, bu müjdeyi Osman Gazi'ye bildirmiştir. Osman Gazi ise, kendisine kılıcını ve maşrabasını vermiş ve Ermeni

kolay erişiyorlardı. Devletin de, bu dervişlerin hatırasına çeşitli yerlerde tekke ve zaviyeler yapması Bursa'nın hem gelişmesini sağlıyor hem de Bursa'da manevî bir hava oluşturuyordu. Başta padişahlar olmak üzere, idareci sınıf ve ulemanın çoğu tarikat müntesibi olduğundan büyük halk kitlesi de bu yola girmiş; fakihlerin nüfuz ve tesiri altında kalan Konya ve Kayseri gibi şehirlere karşılık Bursa, daha çok mutasavvıfların nüfuzu altında kalan bir merkez olmuştur⁴⁸. İstanbul'daki Eyüp Sultan gibi, Bursa'da da Emir Sultan bu görünümün ortaya çıkmasında önemli katkılar sağlamıştır⁴⁹.

İlim, sanat ve fikirle beslenmeyen üstünlükler etkilerini uzun süre devam ettirememektedir. Osmanlılar'ın, uzun ömürlü bir devlet kurmalarında ilim erbabına verdikleri önemin rolü ise büyüktür. II. Murad'ın tahta çıkışıyla Bursa, Emir Sultan gibi büyük bir şeyhi, Molla Fenârî gibi büyük bir bilgini barındıran bir şehir olmuş; kısa bir sürede Amasya, Tokat ve Ankara'yı kendisine bağlayarak, siyasal, ekonomik ve kültürel bakımdan Anadolu'yu temsil edecek duruma gelmiştir. Büyük bilgin ve şeyhleri; tanınmış cami, imaret, medrese ve tekkeleriyle bütün Osmanlı coğrafyası üzerinde belli bir etkinlik kazanmıştır. Bu dönemlerde müderrislik, müftülük, kadılık, kazaskerlik, vezirlik ve hatta beylerbeyliği gibi görevler Tokat, Amasya ve Bursa kökenli ulemanın elinde toplanmıştır⁵⁰.

Asırlarca Anadolu'nun en önemli kültür merkezlerinden biri olan Bursa, Çandarlı ve oğulları⁵¹, Kara Timurtaş Paşa ve oğulları başta olmak üzere, Osmanlı

Derbendi'inde de adına bir zaviye yaptırmıştır. bk. Köprülü, O.F., "Abdal Kumral", *TDVİA*, I, 63.

47 Bursa'nın fethinde Orhan Gazi ile birlikte hareket etmiştir. Hacı Bektaş ile Anadolu'ya gelmiş ve Geyikli Baba ile de yakın münasebetlerde bulunmuştur, Buhara'dan gelen kırk abdalın biridir. Meşhur Bektaşî velisi Kaygusuz Abdal'ın kendisinden icazet aldığı Abdal Musa "Pir-i sani" olarak anılır. bk. Köprülü, O.F., "Abdal Musa", *TDVİA*, I, 64.

48 Gökbilgin, M.Tayyib, a.g.m., s. 261; *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*'nde 50'ye yakın evliya türbesinin isimlerini vermekte, ziyaret ettiği çok sayıdaki diğer türbelerin adlarını unuttuğunu yazmaktadır. bk. *Evlîya Çelebi*, II, 46-48.

49 Emir Sultan, Yıldırım'ın damadı olmuş, Çelebi Mehmed ve II. Murad'a kılıç kuşatmış, Osmanlı ordusunu dualarıyla uğurlamıştır. Hayatta iken bahar mevsimlerinde ülkenin dört bir yanından gelen yüzlerce dervişle topluca zikir yapılırdı. Asırlarca devam etmiş olan bu zikir geleneğine *Erguvan Cemiyeti* denilirdi. bk. Algül, Hüseyin, "Erguvan Bayramı", *UÜ İFD*, III/3 (1991), s. 91-92.

50 "Bursa" *YA*, III, 1630.

51 Çandarlılar, Orhan Gazi devrinden başlayarak, II. Selim'in tahta çıkışının ilk yıllarına kadar birçok ilmiye ricali ve devlet adamı yetiştirmiş bir ailedir. Bu ailenin ilk üyesi olan Hayreddin Paşa, kadılıktan vezirliğe yükselmiş olup Osmanlı Beyliğinin kuruluşunda

Devleti'nin en büyük eşraf ve ayânına merkez olmuştur. Lala Şahin, Sarı Timurtaş, Hacı İvaz, Bayezid, Hamza Beyzâde Mustafa, Cezerî Kasım ve Fenârîzâde Ahmed paşalar bu şehirde yetişen büyük devlet adamlarıdır⁵². Molla Fenârî, Molla Gürânî, Molla Yegân, Kınalızâde, İlâhîzâde, Üftâdezâde, Eşrefzâde, Gazzîzâde, Kara Çelebizâde, Baldırzâde, Cizyedarzâde gibi köklü aileler de, Bursa'nın kültür hayatının zenginleşmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır⁵³.

II. HACI İVAZ PAŞA

A- HAYATI VE DEVLET ADAMLIĞI

Bursa'nın kültür hayatına katkıda bulunan ailelerden biri de, araştırmamıza konu olan külliye'nin kurucusu Hacı İvaz Paşadır. Hacı İvaz Paşa, Tokat'ın eski adı Kazabad olan Kazova nahiyesinde doğmuştur. Künyesi İmâdüddin olup İvaz oğlu Ahî Bayezid'in oğludur. Babasının kabri, Tokat'ın Pazar nahiyesine bağlı Beyobası mevkiindedir⁵⁴.

İvaz Paşa'nın nesli, oğlu Mahmud Çelebi koluyla günümüze kadar ulaşmıştır. XIX. asrın sonlarında bir Kalenderhâne vakfi kuran Süleyman Baba, vakfiyeye göre onun neslindedir⁵⁵. Şeceresi, Kepecioğlu⁵⁶, Koyunluoğlu⁵⁷ ve Uzunçarşılı⁵⁸ tarafından son kısımları noksan olarak verilmektedir. Uzunçarşılı, kısmen sicillerden, kısmen de Koyunluoğlu'ndan yararlanarak hazırladığı şecerenin tamamının "Mârûf Âileler Şeceresi" adlı şahsî defterinde bulunduğunu bildirmektedir⁵⁹. Diğer bir şecere ise ailenin elinde mevcut olup, Koyunluoğlu'nun verdiği silsilenin birkaç nesil atlanarak devam ettirilmiş şeklinden ibarettir⁶⁰.

mühim rolleri olan Ahî teşkilâtına mensuptur. bk. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 3,4; Aktepe, Münir, "Çandarlı", *TDVİA*, VIII, 210.

⁵² Yınanç, Halil, "Bursa", *İA*, II, 813.

⁵³ Bursa'da yaşamış meşhur şahsiyetler için bk. Kepecioğlu, a.g.e.; Ataş, Musa, *Bursa Kılavuzu*, s. 74; Yınanç, "Bursa", *İA*, II, 813; "Bursa", *YA*, III, 1775 vd.

⁵⁴ Uzunçarşılı, "Hacı İvaz Paşa'ya Dair", *İÜ EFTD*, X/14, İstanbul 1959, s. 26.

⁵⁵ 1309/1891 tarihinde kurulan vakfın gelir kaynakları ve sarf yerleri için bk. Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, II, 67-69.

⁵⁶ Kepecioğlu, Kâmil, a.g.e., II, 364.

⁵⁷ Koyunluoğlu, bu şecereyi İvaz Paşa'nın torunlarından emekli binbaşı Hasan Hüsnü'den aldığını bildirmektedir. bk. Koyunluoğlu, a.g.e., s. 95.

⁵⁸ Uzunçarşılı, a.g.m., s.41.

⁵⁹ Merhûm, yayınlanmamış olan bu defterine "Hacı İvaz Paşa'ya Dair" adlı makalesinde atıfta bulunmaktadır. (bk. Uzunçarşılı, a.g.m., s.41.) Fakat bu defter tüm çabalarımıza

Osmanlı Devleti'nin ikinci kuruluşunda⁶¹ büyük rol oynayan Hacı İvaz Paşa⁶², Bursa'ya gelmeden önce, o sıralarda Amasya Sancak Beyi olan Çelebi Mehmed'in maiyyetinde Tokat'ta 3.000 akçeli dirlik sahibi tımarlı bir sipahi⁶³ ve Kazâbad subaşı idi⁶⁴. Bu görevde iken doğruluğu sebebiyle Yıldırım'ın teveccühünü kazanmış, kendisine Kocaeli Sancağı verilmiştir⁶⁵. Ankara savaşına tımarlı sipahî veya tımarlı sipahîlerin mıntika zâbiti olarak katılan Paşa, Rumeli'de Çelebi Mehmed ile kardeşi Musa Çelebi arasında cereyan eden taht mücadelesinin sonuna doğru Bursa subaşılığında bulunmuştur⁶⁶. Osmanlı Devleti'nin ciddi sıkıntılarla karşılaştığı, bir anlamda varoluş mücadelesi verdiği bu buhran dönemini fırsat bilen Karamanoğlu Mehmed Bey Osmanlı topraklarına taarruz etmiş, Çelebi Mehmed'in müttefiki Germiyanoglu Yakup Bey'in arazisini işgal ederek Kütahya'yı zaptedip yakmış ve Bursa üzerine yürümüştü (816/1413). Bursa'yı bir ay süreyle muhasara altına alan Karamanoğlu'na karşı şehri korumak için büyük bir mukavemet gösteren İvaz Paşa, kaleye gelen Pınarbaşı suyunun kesilmesi girişimlerini engellemek için kale dışına çıkarak bizzat savaşa katılmış; yaralanmış olmasına rağmen çeşitli tedbirlerle müdâfada sebat göstermiştir. Ancak, Çelebi Mehmed'in, Musa Çelebi'nin naşını Bursa'ya gönderdiğini haber alan Karamanoğlu, şehrin etrafındaki muhasarayı kaldırmış ve şehri ateşe vererek Karaman'a geri dönmüştür⁶⁷.

rağmen, Türk Tarih Kurumu Kütüphânesi'ne teslim edilen kitapları arasında bulunamamıştır.

60 Bu şecereyi, İvaz Paşa'nın torunu olduğunu söyleyen Eczacı Işık İyioğlu Hanım ile yaptığımız görüşme sonucu kendilerinden elde ettik.

61 Bilindiği gibi Yıldırım'ın Timur'a yenilmesinin akabinde başlayan saltanat mücadelelerinden sonra Çelebi Mehmed'in Osmanlı birliğini tekrar sağlaması, devletin ikinci kuruluşu olarak kabul edilir. Ayrıca, bu dönemden sonra tahta geçen padişahlar Çelebi Mehmed'in neslinden geldiği için de o Osman Gazi'den sonra devletin ikinci kurucusu sayılmaktadır. bk. Danişmend, İsmail Hâmi, *İzahlı Osmanlı Tarih Kronolojisi*, I, 168.

62 Danişmend, *a.g.e.*, I, 168.

63 Kâzım Baykal'a göre İvaz Paşa Hüdavendigâr zamanında üçbin akçe yazılı tımar sipahilerinden iken doğruluğu sebebiyle padişahın dikkatini çekmiş ve pâye kazanmıştır. bk. Baykal, *a.g.e.*, s. 76.

64 *Subaşı*, Türk Medeniyetine dahil olan ülkelerde kullanılmış eski bir askerî ünvanıdır. *Sü*, eski Türklerde asker ve ordu manasına gelir. *Subaşı*, ordu komutanı demektir. Anadolu Selçuklularında eski önemini kaybederek komutandan sonra gelen kişi olmuş; tımarlı sipahîlerin vilâyet merkezlerindeki komutanına *Subaşı* denilmeye başlanmıştır. bk. Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 259-262.

65 Hasan Taib. *a.g.e.*, s. 24.

66 Ünver, A. Süheyl, *Yeşil Türbesi Mihrabı (824-1421)*, s. 8. Falih Rıfki, İvaz Paşa'nın Musa Çelebi zamanında Bursa kale muhafızı olduğunu yazmaktadır. bk. Atay, Falih Rıfki "Bursa'da Medfun Vüzera", *Yeni Mecmua*, sy.75 (Mayıs 1923), s. 200.

İvaz Paşa'nın vezir olduğu tarih tam olarak bilinemese de, Çelebi Mehmed döneminde bu makama getirildiği kesindir. Büyük ihtimalle o, yaralanacak derecede kahramanca Bursa'yı savunmasının karşılığı olarak vezir olmuştur⁶⁸. Amasyalı Bayezid Paşa'nın beylerbeyi ve birinci vezir, Çandarlızâde İbrahim Paşa'nın ikinci vezir olarak hizmet ettiği bu dönemde İvaz Paşa üçüncü vezirdir. Gerek subaşılığı gerekse vezirliği döneminde Çelebi Mehmed'e büyük destek vermiştir. Özellikle sultanın ölüm haberini, Amasya'da sancak beyi olan II.Murad'ın Bursa'ya gelebilmesi için yaklaşık kırk gün kadar gizlemesi de, karışıklıklara meydan vermemek bakımından önemlidir.

İvaz Paşa, II.Murad'ın saltanatının ilk günlerinde, Yıldırım'ın İstanbul'da rehin bulunan oğlu Mustafa Çelebi'nin serbest bırakılmasıyla ortaya çıkan olaylarda aldığı tedbirler ve başvurduğu savaş taktikleriyle de dikkatleri üzerine çekmektedir. Düzmece Mustafa olayı da denilen ve Rumeli Beylerbeyi birinci vezir Bayezid Paşa'nın ölümüne yol açan bu hadisenin sonunda yakalanan Mustafa Çelebi Edirne'ye götürülerek orada öldürülmüştü (825/1422)⁶⁹.

Mustafa Çelebi'nin öldürülmesinden sonra, kendisine bağlı olan akıncı beyleri, Sultan Murad tarafına geçip biat etmek istemişlerdi. Vezîr-i Azam

67 Bursa, Timur'un tahribinden kısa süre sonra ikinci kez bu tip bir muameleye maruz kalmıştı. Gerek Timur'un gerekse Karamanoğlu'nun Bursa'yı yakıtığına dair bk. Atsız, *a.g.e.*, s. 35; *Aşıkpaşazâde*, s. 85; *Tâcu't-tevârih*, I, 274; *Solakzâde*, s. 125; *Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi*, I, 350.

68 Baykal, İvaz Paşa'nın türbesine tamir neticesi konulan kitabede, Paşa'yı I. Murad'ın vezirlerinden göstermektedir. Mecdî ise, onu Yıldırım'ın vezirlerinden saymaktadır. (bk. *Mecdî*, s. 51.) Mehmed Süreyya'ya göre İvaz Paşa, Bursa'yı Karamanoğlu'na karşı müdafasına mükâfaat olarak önce Bursa Valisi (Subaşı), akabinde de vezir olmuştur. (bk. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, III, 606.) Beliğ ve Hasan Taib de aynı görüştedir. (bk. *Güldeste*, s. 64; Hasan Taib, *a.g.e.*, s. 24.) *Aşıkpaşazâde*, Çelebi Mehmed vefat ettiğinde divanda vezir olarak Bayezid ve İbrahim Paşaları kaydetmektedir. (bk. *Aşıkpaşazâde*, s. 94.) *Gazzâzâde* ise, İvaz Paşa'yı II. Murat dönemi vezirlerinden göstermektedir. (bk. *Gazzâzâde, Hülâsatü'l-Vefeyât*, s. 6.)

69 Bayezid Paşa'nın öldürülmesiyle ilgili rivayetlerden birine göre, ikinci vezir İbrahim Paşa ile İvaz Paşa, Bayezid Paşa'nın iktidar gücünü kısıkanıyorlar ve nüfuzundan çekiniyorlardı. Padişahı ikna ederek onun Mustafa Çelebi üzerine gönderilmesinde etkili oldular. Ancak, savaşta, kardeşi Hamza Bey ve yakın arkadaşlarıyla yalnız kalan Bayezid Paşa sonunda aman dilemek zorunda kaldı. Düzmece Mustafa onu vezîr-i azam yaptı. Fakat kendisini çekemeyenlerin Düzmece Mustafa'ya götürdükleri yalan haberler yüzünden Sazlı Dere'de öldürüldü. bk. *Aşıkpaşazâde*, s. 97; *Solakzâde*, s. 140; *Tâcu't-tevârih*, I, 307; *Müneccimbaşı*, s. 200.

Çandarlızâde İbrahim Paşa'nın cezalandırma talebine rağmen, İvaz Paşa, Sultan nezdinde onların affedilmelerini sağlamıştı⁷⁰.

İşte bu olay, o zamana kadar aralarında herhangi bir sürtüşme bulunmayan İbrahim Paşa ile Hacı İvaz Paşa'nın birbirlerine karşı girişecekleri nüfuz mücadelelerinin başlangıcını teşkil etmiştir. Devrin büyük alimlerinden Molla Fenarî de, iki vezir arasındaki bu mücadelede İbrahim Paşa'nın tarafını tutmuştur.

İvaz Paşa, İbrahim Paşa'nın kendisine bir suikast tertip etmesinden korktuğu için tedbirli olmak düşüncesiyle kaftanının altına zırh giymeyi adet edinmişti. Ancak Paşa'ya karşı olanlar bu fırsatı kaçırmayarak Sultan II.Murad'a, onun kendisini öldürebileceğini gammazlamayı ihmal etmediler. Bir gün Sultan, bir gezi esnasında İvaz Paşa'nın bu âdetine vâkıf olmuş; kendisine söylenenlerin doğruluğuna inanarak onu vezirlikten azletmiş ve gözlerine de mil çektirmiştir (827/1424)⁷¹.

Bu gayretli, akıllı ve sanatkâr vezir geri kalan ömrünü Bursa'da geçirmiş; nihayet içlerinde Emir Sultan'ın da bulunduğu birçok kişinin yakalandığı taun salgınında 9 Zilkade 831 / 20 Ağustos 1428 tarihinde vefat etmiştir⁷².

B- KURDUĞU MÜESSESELER

İvaz Paşa, sadece askerî ve siyasî başarılarıyla tanınan bir kişi değildi. Onun güzel sanatlarla yakından ilgili olduğu da bilinmektedir. Nitekim Âşıkpaşazâde bunu şöyle ifade etmektedir⁷³:

“Âl-i Osman kapısında paşalarda çini kaplarla şölen onundur ve hem gayrı iklimlerden sahib-i hünerleri ol getirtmiştir”.

⁷⁰ *Aşıkpaşazâde*, s. 97; *Solakzâde*, s. 140; *Tâcu't-tevârih*, I, 307; *Müneccimbaşı*, s. 200.

⁷¹ Hoca Sadeddin, İvaz Paşa'nın hıyanet ile itham edildiğini yazmaktadır. bk. *Tâcu't-tevârih*, I, 319.

⁷² İvaz Paşa'nın vefat tarihi, kabir taşındaki bir rakamın farklı okunması sebebiyle, eski kaynaklarda 832/1429 olarak geçmektedir. bk. *Neşri*, II, 609; *Tâcu't-tevârih*, I, 345; *Solakzâde*, s. 163; *Güldeste*, s. 65; *Gazzizâde*, a.g.e., s. 6; Sonradan kabir taşı üzerinde yapılan araştırmalardan -şayet hatalı yazılmadıysa- Paşa'nın vefat tarihinin yukarıda belirttiğimiz gibi 831/1428 olduğu anlaşılmaktadır. bk. Kunter, Halim Bâki, “Kitâbelermiz I”, *VD*, I, Ankara 1942, s. 439-440; Uzunçarşılı, a.g.m., s.34; Gökbilgin, M. Tayyib, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, s. 81.

⁷³ *Aşıkpaşazâde*, s. 190.

Bursa'nın adının dünya çapında duyulmasını sağlayan Yeşil Cami ve Yeşil Türbe, bizzat İvaz Paşa'nın nezaretinde ve onun ülke dışından getirttiği sanatkârlar tarafından inşa edilmiştir⁷⁴. Çelebi Mehmed'in başmimarı olan İvaz Paşa, Bursa'da başka eserler de yaptırmıştır. Çelebi Mehmed vakıflarından olan Sultan Hanı'yla İpek Hanı'nı⁷⁵ o inşa ettirdiği gibi; kendi vakıflarından bugün mevcut olmayan Pâygâh adlı han da onun Bursa'daki eserlerindedir. Ayrıca o, Mustafa Çelebi'nin Bursa üzerine yürüdüğü sırada II.Murad tarafından yıktırılan Ulubad Köprüsü'nün de yeniden inşasına nezaret etmiştir.

İvaz Paşa'nın, Edirne'de kale içinde bir sarayı vardı. Buradaki eserleri arasında şehre su getirmek amacıyla açtığı büyük kuyular da yer alıyordu. Ancak proje olarak önemli olmakla birlikte, kuyulara su çıkmayınca bu teşebbüsten vazgeçilmiştir⁷⁶. Nihayet İvaz Paşa, Dimetoka'daki Çelebi Sultan Mehmed Camii'nin de mimarıdır⁷⁷. Bazı araştırmalarda, onun eserleri arasında, Manisa'da, yanında muallimhâne ve çeşme bulunan bir cami ile Karaköy Çarşısı'nda bir hamamının bulunduğu bildirilmektedir⁷⁸. Halbuki, buradaki İvaz Paşa'nın, II.Bayezid devri devlet adamlarından Abdülmü'min oğlu Hacı İvaz Paşa olduğu tahmin edilmektedir⁷⁹.

İvaz Paşa, kurduğu vakıf müesseseler için dört vakfiye düzenletmiştir. Bunlardan birincisi 810/1407 tarihli olup Subaşı iken Tokat'ın Sulu sokağında yaptırdığı cami ve medreseye, ikincisi yine Tokat'taki eserlerine, üçüncüsü de 827/1424 tarihli olup Beyobası'ndaki zâviye ve medresesine aittir. Dördüncü vakfiye ise, Hacı İvaz Paşa'nın Bursa hayratı ile ilgilidir ve 1 C.evvel 830/28 Şubat 1427 tarihini taşımaktadır. Buna göre vakfiyenin düzenlenmesi, vefatından birbuçuk yıl kadar öncesine rastlamaktadır. Söz konusu vakfiyeye göre Paşa, Bursa'da mescid, medrese, mektep, türbe, han ve çarşı yaptırmıştır⁸⁰.

74 Yeşil Külliyesi'nin tezyinat işlerinde çalışan Nakkaş İlyas oğlu Ali, Tebrizli Ahmed oğlu Hacı Ali ve çinilerini yapan Mecnûn Mehmed bunlardandır. bk. Ünver, *a.g.e.*, s. 10.

75 Sultan Hanı'nı İvaz Paşa kendi malından yaptırmış ve Çelebi Mehmed evkafına hediye etmiştir. Bu sebeple hanın diğer bir ismi Hacı İvaz Hanı'dır. İvaz Paşa'nın Çelebi Mehmed döneminde padişah mimarı olduğu hatırlanacak olursa, İpek Hanı'nın da Paşa'nın nezaretinde inşa edildiği tahmin edilebilir. bk. Baykal, *a.g.e.*, s. 76.

76 Kepecioğlu, *a.g.e.*, I, 337.

77 Ayverdi, *a.g.e.*, II, 141 ve 150.

78 Baltacı, Cahit, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, s. 263.

79 *S.O. IV*, 739; Gökçen, İbrahim, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (Hicrî 954-1060)*, s. 192; Emecen, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s. 93.

80 Gazzîzâde, İvaz Paşa'nın Bursa hayratına İnegöl'de mektep, İnegöl ile Bursa arasında bir han ve çeşmeyi de ilâve etmektedir. (bk. *Hülasatü'l-Vefeyat*, s. 6.) Uzunçarşılı da aynı

Belirtmek gerekir ki, bir külliye'nin tamamlayıcı unsurlarından olan kütüphâne İvaz Paşa Külliyesi'nde görünmemektedir. Gerek vakfiyede, gerekse muhasebe defterlerinde “hâfız-ı kütüb” gibi bir görevliye de rastlanmamıştır. Ancak İvaz Paşa'nın, şahsına ait kitapları olduğu bilinmektedir. Ünver, Fatih Kütüphanesi'nde 3646 numarayla kayıtlı Ebubekir Rebi' b. Ahmed el-Aheveyn el-Buharî'nin Selçuk emirlerinden İnanç Alp'e ait özel kütüphane için istinsah edilmiş “Kitâbu'l-Hidâye” isimli tıp kitabında İvaz Paşa'nın imzasının bulunduğunu bildirmektedir. Kitabın birinci cildindeki 814/1412 tarihli temellük kaydında aşağıdaki ifadeler yer almaktadır⁸¹:

“Sâhibuhû ve mâlikühû Hacı İvaz bin Ahî Bayezid
Ufiye anhüma el-müştehir bi-subaşı el-Hızrî Dânişmendî”

Bu kayıt, Paşa'nın halka açık olmasa da şahsına ait bir kütüphâneye sahip olduğunu akla getirmektedir. Gerçekten de kendisinden sonra vakfın mütevellisi olan oğlu Mahmud Çelebi'nin terekesinde, içlerinde divanlar ve tefsirler de bulunan çok sayıda kitap ismi geçmesi bu düşünceyi desteklemektedir⁸².

III. TARİHİ MİRAS

Müesseseler, toplumların manevî değerleriyle yakından ilişkilidir. Bu değerlerin başında ise din vardır. Geleneksel Osmanlı toplumunda da aynı bağlantıyı gözlemek mümkündür. Bu çerçevede, tipik bir Osmanlı külliyesini ele alırken ister istemez bu kurumun dinî ve tarihî temellerine inmek gerekir. Hemen

kaynağa dayanarak bu hayrattan söz etmektedir. (bk. Uzunçarşılı, a.g.m., s. 49.) İvaz Paşa'nın Bursa hayratını ihtiva eden VGMA'ndeki vakfiye suretinde şöyle özet bir başlık vardır: “Sadr-ı Esbak İvaz Paşa'nın İnegöl Kazasına muzaf mekteb ve Bursa Kazasına mülhak Derekızık Karyelerinde kâin cami-i şerifi vakfi 14 Z.hicce 1312/1895 tarihinde sadır olan irade-i aliyye mucibince kaydolunmuştur”. Bu ifadenin altında, vakfiye suretinin aslından nakledildiğine dair Anadolu Kazaskeri Kemaluddin Mehmed b. Ahmed'in onayı vardır. Buraya çıkartılan vakfiye sureti ise, Paşa'nın Bursa Kapalı Çarşı civarında bulunan ve araştırmamıza konu olan külliyesiyle ilgilidir. Bu vakfiye suretinde, özet başlıkta geçen İnegöl'deki mektep, han ve çeşmeye herhangi bir atıfta bulunulmamaktadır. (bk. VGMA, Defter no: 591, s. 191.) Acaba bir vakfiye daha vardı da unutulmuştu? Bu konuyu açıklığa kavuşturacak yeterli bilgi ne yazık ki yoktur. Mevcut bilgilere kaynak teşkil edenler dışında ne sicillerde, ne de muhasebe defterlerinde bu eserlerle ilgili herhangi bir belgeye de rastlanmamıştır.

⁸¹ Ünver, a.g.e., s. 8.

⁸² A 6/6, 120 b-122 b, 893/1487; Köseoğlu, Neşet, a.g.e., s. 25.

belirtelim ki, külliyeler İslâm tarihinde eğitim-öğretim eksenli bir kurumlaşma sürecinin tabîi sonucu olarak ortaya çıkmışlardır.

Bilindiği gibi, Kur'ân'ın ilk inen ayetleri eğitim-öğretime verilen önemin ifadesi olarak değerlendirilebilir⁸³. Allah (c.c.)'ın isimlerinden biri olan “Rab” terbiye eden manasına gelmektedir. Bu da müslümanların eğitim konusuna daha çok eğilmelerinin bir sebebi sayılmalıdır.

Mekke'de yeni bir toplumun fikrî altyapısını oluşturmaya çalışan Hz.Muhammed (s.a.s.), bir yandan gönderilen ilâhî buyrukları insanlara sunarken, diğer yandan davetini müsbet karşılayanlarla sıkı bir diyaloga girmiştir. Ancak müşrik Mekke yönetiminin ağır baskısı sebebiyle bu faaliyetini hiç olmazsa belirli bir süre için gizlice yürütmek zorunda kalmıştır. İlk müslümanlardan biri olan Erkam'ın evi, İslâm tarihinde bu amaçla kullanılan ilk mekân olarak kabul edilmektedir⁸⁴. Dâru'l-Erkâm'da bulunan müslümanlar, hem müşriklere karşı stratejilerini tesbit ediyor, hem de yeni girdikleri dinin ilk eğitimini burada görüyorlardı. Bu ev, bir bakıma yeni bir fikrin, bir düşünce ve hayat sisteminin öğretildiği uygulamalı bir okul konumundaydı. Dolayısıyla Darü'l-Erkam örneği, müslümanların en zor şartlarda bile eğitim alanındaki görevlerini yerine getirdiklerini göstermektedir.

İslâm toplumunun olduğu Medine'de, müslümanlar her alanda kurumlaşma faaliyetine girişmişlerdir. Bu çerçevede ilk el attıkları konu, tabîi olarak özgürce ibadet edebilecekleri bir mabede kavuşmaktı. Hz. Peygamber'in de inşasına katkıda bulunduğu Mescid-i Nebî böylece ortaya çıkmıştır. Fonksiyonel açıdan bakıldığında bu yapının hangi hizmetler için kullanıldığı bilinmektedir. Ancak burada, özellikle üzerinde durulması gereken hizmet alanı eğitim-öğretimdir.

Herşeyden önce, ibadetin yanı sıra ısrarla sürdürülen öğretim faaliyeti, “Suffe” adı verilen yeni bir kurumun ortaya çıkmasına sebep olmuştur⁸⁵. Esasen Hz.Peygamber (s.a.s.) Bedir esirlerini öğretmen olarak değerlendirmiş, içlerinde kadınların da bulunduğu bazı sahabîlere bizzat kendisi ders vermiş, Mu'az b.

⁸³ Alâk, 96/1-5.

⁸⁴ Mekke'de Kâbe'nin tam karşısında Safâ tepesinde bulunan bu ev, ilk müslümanlardan Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evi olup, Hz. Ömer dahil birçok önemli şahsiyetin hidayetine şahit olmuştur. bk. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I, 107; Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, I, 207.

⁸⁵ Hamidullah, *a.g.e.*, I, 245; Çelebi, Ahmed, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, (Çev. Ali Yardım), s. 35.

Cebel'i diğer görevlerine ilâveten aynı zamanda muallim olarak Yemen'e göndermişti. Bu girişimleriyle Hz. Peygamber hem İslâm tarihinde eğitim-öğretim faaliyetlerini başlatan ilk kişi olmuş⁸⁶, hem de dünya eğitim tarihinde şimdiye kadar bilinen ilk yatılı okulu kurmuştur⁸⁷.

Müslümanların ibadethânesi olan cami, "Suffe" sayesinde aynı zamanda bir ders-hâne hizmeti görmüştür⁸⁸. Zengin müslümanların Suffe talebelerinin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaları, sonradan gelişecek, yaygınlaşacak ve başlıbaşına bir kurum halini alacak olan vakıf müessesesinin ilk örneğini teşkil etmektedir⁸⁹. Nihayet, Mescid-i Nebî'nin özel bir köşesinde başlayan eğitim-öğretim faaliyetleri, sonraki yüzyıllarda daha da belirginleşecek olan cami-medrese örneklerinin de temelini oluşturmuştur.

Medreselerin ortaya çıkış amacı, toplumun dinî bilgi alanındaki ihtiyacını giderecek insanları yetiştirmektir. Şîî-Sünnî rekabetinin başlamasına kadar bu hedefe riayet edildiği söylenebilir. Ancak Fatimîler Dârü'l-İlim'leri kurarak Şîî akîdesini yaymaya başlayınca, medrese kurumu fonksiyonel olarak siyasî bir boyut kazandı. Buna göre resmî Şîî görüşün propagandasını yapmak ve devletin öngördüğü biçimde insan yetiştirmek bu kurumların asıl hedefi oldu. Fatimîler'in bu tutumuna karşılık, yeni kurulan Nizâmîye Medreseleri'nin işlevi de temelde Sünnî düşüncenin yaygınlaştırılması gayesine matuftur. Böylece bir yandan Şîîlik, Fatimî idaresinde geniş devlet desteği görünürken, öte yandan Şîîliği İslâm için tehlike sayan Sünnî halife ve emirler de eğitime el atmış ve bu müesseselerin kurulup gelişmesinde etken olmuşlardır⁹⁰.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, zamanla dinî, siyâsî ve pedagojik bazı sebeplerle camiden ayrılan medrese müstakil bir kuruluş olmuştur. Fakat bu defa da medreseler içinde ibadet için ayrılmış özel bölümler sebebiyle medrese-mescitler

⁸⁶ Dağ, Mehmet-Öymen, Hızırrahman R., *İslâm Eğitim Tarihi*, s. 1.

⁸⁷ Hamidullah, *a.g.e.*, II, 830 vd.

⁸⁸ Ülken, Hilmi Ziya, "İslâm'da Akademiler ve Medreseler", *Eğitim Hareketleri Dergisi*, sy. 78, Ankara 1961, s. 15; Dağ, Mehmet-Öymen, Hızırrahman R., *a.g.e.*, s. 73.

⁸⁹ Kunter, Halim Baki, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", *VD*, I, Ankara 1938, s.103; Köprülü, Fuad, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", *VD*, II, 4; Baltacı, Cahid, *a.g.e.*, s. 3.

⁹⁰ Tekindağ, Şehabettin, "Medrese Dönemi", *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul 1973, s. 4; Dağ, Mehmet-Öymen, Hızırrahman R., *a.g.e.*, s. 117; Parlador, Selâhattin, "Medrese Hakkında Pedagojik Bir Değerlendirme" *DEÜ İFD*, IV, 156.

ortaya çıkmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki, medreseler eğitim-öğretim yerleri olarak kuruldukları halde, uzun zaman cami plân ve hüviyetini korumuş; hatta bazılarında minber ve minare yapılarak imam, müezzin ve kayyım gibi cami personeli atanmıştır⁹¹.

İhtiyaçların çeşitlenmesi ve çoğalması, değişik kültür ve medeniyetlerle kurulan temaslar ve en önemlisi bir İslâm kültür ve medeniyetinin oluşması Suffe'yi bulunduğu konumdan hayli ileriye götürmüş ve daha birçok kurumun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Cami merkez olmak üzere, onun içinde veya etrafında ibadet, eğitim-öğretim, tedavi, barınma, ticaret gibi birçok fonksiyonu karşılamak üzere kurulan bu yeni müesseselere külliye denilmektedir⁹². Arşiv belgelerinde "imâret"⁹³ olarak da adlandırılan külliye; cami, medrese, türbe, hastahâne, aşhâne, tâbhâne (misafirhâne), mektep, kütüphâne, çarşı, han, hamam, muvakkıthâne, çeşme ve tuvalet gibi yapıların bir veya birkaçının biraraya gelmesinden oluşmuştur⁹⁴. Bu yapılardan cami, medrese, mektep ve imâret gibi doğrudan doğruya kendisinden istifade edilenlere "müessesât-ı hayriye" ya da sadece "hayrât" veya "meberrât"; bunların masraflarını karşılamak üzere vakfedilmiş olan menkul ve gayrimenkul mallara ise "müstegallât" adı verilmektedir⁹⁵.

İvaz Paşa'nın Bursa'da inşa ettirip 830/1427 yılında faal hale getirdiği külliye de sözkonusu müesseselerden biridir. Fizikî yapısı ayrıntılı olarak ayrıca incelenecek olan bu müessese, bazı birimleriyle günümüze kadar gelmiş ve fonksiyonunu icra etmiştir.

⁹¹ Parlador, a.g.m., s.152.

⁹² Külliye hakkında geni bilgi için bk. Barkan, Ömer Lütfi, "İmâret Sisteminin Kuruluş ve İşleyişi", *İÜ İFM*, XXII/1-2, 239-296; Ögel, Semra, "Osmanlı Devrinde Türk Külliyesi", *Türk Kültürü*, sy. 11 (Eylül 1963) Ankara, s. 37-41; Aslanapa, Oktay, "Orta Çağın En Eski İlim ve Kültür Müesseseleri" *Türk Kültürü*, sy. 12 (Ekim 1963), s. 34-42; Katoğlu, Murat, "XIII. Yüzyıl Anadolu Türk Mimarisinde "Külliye", *Belleten*, XXXI/123, s. 335-344; Akozan, Feridun, "Türk Külliye", *VD*, VIII, 303-308; Reyhanlı, Tülay, "Osmanlı Mimarisinde İmaret: Külliye Üzerine Notlar", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XV/1-2, Ankara 1976, s. 121-129; Yediyıldız, Bahaeddin, "Sosyal Teşkilâtlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliye", *Türk Kültürü*, sy. 219 (Mart-Nisan 1981), Ankara, s. 262-271.

⁹³ 925/1519 tarihli bir belgede Çelebi Mehmed'in Bursa Evkafı için, "el-İmâre es-Sultâniye" ifadesinin kullanılması buna bir örnektir. bk. A 25/28, 390 a, 925/1519.

⁹⁴ Akozan, a.g.m., s. 304; Yediyıldız, a.g.m., s. 264.

⁹⁵ Akgündüz, Ahmet, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 209 vd.

Sözelimi; külliye'nin merkezî birimi olan mescid, daha sonra cami hüviyetini kazanarak tarih boyunca halkın ibadet ve yaygın eğitim alanlarındaki ihtiyacını karşılamıştır. Mektep, Kur'ân öğretimi ve temel dini eğitim açısından etkili olmuş; medrese ise, daha yüksek seviyede eğitim vermek sûretiyle Osmanlı ilmiye sınıfı ve bürokrasisinin eleman ihtiyacına cevap vermiştir. Han ve çarşılarda yüzlerce kişi istihdam edilmiş; böylece Osmanlı iktisadî hayatına katkıda bulunulmuştur. Özellikle külliye gelirlerinden tahsil edilen mühtedî fonu sayesinde gayr-i müslimlerin ihtidası teşvik edilmiştir.

İşte çeşitli yönleriyle Osmanlı toplum hayatında bu derece fonksiyonel olan İvaz Paşa Külliyesi, gelecek bölümde fizikî yapısıyla ele alınacak ve tahlil edilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

FİZİKİ YAPI

I. KÜLLİYENİN YERİ

İvaz Paşa Külliyesi, Bursa'nın fetihten sonra ilk genişleme alanı olan ve Orhangazi ile Ulucami külliyelerinin de bulunduğu mahalde, Yıldırım Bedesteni'nin kuzeyinde, doğu-batı istikametinde yerleşmiştir.

İvaz Paşa Külliyesi, cami ve medrese gibi “hayrât”; han ve çarşı gibi “akarât” eserlerden teşekkül etmiştir. Külliyeyle ilgili vakfiye esas alındığında, külliye bütünlüğü dışında kalan, fakat aynı yönetime bağlı iki ünitenin daha varlığı ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri İvaz Paşa'nın türbesi, diğeri de mekteptir. Mektep Hisar'da, türbe ise Pınarbaşı Mezarlığı'nın güneyinde inşa edilmiştir.

Külliye'nin bazı birimlerinin farklı yerlerde bulunması, kuruluş aşamasında mimarî bütünlüğü engelleyici faktörleri akla getirmektedir. Meselâ, Külliye'nin gelir kaynaklarından olan ve bir ahır-han olarak inşa edilen Pâygâh, İvaz Paşa tarafından yaptırılıp Çelebi Mehmed Vakfı'na hediye edilen Geyve Hanı'nın hemen bitişiğinde yer almakta olup, aynı zamanda onun tamamlayıcı bir unsurudur⁹⁶. Büyük ihtimalle, Geyve Hanı da Külliye'nin bir ünitesi olarak düşünülmüştür. Fakat, Türbe ve Mekteb'in ayrı ayrı yerlere inşasını zorunlu kılan faktörler, bu birimin de hiç olmazsa Külliye ile organik bağının kesilmesini gerektirmiştir.

Kanaatimize göre en önemli faktör, İvaz Paşa'nın kendisi hakkında çıkartılan “saltanatı ele geçirme” söylentilerini engelleme gayretidir. Çünkü İvaz Paşa Külliyesi'nin kurulduğu alan, henüz Osmanlı'nın kuruluş devrini yaşadığı dikkate alındığında bir vezir için kayda değer büyüklüktedir. Bu durumun farkına varan İvaz Paşa, Geyve Hanı'nı Çelebi Mehmed Vakfı'na hediye ederek bir anlamda Osmanlı Hanedanı'na bağlılığını ifade etmeye çalışmış, Türbe ve Mekteb'i de farklı yerlere inşa ederek Külliye'nin fizikî görünümünü mütevazileştirmiştir.

Kaynaklar, Külliye'nin inşa tarihi hakkında kesin bilgi vermemektedir. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi gerek Pâygâh-Geyve Hanı ilişkisi, gerekse Türbe ve

⁹⁶ *HL TTD.*, s. 52. Bu belgede Çelebi Mehmed evkafından Geyve Hanı'nın toplam geliri, yapılan iki sayımda da, 15.000 akçe olarak gösterilmiş; bunun 4.000 akçesinin Pâygâh, kalan 11.000 akçesinin de Geyve Hanı'ndan elde edildiği belirtilmiştir.

Mekteb'in farklı yerlere inşası, Külliye'nin kuruluş aşamasında bazı krizlere maruz kaldığını göstermektedir. Ayrıca vakfiyede sıralanan gelir kaynakları arasında Mektep civarında bulunduğunu sandığımız bazı evlerin başka yerdeki bir arsa ile değiştirildiği kaydı vardır. Bütün bu sebeplerle külliyenin inşası şu andaki tesbitlerimizi aşacak kadar uzun bir süreye yayılmaktaysa da 830/1427 yılında, onun tüm birimleriyle faaliyete geçtiği vakfiyeden anlaşılmaktadır.

II. HAYRÂT

A- MESCİT

Bilindiği gibi külliyelerin temel unsuru mescitlerdir. İvaz Paşa Külliyesi'nin müstemilâtında da biri diğerine göre daha küçük iki mescit bulunmaktadır.

Büyük Mescit, Medrese ile aynı avluyu paylaşmakta olup, vakfiyede "İmadiye Mescidi" olarak isimlendirilmiştir⁹⁷.

Küçük Mescit ise Pâygâh civarında, Hasan Paşa Mescidi yakınındadır⁹⁸. Kaynaklarda müstakil bir isimle anılmayan bu mescit, araştırmamızda "Hasan Paşa Mescidi Yanındaki Mescit" şeklinde zikredilecektir.

1- İmadiye Mescidi

Külliye'den bugün ayakta kalan ve temellerine inilerek aslına en uygun şekilde inşa edilen tek eser bu mescittir. Tavuk Pazarı semtinde yer alan bu mescit zaman içinde farklı isimlerle de anılmıştır.

Bu çerçevede , İmadiye Mescidi'ne, bazen vâkıfına nisbetle "İvaz Paşa Mescidi"⁹⁹, bazen de çevresindeki çarşı veya alana nisbetle "Kazzaziye-Kazzazhâne Mescidi"¹⁰⁰ yahut Tavuk Pazarı (Decâce Sûku) Mescidi¹⁰¹ denilmiştir.

⁹⁷ C 1/53, 15 b, 962/1555.

⁹⁸ C 1/53, 17 b, 962/1555.

⁹⁹ B 230/458, 4 b, 1203/1788.

¹⁰⁰ B 122/336, 115 a, 1175/1761; TSA, D 1536, 1017/1608.

¹⁰¹ B 322/568, 5 a, 11232/1816; Uzunçarşılı, mescid ve medresenin Tuz Pazarı'nda bulunduğunu belirtmektedir. bk. Uzunçarşılı, a.g.m., s. 49.

Ayverdi, Şemseddin Efendi'yi kaynak göstererek mescidin 7.5x15m (11x20 arşın) boyutlarında olduğunu belirtmektedir¹⁰².

Mescit, üzeri kurşunla kaplı iki kubbesi bulunan kârgir bir yapıdır¹⁰³. Biri kuzey, diğeri de batı tarafında iki kapısı vardır¹⁰⁴. Ayrıca kuzey tarafında, bir katına "mahfil"¹⁰⁵, "büyük sofa"¹⁰⁶ veya "mekteb sofası"¹⁰⁷; diğerkatına ise "son cemaat mahalli"¹⁰⁸ adı verilen iki katlı¹⁰⁹ 75 zira' (57m²) büyüklüğünde¹¹⁰ ahşap bir bölüm bulunmaktadır.

Genellikle bütün mescit avlularında olduğu gibi, İvaz Paşa Mescidi'nin avlusunda da bir şadırvan bulunmaktadır. Ancak üzerinin tuğla ile örtülü olduğu¹¹¹ bilgisi dışında hakkında herhangi bir malumat bulunamamıştır.

Mescit avlusu 30 zira' (22.5m) uzunluğunda bir duvarla medrese avlusundan ayrılmış ve her iki avlu kaldırım taşı döşenmiş özel bir yolla birbirine bağlanmıştır¹¹².

¹⁰² Ayverdi, *Çelebi Mehmed ve II. Murad Devri*, II, 289.

¹⁰³ "...Nezaret-i Evkaf-ı Hümayun'a mülhak evkafdan İvaz Paşa Vakfı'nın, Decace Sûkunda vâki', kârgirî iki kıbabeli camiin kurşunları şiddetli rüzgârla düşüp kaybolub..." bk. B 349/658, 2 b, 3 a, 1256/1840.

¹⁰⁴ "...Camiin sokak tarafında olan kapısının üzeri ağaç sütun ve kereste ve tahta ve kiremit ve neccar masrafı..." bk. B 349/658, 2b, 3 a, 1256/1840. Bunlardan kuzey kapısı, muhtemelen Medrese ile müşterek avluya, batı kapısı ise çarşı tarafına açılmaktadır. Kepecioğlu'na göre, mescidin aslında tek kapısı bulunmakta olup, Mecidiye Caddesi'nin açılmasıyla esas kapı kapanarak cadde tarafına yeni bir kapı açılmıştır. bk. Kepecioğlu, *a.g.e.*, II, 362. Fakat, 1245/1829 yılında yapılan bir onarımda caminin biri küçük, diğeri büyük iki kapısına da harcama yapılması Kepecioğlu'nun kanaatinin doğru olmadığını göstermektedir. bk. B 290/518, 68 a, 1245/1829.

¹⁰⁵ "...Camiin şimalî tarafından haricinde kereste ile mebnâ müşahede olunan mahfil-i şerif üzerinde vaki'..." bk. B 122/336, 70 a-b, 1172/1758.

¹⁰⁶ "...Camiin yanındaki büyük ahşap sofanın bazı sütun..." bk. B 349/658, 2b, 3 a, 1256/1840.

¹⁰⁷ "...Cami-i şerif...çarşı tarafında mekteb sofası duvar ve sayir tamirat..." bk. B 230/458, 4 b, 1203/1788.

¹⁰⁸ C 108/680, 34 a, 1306/1888.

¹⁰⁹ "...Cami-i şerif sufasında fevkanî ve tahtanî..." bk. B 230/458, 4 b, 1203/1788.

¹¹⁰ "...Mahfil-i şerifi dahi benna zira'ıyla tülen ve 'arzen mesaha eylediklerinde bi hisab-ı tevsi'î yetmişbeş zira' olub..." bk. B 122/336, 115 a, 1175/1761.

¹¹¹ B 290/518, 68 a, 1245/1829.

¹¹² "...Mescid ile medrese arasında yeni kaldırım..." bk. B 290/518, 68 a, 1245/1829; "...Medrese avlusuyla cami arasına tülen otuz zira' duvar..." bk. B 322/568, 5 a, 1232/1816. Başka bir belgede ise şöyle denilmektedir: "...Medrese ile cami arasında olan yeniden tamir ve inşa olunan tülen ve arzen altmış zira' duvarların tecdidine..." bk. B 349/658, 2 b-3 a, 1256/1840.

Mescit ve Medrese, muhtemelen birarada bulunmaları sebebiyle müşterek kullanıma açık tuvaletlere sahiptir. Medrese ile ilgili bölümde bu konuda ayrıca bilgi verilecektir.

1052/1642 yılına kadar günlük ibadetler için hizmet veren mescit, bu tarihte, Seyyid Mehmed Efendi'nin vakfettiği bir minber ile camiye dönüştürülmüştür¹¹³. Kaynaklar, XVII. yy'da Bursa'da çok sayıda mescidin camiye dönüştürüldüğünü haber vermektedir¹¹⁴.

Tamir kayıtlarından, mescidin pek çok kez onarım gördüğü anlaşılmaktadır. Tesbit edilebilen ilk onarım 964/1557 yılında yapılmıştır. Maliyeti 1800 dirhem olan bu onarımın mescidin hangi bölümlerinde gerçekleştirildiği bilinmemektedir¹¹⁵. Daha sonra yapılan onarımlar ise mescidin, çatı, kiremit, kapı, pencere, pencere camı gibi bölümlerinde süreklilik göstermektedir. Söz konusu onarımların bazen ihmal edildiği de görülmüştür. Bu durumda, mescitten istifade eden başta medrese talebeleri olmak üzere cami cemaatinin ileri gelenleri mahkemeye müracaat etmiş ve mütevelliden gerekli onarımın yaptırılmasını istemişlerdir¹¹⁶.

1915 yılı itibariyle minaresinin mevcûdiyetini belirten Ayverdi'ye karşılık; Kâzım Baykal da, mescidin üstü ahşap ve kiremitle örtülü basit bir yapı olduğunu, güney tarafındaki saçaklarının orijinâllliğini muhafaza ettiğini, minaresinin şeref altının güzel mihrapçıklarla süslü olduğunu bildirmektedir¹¹⁷.

1958'de meydana gelen Kapalı Çarşı yangınında tamamen harap olan mescit, 1970 yılında, Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun öncülüğünde temellerine kadar inilerek yeniden inşa edilmiştir.

¹¹³ C 3/265, 3b, 1052/1642.

¹¹⁴ Kepecioğlu, *a.g.e.*, II, 362; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 291.

¹¹⁵ "...Mevlâna ve seyyidüna el-Hakim, el-med'uvv Hacı İvaz Paşa vakfı mütevelîsi Pir Ali Çelebi b. Şeyh Mahmud'a binsekizyüz dirhemi, emr-i şerif-i sultanî mucibince vakıf mescidi tamirine sarfetmesine izin verdi".bk. A 66/72, 73 a, 964/1556.

¹¹⁶ "Hacı İvaz Paşa vakfının mütevelîsinin Uryanîzâde Mustafa Efendi teftiş mahkemesinde...Bursa'da cami-i şerif ve medrese-i münifi bundan akdem vaki' olan harik-i kebirde yanub...canib-i vakıf dan tamir ve tecdidi lazım olmağın...cami, mecma-i nas mahalde vaki ve beş vakit cemaatle namaz kılınır ve talebe-i ulum ve cemaat-i müslimîn tamir ve tecdidini iltibas birle..." bk. B 258/486, 53 a, 1216/1801.

¹¹⁷ Baykal, *a.g.e.*, s. 106.

2- Hasan Paşa Mescidi Yanındaki Mescit

Külliye'nin akarat eserleri yanında inşa edilen bu mescit hakkında, vakfiye dışındaki kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Mescit, Pâygâh ve çevresindeki yerlerde çalışanların ibadet ihtiyaçlarına cevap vermek için yapılmış olmalıdır. Adından anlaşılacağı gibi hemen yanında Hasan Paşa Mescidi, biraz uzağında, kuzey-doğusunda da Ertuğrul Mescidi bulunmaktadır.

Bilindiği gibi han sakinlerinin hizmetine sunulan mescitler, genellikle han içinde veya bitişiğinde inşa edilen küçük ve basit yapılardır. Dolayısıyla bu mescidin de küçük ve sade bir yapı olduğunu tahmin edebiliriz.

Adı geçen mescide müstakil bir isim verilmemesi, burada personel olarak sadece bir imamın görevlendirilmesi ve buna da yarım dirhem gibi çok cüzi sayılabilecek miktarda bir ücret takdir edilmesi, mescidin, esasen külliye içinde ikinci plânda kaldığını göstermektedir.

Mescit ve çevresi hakkında yeterli bilgi ve belgeye sahip değiliz. Ancak 1202/1787 tarihli bir belgede, İvaz Paşa Vakfı'na ait ve Uzun Çarşı'ya bitişik Demirkapı Çarşısı'ndaki dükkânların yanında sekiz adet kârgir tuvalet ile bir abdesthanenin bulunduğu kayıtlıdır¹¹⁸. Bu tuvaletler ve abdesthane, ya sözkonusu mescidin yanına, ya da mescit yıkıldıktan sonra onun yerine yapılmış olmalıdır.

Mescidin hangi tarihe kadar varlığını sürdürdüğü belli değildir. Ancak, Külliye'de hizmet veren personelin düzenli olarak işlendiği muhasebe kayıtları bu konuyu kısmen aydınlatacak mahiyettedir. Mevcut muhasebe defterlerinde sözkonusu mescidin görevlilerine dair herhangi bir bilgiye rastlanmaması, onun, tesbit edilen en eski muhasebe kaydının düzenlenme tarihinden (yıl: 960/1552)¹¹⁹ önce kullanılamaz hale geldiğini göstermektedir. Ayrıca, 925/1519 tarihli bir tamir belgesinden, mescit civarında, Pâygâh ve çevresinin de yanmasına yol açan büyük bir yangının vuku bulunduğu anlaşılmaktadır¹²⁰. 926/1520 yılına ait başka bir tamir

¹¹⁸ B 105/319, 3 a, 1202/1787.

¹¹⁹ A 64/69, 192 a-b, 193a, 960/1552.

¹²⁰ "Hacı İvaz Paşa evkafından Pâygâh nam ıstabl, Sultan İmareti evkafından Hacı İvaz Paşa Hanı demekle ma'ruf hana muttasıldır. Mezkûr Pâygâh'ın kadimden kıbabeleri olub orta yeri açık olub tahta ile örtüle gelmişken yangın vaki' olub tahtalar yanub kiremid ile

belgesinde ise külliye'nin bir çok ünitesinin harap halde olduğu ifade edilmektedir¹²¹. Buna göre mescit de, şayet belirtilen yılda mevcutsa, bu yangın sebebiyle kullanılamaz hale gelmiş olmalıdır.

Burada, mescidin, külliye'nin zarar gören diğer üniteleriyle birlikte niçin onarılmadığı sorusu akla gelmektedir. Kanaatimize göre bunun en önemli sebebi, ona zaruret derecesinde ihtiyaç duyulmaması yanında külliye'nin o sıralarda yaşadığı ekonomik krizdir. Daha önce de belirtildiği gibi, sözü edilen mescidin hemen yakınında Hasan Paşa Mescidi ve biraz uzağında da Ertuğrul Mescidi vardır. Bu durum mescide ihtiyaç noktasında zarureti ortadan kaldıran önemli bir unsurdur. Ayrıca 926/1520 yılına ait tamir belgesinde de, külliye'nin onarımına yetecek paranın olmadığı, ve 20.000 akçe borç alındığı kaydı bulunmaktadır¹²². Bu para ile muhtemelen külliye'nin bazı üniteleri onarılmış, bazıları da adı geçen mescit gibi hali üzere bırakılmıştır.

B- MEDRESE

Külliye'nin hayrât eserlerinden ikincisidir. Bizzat İvaz Paşa tarafından "İmadiye Medresesi" şeklinde adlandırılmıştır¹²³. Tavuk Pazarı'nda İmadiye Mescidi'nin kuzeyinde inşa edilmiştir.

Mescit gibi, zaman içinde farklı isimlerle anılan medreseye vâkıfına nisbetle İvaz Paşa Medresesi¹²⁴, yanındaki çarşıya nisbetle de Kazzaziye/Kazzazhâne Medresesi denilmiştir¹²⁵.

Medrese, ondört oda, iki sofa ve alt katı oda olarak kullanılan bir ders-hâneneden ibarettir¹²⁶. Avlusu, mescidden 30 zira' uzunluğunda bir duvarla ayrılmaktadır.

örtölmeye dahi müsait olmadığı için vakfın mütevelîsi Bâli, husus için keşf istedi..." bk. A 25/28, 409 a, 925/1519.

¹²¹ A 201/810, 76 a, 926/1520.

¹²² A 201/810, 76 a, 926/1520.

¹²³ "...ve cümletü'l-medrese el-müsemmatü bi'l-imadiye ..." bk. C 1/53, 15b, 962/1555..

¹²⁴ A 39/44, 28 a, 949/1542; A 153/201, 156 a, 1007/1598; B 140/355, 1 b, 1088/1677.

¹²⁵ A 143/170, 227 a, 995/1586; A 73/82, 158 a, 968/1560; TSA, D 1536, 1016/1607.

¹²⁶ "...ve cümletü'l-medrese el-müsemmatü bi'l-imadiye el-müştemile 'ala sofetin li't-tedris yectemi'u fihâ el-müderis ve't-talebe el-'âti zikruhum li'l-müzâkereti ve sofeteyni sağireteyni li'l-i'âde ve erbe'a aşrete hücreten muttasiletan bihâ li's-süknâ li't-talebeti'l-

Tamir kayıtlarından anlaşıldığına göre, ortak bir avluya açılan herbiri 29.6 zira' (yaklaşık 22.5 m2) genişlikte olan medrese odaları¹²⁷, kaldırım taşı döşenmiş özel yollarla birbirine bağlanmıştır¹²⁸.

Medrese avlusunda etrafı duvarla çevrili dört tuvalet vardır. Sonradan iki ilâvesiyle sayıları altıya ulaşan¹²⁹ bu tuvaletlere bir zamanlar “Kuş Pazarı Helâları” adı da verilmiştir¹³⁰.

Aynı avluda, muhtemelen tuvaletlere yakın bir yerde, içinde tahta tekneler ve bir ocak bulunan 63 zira' (yaklaşık 48m²) genişliğinde bir “çamaşırhâne”nin bulunduğu yine tamir kayıtlarından anlaşılmaktadır¹³¹. Çamaşırhânedeki bu tahta tekneler, sonraları yangınlara daha dayanıklı olmaları sebebiyle mermer teknelerle değiştirilmiştir¹³².

Kuruluş yıllarında ondört odasıyla¹³³, Bursa'nın sayılı medreseleri¹³⁴ arasında yer alan İvaz Paşa Medresesi, zaman zaman yangın vb. sebeplerle kısa süreli de olsa eksik kapasiteyle hizmet verme durumunda kalmıştır. Meselâ, 1012/1603 yılına ait bir tamir kaydı, Medrese'nin altı odasının tamamen harap ve kullanılamaz durumda olduğunu ifade etmektedir¹³⁵. 1244/1828 yılında gerçekleştirilen genel onarımda ise medresenin onüç odası tamir görmüştür. Bu

müşteğilîne fi hâ el-kâinîn bi zâhir-i medineti Brusa...ve emma's-sâniye fe'ale'l-mütefekkihîn el-musallîn el-müfidîn ve'l-müstefidîn ve'l-muallimîn ve'l-müteallimîn es-sâlihîn el-âmilîn...” bk. C 1/53, 15 b, 962/1555. 1012/1603 tarihli bir tamir kaydında dersânenin altının oda olarak inşa edildiği belirtilmektedir. bk. A 155/207, 133 b, 1012/1603.

127 B 122/336, 115 a, 1175/1761.

128 B 290/518, 68 a, 1245/1829.

129 B 290/518, 68 a, 1245/1829.

130 TSA, D 3636/1, 1019/1610.

131 B 290/518, 58 a, 1244/1828; B 290/518, 68 a, 1245/1829.

132 B 258/486, 52 a, 1216/1801.

133 1209/1794 ve 1216/1801 yıllarına ait iki belgeden, sözkonusu tarihlerde medresede onaltı adet oda bulunduğu ve bunların tamamının kullanılır durumda olduğu anlaşılmaktadır. bk. B 245/474, 13 b, 1209/1794; B 274/508, 64 a, 1216/1801.

134 İvaz Paşa Medresesi'nin yapıldığı döneme kadar ilk sırada gelen bazı Bursa medreselerinin oda sayısı şöyledir: Yıldırım: 20, Hüdâvendigâr:17, Manastır:15, Muradiye: 14, Sultanîye:13. bk. Hızlı, Mefail, *XIV-XVI. Yüzyıllarda Bursa Medreseleri*, s. 45, 21, 5, 68, 59.

135 A 155/207, 133b, 1012/1603.

durum, medrese odalarının, kuruluş dönemindeki sayıyı muhafaza ettiğini göstermektedir¹³⁶.

1322/1904 yılında faal medreseler arasında yer alan bu medresenin son onarımı, külliyein son mütevellisi Fatıma Hanım zamanında Evkaf Kapı Çukadarı Arnavut Bayram Ağa marifetiyle 1323/1905 yılında yaptırılmıştır¹³⁷. Kepecioğlu, tarih vermeksizin, medresenin yıkıldığını belirtmektedir¹³⁸.

C- MEKTEP

Külliye ile aynı mekânda bulunmayan mektep, vakfiyede; “dâru’t-ta’lîm”¹³⁹, sicillerde “İvaz Paşa Mu’allimhânesi”¹⁴⁰ ve muhasebe kayıtlarında ise “mekteb”¹⁴¹ olarak isimlendirilmiştir.

Mektebin yeri hakkında kaynakların verdiği bilgiler çelişkilidir. Vakfiye ve sicillere göre Hisar’da bulunan mektep¹⁴², Kepecioğlu’na göre de burada yer almaktadır¹⁴³. Ayverdi ise kaynak göstermeksizin, mektebin İvaz Paşa Camii’nin yanında olduğunu belirtmektedir¹⁴⁴. Onun bu kanaate nasıl vardığı belli değildir. Ancak, Osmanlılar’da mektepler genellikle camilere bitişik yapılmış, hatta cami odalarından birinin veya son cemaat mahallinin mektebe tahsis edildiği de olmuştur¹⁴⁵. Ayverdi, yukarıdaki kanaate varırken muhtemelen bu genel görüşten hareket etmiştir. Ayrıca 1203/1788 tarihli bir tamir belgesinde, “...caminin çarşı tarafına mekteb sofası...” ifadesi geçmektedir¹⁴⁶. Ayverdi bu belgeyi de görmüş ve buna göre mektebi caminin yanında düşünmüş olabilir.

¹³⁶ B 290/518, 58 a, 1244/1828.

¹³⁷ Hasan Taib, *a.g.e.*, s. 24.

¹³⁸ Kepecioğlu, *a.g.e.*, II, 364.

¹³⁹ “...ve ‘ala mesâlihi’ d-dâr elletî benâhâ li ta’lîmî’l-eytâm...” bk. C 1/53, 15b, 962/1555.

¹⁴⁰ A 35/35, 232 b, 934/1527; B 136/351, 62 a, 1008/1599.

¹⁴¹ TSA, D 3636/4, 1049/1639; TSA, D 3636/3, 1041/1631.

¹⁴² B 136/351, 62 a, 1008/1599.

¹⁴³ Kepecioğlu, *a.g.e.*, II, 364.

¹⁴⁴ Ayverdi, *a.g.e.*, II, 291 ve 353.

¹⁴⁵ Pakalın, *a.g.e.*, II, 436; Koçer, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773 - 1923)*, s. 9; Tekeli, İlhan - İlkin, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, s. 7.

¹⁴⁶ “...Cami-i şerifin çarşı tarafına mekteb sofası, duvar ve sayir tamirat...” bk. B 230/458, 4 b, 1203/1788.

Bize göre de İvaz Paşa Mektebi, Hisar'da bulunmaktadır. Çünkü, onun yerini işaret eden 1008/1599 tarihli cüzhan tayiniyle ilgili belge, "...kal'a-yı Bursa dahilinde..." ifadesini ihtiva etmektedir¹⁴⁷. Bu ise mektebin müstakil olarak külliyyeden ayrı bir mekânda yer aldığı anlamına gelmektedir. 1241/1825 tarihli bir tamir kaydı konuyu biraz daha açıklığa kavuşturmaktadır. Bu belgede cami, medrese ve muallimhane için yapılan onarım harcamaları ayrı ayrı zikredilmiştir¹⁴⁸. Şayet mektep, medrese gibi müstakil bir yapı olmasaydı, burada caminin bir ünitesi olarak zikredilmesi gerekirdi. Yine aynı yıllara ait bir başka tamir belgesinde caminin yanındaki "büyük ahşab sofa"dan söz edilmektedir¹⁴⁹. Bu sofa ile birlikte adı geçen "mektep sofası"nın caminin kuzeyinde iki katlı olarak inşa edilen ve altı son cemaat mahalli olarak kullanılan "mahfil" olması kuvvetle muhtemeldir.

Mektep, muhasebe defterlerindeki personel kayıtlarından anlaşıldığına göre, 1257/1841 yılına kadar bir muallim nezaretinde faaliyetine devam etmiştir.

Kaynaklarda, 1257/1841'den 1346/1927 yılına kadar geçen süre içinde mektebin durumuyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. 1306/1888 yılı Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi'nde¹⁵⁰ Bursa'da faal olduğu bildirilen elli altı mektep arasında ve 1322/1904 yılında basılan "Tarihte Bursa" isimli eserde¹⁵¹ zikredilen yirmi sekiz mektep arasında İvaz Paşa Mektebi'nin adı geçmemektedir¹⁵².

Özellikle 1257/1841 yılından sonraki muhasebe defterlerinde külliye personeli arasında bir muallimin yer almaması, şu anda tesbit edilemeyen bir tarihte, mektebin faaliyetinin sona erdiğini düşündürmektedir.

Ancak, XIX. yy'ın sonlarından itibaren eğitim-öğretim alanında köklü değişikliklerin yapıldığı, sıbyan mekteplerinin yeni statüye kavuşturulduğu¹⁵³, hatta okul yetersizliği sebebiyle bazı evlerde bayan hocaların kız çocuklarına ders

¹⁴⁷ B 136/351, 62 a, 1008/1599.

¹⁴⁸ B 86/288, 64 b, 1241/1825.

¹⁴⁹ B 349/658, 2 b, 3 a, 1256/1840.

¹⁵⁰ HVS(1306), s. 534.

¹⁵¹ Yücelt, Nâzım, *Tarihte Bursa*, s. 19.

¹⁵² Salnâmede bazı mekteplerin mükerrer olarak yazılmış olması, listenin sıhhati hakkında şüphe uyandırmaktadır. Muhtemelen faal olan bazı mekteplerin adları unutulmuş, ya da yanlışlıkla bir mektebin adı iki kez yazılmıştır.

¹⁵³ HVS (1324), s. 590.

vermeye başladığı¹⁵⁴ hatırlanacak olursa; okula bu derece ihtiyaç duyulan bir ortamda İvaz Paşa Mektebi'nin de bir süre hizmet vermemiş olsa bile yeni statüye tabi olarak faaliyetine devam etmesi mümkün ve muhtemeldir. Nitekim, 1927 yılı Bursa Vilâyeti Salnâmesi'ndeki faal okullar listesinde bir bayan müdür ve bir baş öğretmeniyle hizmet veren İvaz Paşa Kız Mektebi'nin de bulunması bu görüşü destekler niteliktedir¹⁵⁵. Artık İvaz Paşa Mektebi, bu yeni statüsüyle, zaten fizikî bağının olmadığı külliye'den idarî ve ekonomik olarak da ayrılmıştır.

D- TÜRBE

Külliye'nin müstakil bir ünitesi de İvaz Paşa Türbesi'dir. Türbe, Pınarbaşı mezarlığının güney-doğusundaki Kuzgunluk mevkiinde, İvaz Paşa Caddesi'nin girişindedir.

Vakfiyede külliye müştamilâtı arasında İvaz Paşa'nın annesine ait bir türbe daha zikredilmektedir. Annesinin, İvaz Paşa'nın türbesi içinde medfun olup olmadığı belli değildir. Ancak türbenin civarında bulunan mezar taşları, buranın bir aile kabristanı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla annesinin de aynı yerde medfun olması mümkün ve makul görünmektedir. Ne var ki vakfiyede, cüzhanların İvaz Paşa Türbesi'nde her gün, annesinin türbesinde Pazartesi ve Perşembe günleri toplanması öngörülmüştür. Bu ise, iki türbenin farklı yerlerde olabileceği görüşünü kuvvetlendirmektedir.

İvaz Paşa Türbesi'nin mimarî özellikleri hakkındaki bilgiler yetersizdir. Fakat on iki cüzhanın vakfiye gereği türbede görev yaptıkları düşünülürse, türbenin, üzeri örtülü ve içerisinde on iki kişinin rahatça Kur'ân okuyabileceği genişlikte bir mekân olduğu düşünülebilir.

Türbenin geçirdiği onarımlar sicillere pek yansımamıştır. Kanaatimizce bunun sebebi, türbenin külliye haricinde inşa edilmiş olmasıdır. Tamir kayıtlarında ve özellikle muhasebe defterlerinde cami, medrese, han ve çarşı gibi külliye'nin temel unsurlarına yapılan harcamalar ayrı ayrı gösterildikten sonra, bir de "mesarif-i müteferrika" adı altında diğer yerlere yapılan harcamalar zikredilmektedir. Muhtemelen türbe ve mektep külliye ile aynı yerde bulunmadıkları için bu şekilde mütalâa edilmişlerdir. Bütün bunlara rağmen, XVIII. asrın ikinci yarısında

¹⁵⁴ HVS (1324), s. 594.

¹⁵⁵ BVS (1927), s. 437.

külliyeinin geçirdiği genel onarımların ikisinde, türbenin de isim zikredilerek onarım kapsamına alındığı sicillerde yer almıştır. Buna göre, 1202/1787 yılında türbe, kısmî bakım görmüş ve cüz sandıkları onarılmıştır¹⁵⁶. 1207/1792 yılında ise türbenin ciddî bir şekilde onarım gördüğü anlaşılmaktadır. Bu onarımda, cami, medrese ve çarşı çatılarının kiremitlerini yenilemek için, 1.800 dirhem ayrılmasına karşılık, türbe için 1.560 dirhemlik bir harcama yapılmıştır¹⁵⁷.

1295/1878 tarihli muhasebe defteri, külliye personeline indirimine gidildiğini göstermektedir. Buna rağmen, cüzhanların görevlerine devam etmeleri, türbenin henüz ayakta olduğu anlamına gelmektedir.

Ne zaman yıkıldığı tesbit edilemeyen türbe, 1964 yılında Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından, anıt mezar olarak yeniden inşa edilmiştir¹⁵⁸.

İki kabrin bulunduğu anıt mezarda, güneydeki kabir İvaz Paşa'ya, kuzeydeki ise oğlu Ahî Çelebi'ye (ö.841/1437) aittir.

İvaz Paşa'nın 1964 yılında yeniden inşa edilen türbesinin tarihî değeri yoksa da, mezar taşları aynen korunmuş orijinal sanat eserleridir. Süheyl Ünver ve Şehsuvaroğlu, İvaz Paşa'ya ait kabir taşlarının, onun sanatkâr ruhuna eş ve devrinin taş işçiliğinin birer şaheseri olduğunu belirtmektedirler¹⁵⁹. Türbenin son onarımını gerçekleştiren Kâzım Baykal, bu durumu, "çok güzel nakışlı olan büyük mezar taşları ve sandukası devrinin en güzel mezarlarından" sözleriyle ifade etmektedir¹⁶⁰.

E- ÇEŞMELER

Evliya Çelebi, hayır sahiplerince gelen-geçen (ayende ve revende) için Bursa'da yaklaşık iki bin adet çeşme yaptırıldığını, bunlardan iki yüz tanesinin Bedesten civarında olduğunu bildirmektedir¹⁶¹.

¹⁵⁶ "...vâkıfın medfeni taminine ve cüz sandukuna..." bk. 228/456, 81 a, 1202/1787.

¹⁵⁷ "...vâkıfın türbesini tathîr mesarifi, keşf ve mimar ve saire binbeşyüzaltmış dirhem..." bk. B 89/294, 84 b, 1207/1792.

¹⁵⁸ Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s. "Kitabın ilk baskısından sonra (1950) yapılan onarım ve yok olma değişikliklerinin listesidir" bölümünde sayfa 75'e ilişkin açıklama

¹⁵⁹ Ünver, *a.g.e.*, s. 9; Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁶⁰ Baykal, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁶¹ *Evliya Çelebi*, II, 19.

Edirne'ye su getirmek için özel proje üretip uygulamaya koymaya çalışan İvaz Paşa'nın, Bursa'da su ile ilgili hayratı ihmal ettiğini düşünmek mümkün değildir.

Vakfiyede yer alan "kale dahilinde ve haricinde akıttığı çeşmeler" ifadesi yanında, çeşitli tamir kayıtlarından anlaşıldığına göre, Bursa'nın muhtelif yerlerinde çok sayıda çeşme yaptırmıştır. Fakat ne vakfiyede, ne de diğer belgelerde, çeşmelerin bulunduğu yerlerle ilgili bilgi vardır. Gerçi 1295/1878 ve 1306/1888 tarihli muhasebe defterlerinde "muvakkithâne" önünde bulunduğu belirtilen "Valide «eşmesi"ne bir miktar harcama yapıldığı görülmektedir¹⁶². Fakat bu çeşmenin külliye ile ilişkisi tesbit edilememiştir.

III. AKARAT

A- HANLAR

Külliye, kuruluş aşamasında sadece bir hana sahiptir ve bu han, vakfiyede Pâygâh olarak anılmaktadır¹⁶³. Ancak belgeler, sonradan Tavuk Pazarı Han'ı isimli bir hanın daha külliyeye katıldığını göstermektedir.

1- Pâygâh

İvaz Paşa tarafından yaptırılıp Çelebi Mehmed vakfına hibe edilen Geyve Hanı'nın bitişiğinde yer alan Pâygâh, doğusundan Hasan Paşa Hanı, kuzeyinden yol ve batısından da İvaz Paşa Çarşısı'yla çevrelenmiştir¹⁶⁴.

Önceleri İstabl¹⁶⁵ ve Pâygâh¹⁶⁶ olarak isimlendirilen bu ünitenin alt katında mahzenler, tuvaletler ve ahır; üst katında ise kırk oda bulunmaktadır. Odaların üzeri kubbeli olup, hanın orta yeri açıktır¹⁶⁷.

¹⁶² C 108/680, 29 b, 1295/1878; C 108/680, 34 a, 1306/1888.

¹⁶³ "...ve cemîu'l-ıstabl el-müştehir bi Pâygâh me'a'l-muhavvata el-muttasile bihi..." bk. C 1/53, 15b, 962/1555.

¹⁶⁴ "Bursa'da vaki' Hacı İvaz Paşa evkafından Hallaçlar Çarşısı kurbünde olub kibleten Sultan Mehmed Hanı, şarken Hasan Paşa Hanı ve Canbazlar Odaları ve şimalen tarik-i 'âm ve garben evkâf-ı mezbure çarşısı ile mahdud ...Pâygâh ...harab olub..." bk. A 144/172, 11 b, 995/1586.

¹⁶⁵ A 25/28, 409 a, 925/1519; A 108/127, 130 b, 983/1573.

¹⁶⁶ A 25/28, a.y.

XVI.yüzyılın ikinci yarısına kadar ahır-han olarak kullanılan Pâygâh, bu süreçte pek çok kez onarım geçirmiş olmasına rağmen fonksiyonel ve yapısal açılardan değişikliğe uğramamıştır. Ancak 983/1575 tarihli bir tamir belgesinden, artık harap ve kullanılamaz durumda olduğu anlaşılmaktadır¹⁶⁸. Nitekim 982/1574 tarihi itibarıyla buradan sağlanan gelirin %90 oranında azalmış olması da bunu teyit etmektedir¹⁶⁹.

Şunu da belirtmek gerekir ki; külliye personeli kendilerini olumsuz yönde etkileyecek büyük bir harcama gerektirmesi sebebiyle hanın onarımına yanaşmamışlardır. Ancak kiracıların itirazları sonucu bu onarım gerçekleşmiş ve yaklaşık 100.000 akçe tutarında, külliyenin bir yıllık gelirine denk bir harcama yapılmıştır¹⁷⁰. Onarım neticesinde han, büyük oranda yeniden inşa edilmiştir. Tamir kayıtlarında, Pâygâh için 20.000 yük kalıp taş siparişinden söz edilmesi bunu doğrulamaktadır¹⁷¹.

Uzun süre beklendikten sonra yapılan bu onarım, hanın görünümünü de değiştirmiş olmalı ki, artık “han-ı cedîd” ismi kullanılmaya başlanmış ve bu isimlendirme XVII.yüzyıl süresince devam etmiştir¹⁷².

XVII.yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir asır boyunca hakkında bilgi edinemediğimiz han, 1177/1767 yılı muhasebe defterinde “vakfın hanı”¹⁷³, 1231/1815 yılı muhasebe defterinde ise “Sandıkçılar Hanı”¹⁷⁴ olarak geçmektedir.

Ayverdi’ye göre, Pâygâh ile Sandıkçılar Hanı birbirinden farklıdır. O Sandıkçılar Hanı’nın vakfiyede bulunmadığını, daha sonra Hasan Paşa Hanı yanına inşa edildiğini bildirmektedir¹⁷⁵. Gabriel ise, Kapalı Çarşı civarında bulunan tarihî eserleri gösterdiği plânda Pâygâh’a yer vermemektedir¹⁷⁶.

¹⁶⁷ A 144/172, 11 b, 995/1586; A 144/172, 204 b, 995/1586; A 25/28, 409 a, 925/1519; B 49/243, 33 b, 1038/1628.

¹⁶⁸ A 108/127, 130b, 983/1575.

¹⁶⁹ A 138/165, 115 b-118b, 982/1574.

¹⁷⁰ A 144/172, 204 b, 995/1586.

¹⁷¹ A 150/180, 238 a, 1000/1591.

¹⁷² TSA, D 1536, 1016/1607; TSA, D 1536, 1017/1608; TSA, D 1536, 1016/1607; TSA, D 3636/4, 1049/1639.

¹⁷³ TSA, E 7371/1, 1177/1763.

¹⁷⁴ B 328/575, 66 a, 1231-1234/1815-1818.

¹⁷⁵ Ayverdi, *a.g.e.*, II, 354.

¹⁷⁶ Gabriel, Albert, *Une Capitale Turque Brousse Bursa I*, 182.

1235/1819 tarihli muhasebe defterindeki bilgilerden bazı odalarının ütücü esnafi tarafından kullanıldığı anlaşılan han, muhtemelen bütünüyle ütücü esnafi tarafından kiralanması sebebiyle son zamanlarda “Ütücüler Hanı” adıyla da anılmıştır¹⁷⁷.

Bugün sözkonusu handan geriye sadece bir kemer kalmış olup yerinde de “Ütücüler Pasajı” adını taşıyan yeni bir bina bulunmaktadır.

2- Tavuk Pazarı Hanı

Külliyenin, cami ve medrese gibi temel unsurlarının inşa edildiği Tavuk Pazarı semtinde bulunan bu han, bulunduğu yere göre Tavuk Pazarı Hanı olarak adlandırılmıştır.

İvaz Paşa Medresesi yanında¹⁷⁸, ikişer katlı¹⁷⁹ ondört odadan ibaret¹⁸⁰ olan han, muhasebe defterlerinde “odahâ”¹⁸¹, diğer belgelerde ise “İvaz Paşa Odaları”¹⁸², “Hacı İvaz Paşa Hanı”¹⁸³ ve “Decâcî Hanı” (Tavuk Pazarı Hanı)¹⁸⁴ adlarıyla anılmıştır¹⁸⁵.

Dikkat çeken nokta şudur ki; bir çok belgede, “han” yerine “odalar” tabirine yer verilmektedir. Vakfiyede de aynı ifadenin kullanılmış olması, kanaatimizce, bu odaların bir han görüntüsü vermemesine bağlanabilir.

Bugün han yıkılmış olup geriye sadece bazı duvar ve kemerleri kalmıştır¹⁸⁶.

¹⁷⁷ Koyunluoğlu, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁷⁸ A 19/19, 227 a, 910/1504.

¹⁷⁹ A 80/93, 126 b, 969/1561.

¹⁸⁰ A 80/93, 211 a, 969/1561.

¹⁸¹ A 82/96, 67 a, 967/1560; A 82/96, 65 b, 966/1559; A 138/165, 115 b-118b, 982/1574; TSA, D 1536, 1016/1607.

¹⁸² A 94/110, 236 b, 976/1568.

¹⁸³ A 65/71, 43 a, 963/1555.

¹⁸⁴ A 19/19, 227 a, 910/1504.

¹⁸⁵ Konunun başlığını Tavuk Pazarı Hanı olarak tercih etmemizin sebebi Çelebi Mehmed vakfına hibe edilen Geyve Hanı'na da bir zamanlar Hacı İvaz Paşa Hanı isminin verilmiş olmasıdır.

¹⁸⁶ Baykal, *a.g.e.*, s. 106.

B- ÇARŞILAR

Külliyeye, kuruluş aşamasında sadece bir çarşıya sahipti. O da, vakfiyede İmadiye adıyla zikredilen İvaz Paşa Çarşısı'dır. Ancak, sonradan inşa edildiği anlaşılan Demirkapı Çarşısı'nın külliye bünyesine alındığı belgelerden anlaşılmaktadır. Bundan başka yine sonradan inşa edilip, külliye gelir kaynakları arasına alınan Gelincik Çarşısı adında bir çarşı daha vardır. Fakat bu, diğerlerinden farklı olarak başka vakıflarla müşterek mülkiyete sahiptir. İvaz Paşa Çarşısı ile Gelincik Çarşısı muhasebe defterlerinde açıkça belirttikleri halde Demir Kapı Çarşısı'nın adı geçmemektedir.

1- İvaz Paşa Çarşısı

İvaz Paşa Çarşısı, Yıldırım Bedesteni'nin kuzeyinde, o zamanki adıyla Neccarlar Çarşısı'yla Sof Pazarı arasında bir yerde bulunur. Batıdan İvaz Paşa Mescidi'ne¹⁸⁷, doğudan ise Pâygâh'a¹⁸⁸ komşudur.

Vakfiyede "İmadiye" adıyla zikredilmesine rağmen¹⁸⁹, belgelerde bu ad kullanılmamaktadır. Muhasebe defterlerinde genellikle "Kazzazîn"¹⁹⁰, diğer belgelerde ise "Kazzazhâne Çarşısı"¹⁹¹ ve "Kökçüler Çarşısı"¹⁹² şeklinde geçmektedir. Muhtemelen kurulduğu alanın genişliği sebebiyle bir süre "Büyük Çarşı"¹⁹³ olarak da anılmıştır.

187 A 73/82, 101 a, 967/1559.

188 "...Hacı İvaz Paşa evkâfından Hallaçlar Çarşısı kurbünde vâki kıbleten Sultan Mehmed Hanı ve şarken Hasan Paşa Hanı ve Canbazlar odaları ve şimâlen tarîk-i 'âm ve garben evkâf-ı mezbûre çarşısı ile mahdûd olub..." bk. A 144/172, 11 b, 995/1587 ; "...Hacı İvaz Paşa evkâfından Kökçüler Çarşısı'nda vâki' sülûs mahsûlu Medîne-i Müneverre'ye meşrû olan Pâygâh nam han harab olub..." bk. A 144/172, 204 b, 995/1587 ; "...Kökçüler Çarşısı sukufunun puşidesi kible yönünde vâki' kapu üzerinde vâkif-ı mezbûrun hanına varınca kiremid olmağla..." bk. B 146/361, 72 a, 1049/1640.

189 Bilge, bu çarşının ismini *İlmiye Çarşısı* olarak vermiştir. bk. Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, s. 124; Vakfiyede ise şu şekilde geçmektedir: "...ve cemiu's-sûk ellezî benâhu'l-vâkif ...cenbe'l-bezzâziye el-bayezidiyye...el-müsemmâ bi'l-'imâdiye el-müştemile 'alâ semânine dükkânen..." bk. C 1/53, 15b, 962/1555.

190 A 73/82, 158 a, 968/1560.

191 A 143/170, 227 a, 995/1586.

192 "...Hacı İvaz Paşa'nın bina eylediği Kökçüler dimekle ma'rûf çarşu..." bk. B 50/244, 97 b, 1039/1629.

193 "Gelincik Çarşısı kurbünde mescid-i şerif ile evkâf-ı mezbûreden Büyük nam çarşının kıbabelerinin kurşunları murûr-i eyyâm ile zâyî ve bir kısmı atik olub vakfâ küllî zarar isabet etmeğın makeddemâ izn-i şer'le mescid ve sükun bazı kurşun tahtalarını tecdid ettirmişdim..." bk. B 146/361, 85 a, 1049/1639.

İhtiva ettiği seksen dükkânla¹⁹⁴ Yıldırım Bedesteni'nden de büyük olan İvaz Paşa Çarşısı kubbeli bir yapıdır¹⁹⁵. Bir tamir belgesinden anlaşıldığına göre, güneye açılan bir kapısı bulunmaktadır¹⁹⁶. Zaman içinde bir çok kez onarım görmüştür. 1049/1639 tarihli bir tamir belgesinden, 78.114 akçe harcanarak kubbe kurşunlarının tamamen değiştirildiği anlaşılmaktadır¹⁹⁷.

1958 Kapalı Çarşı yangınında sözkonusu çarşı da yanmış ve 1970 yılında yeniden inşa edilmiştir. Ancak bu yeni çarşının, tarihî İvaz Paşa Çarşısı'yla sadece isim benzerliği bulunmaktadır.

2- Demir Kapı Çarşısı

Vakfiyede adı geçmeyen çarşının inşa tarihi de belli değildir. Yıldırım Bedesteni'nin güney-doğusunda Demir Kapı¹⁹⁸ mevkiinde olup, iki kat ve on altı dükkândan ibarettir¹⁹⁹. Kuzeyden İvaz Paşa ve Gelincik çarşalarına bitişmektedir²⁰⁰. Çarşıda diğer çarşılardan farklı olarak sekiz adet kârgir tuvalet ile bir de abdesthâne bulunmaktadır²⁰¹.

Çarşı, çeşitli zamanlarda onarım görmüştür. Meselâ, 1039/1629 yılında çarşının kaybolan kapı demirleri 5.600 akçeye onarılmıştır²⁰². Ayrıca 1172/1758 tarihli bir tamir belgesinden de, kubbeleriyle kârgir bölümlerinin onarıldığı anlaşılmaktadır²⁰³.

194 C 1/53, 15b, 962/1555.

195 B 146/361, 85 a, 1049/1639.

196 B 146/361, 72 a, 1049/1639.

197 B 146/361, a.y.

198 "...Akârât-ı vakıfdan olub Bursa'da vâki, kârgîr Demur Kapu deyu muharrak sük..." bk. B 122/336, 70 a, 1172/1758.

199 "Gelincik Çarşısı kurbünde, Yıldırım Han vakfı hanın kible ve şark tarafında vâki' fevkânî hucrâtın onaltı adet hücresinin murûr-ı eyyâmıla demurleri zâyi' olub...mezkûr odalardan Hacı İvaz Paşa'nın bina eylediği Kökçüler dimekle ma'rûf çarşunun üzerine çıkılub..." bk. B 50/244, 97 b, 1039/1629.

200 B 50/244, 97 b, 1039/1629; B 258/486, 52 a, 1216/1801.

201 B 105/319, 3 a, 1202/1787.

202 B 50/244, 97 b, 1039/1629.

203 B 122/336, 70 a, 1172/1758.

1202/1787'de çıkan bir yangın, çarşının ana kapısıyla birlikte bazı dükkânlarını tahrip etmiştir. Bu tarihten dört yıl sonra, 296 kuruş harcanarak kapı ve dükkânlar onarılmıştır²⁰⁴.

3- Gelincik Çarşısı

Kuruluş aşamasında mevcut olmaması sebebiyle vakfiyede adı geçmemektedir. Yıldırım Bedesteni'nin kuzey-doğusunda bulunan çarşının dükkân sayısı da tesbit edilememiştir.

Tamir ve kira kayıtlarından anlaşıldığına göre çarşıdaki dükkânların bir kısmı Karacabey Vakfı'na aittir²⁰⁵. Muhasebe kayıtları ise külliye'nin asıl gelir kaynağının bu çarşıdaki dükkânlar olduğunu göstermektedir.

Belgelere göre, 1038/1628 yılında çarşının kubbe kurşunları yenilenmiş²⁰⁶; 1061/1650'de 137.000 akçe maliyet getiren bir onarım daha görmüştür²⁰⁷. Nihayet 1245/1829 yılında da geniş çaplı bir onarım gören çarşı için toplam 2.877 kuruş (345.240 akçe) harcanmıştır²⁰⁸.

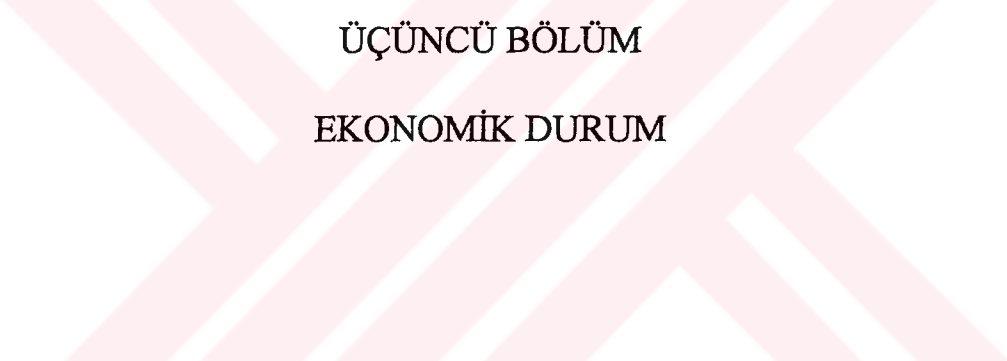
²⁰⁴ B 89/294, 21 a, 1206/1791.

²⁰⁵ B 49/243, 31 b, 1038/1628.

²⁰⁶ B 115/329, 23 a, 1061/1650.

²⁰⁷ B 115/329, a.y.

²⁰⁸ B 290/518, 409 a, 925/1519.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
EKONOMİK DURUM

I. GELİRLER

Belirli hizmetleri sunma amacına yönelik olarak kurulmuş herhangi bir müessesenin hedeflenen faaliyetleri sürdürebilmesi ve zamanın getireceği yıkımlara göğüs gerebilmesi, maddî açıdan kendisini destekleyecek yeterli kaynakların bulunmasına bağlıdır. Bu kaynaklar ise, öncelikle kendisi de toplumun bir üyesi olan insan unsuruna dayanmaktadır.

Belirtmek gerekir ki, ihtiyaçları yeter derecede karşılanmayan bir insan verimli olamaz. Tıpkı bunun gibi, ders görülen bir medrese odası ya da ibadet edilen bir mescit maddî destekten yoksun kaldığında, kısa zaman sonra hizmet veremez duruma gelir. Dolayısıyla, hayır müesseselerinin çok basit ihtiyaçlarını karşılamak için bile sürekli bir gelire ihtiyaç vardır.

İvaz Paşa da, diğer hayır müesseselerinde olduğu gibi, kurduğu külliye'nin sürekliliğini sağlamak amacıyla bazı gelir kaynakları tahsis etmiş; vakfiyesinde bu kaynakları ve bunlardan elde edilen gelirlerin alanlarını tüm ayrıntılarıyla göstermiştir.

Külliye'nin kuruluş yıllarına ait bilgiler, genel olarak vakfiye verileriyle sınırlı kalmaktadır. Çünkü bu dönemi aydınlatacak arşiv belgeleri günümüze ulaşmamıştır.

Külliye'nin malî durumu hakkında bilgi veren ilk belge, kuruluştan yaklaşık bir asır sonraki bir tarihe (927/1520) aittir²⁰⁹. Gelir ve giderler toplamının yer aldığı bu belgede, gelir kaynakları ve sarf yerleri belirtilmemiştir.

Gelir kaynaklarına dair ayrıntılı bilgilere ilk defa, bir ölçüde 928/1521 yılına ait Tapu Tahrir Defteri'nde rastlıyoruz²¹⁰. Ancak, sadece vakıf köylerinden elde edilen ziraî gelirlerin işlendiği bu belge de konuyu aydınlatacak mahiyette değildir.

Gelir ve giderleriyle külliye'nin ekonomik durumunu bir bütün olarak inceleme imkânı sağlayan tek kaynak ise muhasebe defterleridir. Gerçekten de, 960/1553 ile 1306/1888 yılları arasında tesbit edilebilen otuz altı döneme ait

²⁰⁹ A 27/31, 108 b, 929/1522.

²¹⁰ Barkan, Ömer Lütfi-Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, s. 57,58, 113.

muhasebe defterleri sayesinde, yaklaşık üç yüz elli yıllık uzun bir zaman kesiti içerisindeki ekonomik değişim ve dönüşüm takip edilebilmektedir.

Ekonomik durumun ortaya konulması açısından en önemli belge niteliğindeki muhasebe defterlerinin kendine has düzenlenme şekilleri vardır. Söz konusu defterler, zamanla ortaya çıkan bazı küçük farklılıklara rağmen, genel olarak şu esaslara göre tertip edilmiştir:

Önce muhasebesi görülecek olan vakfın ismi, bulunduğu yer, muhasebe yılı, muhasebe dönemi, muhatap olunan mütevellî ve nazır belirtilir. Bu girişten sonra defter, “gelirler” ve “giderler” olmak üzere iki ana kısma ayrılır. “Asl-ı mal” veya “vâridât-ı vakf” başlığıyla verilen toplam gelir, “müşaherât” (aylık kiralalar) ve “mahsûlât-ı kurâ” (köy gelirleri, zirâi gelirler) şeklinde iki alt gruba bölünür. Şayet önceki yıllardan tahsil edilemeyen gelirler varsa, bunların toplamı da “muhasebe-i sâbika” adıyla verilir. Külliye’nin bina nitelikli gelir kaynaklarından zaman zaman alınan peşin kiralalar ise, “muaccelât” adıyla ayrıca zikredilir.

Gelirler bu şekilde sıralandıktan sonra, “vudia min zâlik” ifadesiyle o muhasebe döneminde yapılan harcamaların tamamı yazılarak harcama kalemlerine geçilir. Harcama kalemleri genellikle “vezayif” (personel), “ihracât-ı sâire” (diğer masraflar) ve “tamirât” giderleri olmak üzere üç gruba ayrılır. Personel giderleri de kendi içinde “an cemaat-i medrese” (medrese görevlileri), “an cemaat-i meşid” (cami görevlileri), “an cemaat-i eczâ-i şerife” (cüzhanlar), “an cemaat-i hademe-i evkaf” (genel görevliler) ve “zevayid-hôrân” (gelir fazlasından yararlananlar) şeklinde sınıflandırılır. Vakfın gelirinin yeterli olmadığı ya da tamir gibi zorunlu sebeplerle fazla masraf yapıldığı yıllarda, doğal olarak bazı harcama kalemlerine tam ödeme yapılamaz. Bu özel durumlar da “resîd” (ödenebilen) olarak ifade edilir. Nihayet, gelir-gider bilânçosundan sonra, “ba’de’l-harç ve’l-mevâcib” başlığıyla külliye’nin gelir ya da gider fazlası belirtilir.

Muhasebe defterlerinde kullanılan para birimi 1234/1818 yılına kadar “akçe”dir²¹¹. 1235/1819 yılından itibaren “kuruş” kullanılmaya başlanmıştır²¹². Bu döneme ait muhasebe defterinin kapanış verileri ise her iki para birimiyle de gösterilmiştir. Buna göre, 1 Kuruş 120 akçeye tekabül etmektedir.

²¹¹ B 328/575, 66 a-b, 1234/1818.

²¹² B 311/551, 7 b, 8 a, 1235/1819.

A- GELİR KAYNAKLARI

Külliye'nin gelir kaynaklarını, gerek kuruluşu esnasında vâkıf tarafından, gerekse sonraları diğer hayır sahipleri tarafından vakfedilmiş olsun üç kategoride değerlendirmek mümkündür. Birinci kategori, dükkân ve oda gibi çeşitli binaların kira gelirlerinden oluşmaktadır. Vakıf literatüründe bu tür yapılara “çatılı” olmaları sebebiyle “musakkafât” adı verilmektedir. İkincisi; köy, mezraa ve tarlalardan elde edilen ziraî nitelikli gelirlerdir. Bu tür kaynaklara da, ekilebilir olmalarından ötürü “müstegallât” denilmektedir²¹³. Üçüncüsü ise diğer hayır sahipleri tarafından külliye için çeşitli birimleri için sonradan tahsis edilen gelirlerdir ki, bunlar da, genellikle murabaha usûlüyle işletilen para vakıfları şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

1- Bina Nitelikliler

Genel olarak dükkânlar (dekâkin) ve odalar (hucerât) şeklinde tasnif edebileceğimiz bu tür gelir kaynaklarının, muhasebe defterlerinde de aynı şekilde yer aldığı görülmektedir.

a) Dükkânlar

Vakfiyeden, külliye, kuruluş aşamasında yaklaşık yüz yirmi civarında dükkânı bulunduğu anlaşılmaktadır. Tavuk Pazarı ile Demirkapı arasında inşa edilen bu dükkânların seksen kadarı İvaz Paşa Çarşısı'nı oluşturmaktaydı. Mescidin önündeki on sekiz dükkânla, Saraçlar Çarşısı'ndaki on iki dükkân iki ayrı yerde kümelenmişti. Diğer on dükkân ise, yine mescit ve medresenin bulunduğu Tavuk Pazarı'nda inşa edilmişlerdi.

Dükkân sayısının sabit kaldığını söylemek mümkün değildir. Çünkü kuruluş aşamasında mevcut olmayan Gelincik ve Demirkapı çarşılarının, zamanla külliye bünyesinde yer aldıkları görülmektedir. Sonradan yapılanlarla birlikte dükkânların toplam sayısı yine de tesbit edilememiştir. Ancak, 983/1575 tarihli bir belgeden, külliye'nin yüz elli iki dükkân ve odasının onarım gördüğü anlaşılmaktadır²¹⁴. Han odalarının ayrıca zikredildiği bu belgeye göre, dükkân sayısı en az %20 oranında

²¹³ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 214.

²¹⁴ A 108/127, 130 b, 983/1575.

artmıştır. Bütün dükkânların tamire alınmadığı göz önünde bulundurulursa, bu oranın daha yüksek olması da mümkündür.

Dükkânların buldukları çarşılar ve buradaki adetlerini tam olarak tesbit etmek mümkün değildir. Fakat buna rağmen, bazı kira ve tamir kayıtlarından, külliye ait dükkânların bulunduğu çarşıların isimleri kısmen tesbit edilebilmiştir. Buna göre, 889/1484 ile 1244/1828 tarihleri arasında çeşitli sebeplerle belgelere geçen dükkânlar, Kaftancılar, Saraçhâne, Neccarlar, Ressâmîn, Boğasıcılar, Uzun Çarşı, Yorgancılar, Bezzazlar, Galle Pazarı, Kaytan Pazarı, Basmacılar, Kuşakçılar ve Yağlıkcıyan çarşılarında bulunmaktadır.

Külliyein dükkânlardan sağladığı kira gelirleri, XVII.yüzyıla kadar buldukları çarşılara göre ayrı ayrı gösterilmesine rağmen, bu tarihten itibaren tek kalemde verilmeye başlanmıştır²¹⁵.

b) Odalar

Külliyein bina nitelikli diğer gelir kaynağı da odalardır²¹⁶. Bunlar, vakfiyede “hucerât” olarak geçmektedir. Genellikle külliye ait mescit, medrese ve çarşı çevresinde inşa edilmişlerdir.

Kaynaklarda, odaların toplam sayısı hakkında yeterli bilgi yoktur. Ancak kuruluş aşamasında inşa edilen Pâygâh ile daha sonra inşa edilen Tavuk Pazarı hanlarının üst katlarında bulunan odaların sayısı, bazı tamir ve kira kayıtlarından tesbit edilebilmiştir. Buna göre Pâygâh'ta 40, Tavuk Pazarı Hanı'nda ise 14 oda bulunmaktadır. Alt katlarındaki oda sayısının da, en azından üst kattakilerle eşit olduğu kabul edilirse, sadece iki hanın ihtiva ettiği toplam oda sayısı 108'e ulaşmaktadır.

Oda gelirleri, XVII.yüzyıla kadar, “odahâ” adı altında müstakil olarak zikredilmekteyken; bu tarihten sonra, dükkânlarda olduğu gibi, genel kira gelirleri arasında mütalâa edilmeye başlanmıştır. Pâygâh'a ait odalardan elde edilen gelirler ise başlangıçtan itibaren müstakil olarak zikredilmeye devam edilmiştir.

²¹⁵ Kira gelirlerinin ayrıntılı olarak verildiği son muhasebe defteri 982/1574 yılına aittir. 1016/1607 yılından itibaren, Pâygâh'dakiler hariç vakfın tüm dükkân ve oda kiralari “müşaherât” adı altında gösterilmiştir. bk.TSA, D 1536, 1016/1607.

²¹⁶ Osmanlılar'da, genellikle çarşı ve pazar gibi ticarî hayatın yoğun olduğu semtlerde, dışardan gelenlerin kalması için yapılan yerlere “oda” denilmektedir. bk. Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, s. 208.

2- Ziraî Nitelikliler

Ziraî gelir kaynaklarını, köy, mezraa ve çiftlikler ile bağ, bahçe ve tarlalar olmak üzere iki kısımda incelemek mümkündür.

a) Köy, Mezraa ve Çiftlikler

aa) Fidyeye Kızık Köyü

Bursa-İnegöl yolu üzerinde ve Uludağ'ın eteğinde yer alan bir köydür. Vakfiyede mezraa olarak zikredilen köyün sınırları, Dere Kızık köyü ile birlikte verilmiştir. Buna göre; güneyinde Uludağ, doğusunda Balıklı çayı, kuzeyinde Büngüldek pınarı ve batısında Bend köyü ve Kaplukaya çayı bulunmaktadır²¹⁷. Fidyeye Kızık, 1325/1907 tarihli Bursa Salnamesi'nde, 109 haneli bir köy olarak kaydedilmiştir²¹⁸.

928/1521 tarihli Tapu Tahrir Defteri'ndeki bilgilere göre, köy mirî arazidir ve Bursa subaşlarına²¹⁹ tımar olarak verilmiştir. İvaz Paşa'dan önce Nayib Ali'nin tasarrufunda bulunması sebebiyle "Nayib Kızığı" diye meşhur olduğu ve Hüdavendigâr zamanında (1362-1389) önce tımar, daha sonra da mülk olarak İvaz Paşa'ya verildiği yine aynı kaynaktan anlaşılmaktadır²²⁰.

1095/1683 tarihli bir belgeye göre, köyde çok sayıda bağ, bahçe ve koruluk vardır. Öyle ki, 65 kişinin tasarrufunda, 95 parça bahçe, 37 parça bağ ve 38 parça da koru sözkonusu edilmektedir. Bağ ve bahçelerden alınan yıllık mukâtaalardaki farklılık, muhtemelen bunların büyüklük bakımından eşit olmadıklarının delilidir. Arazilerin mutasarrıflara dağılımında da aynı farklılık gözlenmektedir. Yıllık mukâtaası sekiz akçe olan yanında, 825 akçe verenler vardır. Bir bahçeye karşılık, 11 bahçeye sahip olanlar bulunmaktadır²²¹.

²¹⁷ C 1/53, 16a, 962/1555.

²¹⁸ BVS (1927), s. 204.

²¹⁹ Tımar Subaşısı: Sipahilerle Sancak Beyi arasında bir görevdir. bk. Pakalın, *a.g.e.*, III, 260.

²²⁰ HL TTD., s. 57.

²²¹ B 111/325, 68 a, 1095/1683.

Vakfiyede, köyden elde edilecek gelirin öşrünün Haremeyn'e, kalan kısmının ise vakıf personeline ait olduğu anlaşılmaktadır²²².

ab) Dere Kızık Köyü

Bu köy de, Bursa-İnegöl yolu üzerinde, Uludağ'ın eteğinde bulunmaktadır. Vakfiyede mezraa olarak zikredilmektedir.

Fidye Kızık köyü gibi, Bursa'ya subaşı olanlara tımar olarak verilmekte iken İvaz Paşa'ya önce tımar, bilâhare de mülk olarak verilmiş ve onun tarafından vakfedilmiştir. Tapu Tahrir Defteri'ndeki kayıtlara göre, bir ara vakıf arazisi olmaktan çıkartılan köy, daha sonra tekrar vakfa geri verilmiştir²²³.

1095/1683 tarihli bir belge, Fidye Kızık gibi, bu köyde de çok sayıda bağ, bahçe ve koruluk bulunduğunu göstermektedir²²⁴. Dolayısıyla Dere Kızık köyü 37 kişinin tasarrufunda 100 bahçe, 25 bağ ve 27 kuru ihtiva etmektedir. Diğer köyden farklı olarak burada bir de değirmen bulunmaktadır.

1242/1826 yılına kadar muhasebe defterlerinde müstakil bir isimle görülmeyen Dere Kızık, bu süre içinde, muhtemelen Fidye Kızık köyü ile birlikte mütalâa edilmiştir. 1325/1907 tarihli Bursa Salnamesi'ni göre ise, İshaklar Nahiyesi'ne bağlı 51 haneli bir köy hüviyetindedir²²⁵.

Buradan elde edilecek gelir, Fidye Kızık köyünde olduğu gibi, öşrü Haremeyn'e, kalan kısmı ise vakıf personeline sarfedilmek üzere taksim edilmiştir²²⁶.

ac) Yiğit Lala Köyü

İnegöl'e bağlı bir köydür. Nüket Lala Çiftliği ismiyle meşhur olmuştur. Vakfiyeye göre 50 müd tohum ekilebilecek büyüklükte olduğu anlaşılan köyün sınırları kuzeyden Koyunini ve Sarıkaya'ya, buradan Gerlik deresi ve Kulaca yoluna; doğudan çınar ağacına varan vadiye, buradan Alamüddin köyü yolu ve

²²² C 1/53, 17 a, 962/1555.

²²³ HL TTD, s. 58.

²²⁴ B 111/325, 68 b, 1095/1683.

²²⁵ Bursa Vilâyeti Salnâmesi, s. 181.

²²⁶ HL TTD, s. 58.

Bacısuyu ırmağına; batıdan Pazar yoluna, buradan Sınırkaya ve Kırıncık'a; güneyden ise küçük vadiye, buradan Aksu ve Eyücek mevkiine uzanmaktadır²²⁷.

Daha önce zikredilenler gibi, burası da Bursa subaşlarına tımar olarak verilen bir köydür. İvaz Paşa'ya önce tımar olarak, bilâhare de mülk olarak verilmiştir²²⁸.

Köyden elde edilecek gelirin İvaz Paşa Medresesi müderrislerine tahsis edildiği vakfiyeden anlaşılmaktadır²²⁹.

ad) Maslak Kuru Mezraası²³⁰

Yiğit Lala ve Kulaca Köyü'ne bitişiktir. Vakfiyenin düzenlendiği tarihte herkes tarafından bilinen bir yer olması sebebiyle ayrıca sınırları verilmemiştir²³¹. 972/1564 tarihli bir belgeden, mezraanın vakfin elinden çıktığı anlaşılmaktadır. Belgeye göre, Hamza Bey evlâdından Osman Bey'in tasarrufuna geçen mezraa, külliye'nin mütevellîsinin mahkemeye müraccat etmesiyle şiddetli tartışmalara konu olmuş; güvenilir kişilerin de şahadetine başvurulduğu uzun süren muhakeme safahatından sonra nihayet ikiye bölünmüş, güney tarafı Hamza Bey vakfına, Yiğit Lala tarafı da Hacı İvaz Paşa Vakfı'na bırakılmıştır²³².

ae) Kulaca Köyü'nde Mezraa

Burası İnegöl'e bağlı ve Yiğit Lala Köyü'ne bitişik bir köydür. Köyün tamamı, Hacı İvaz Paşa'nın büyük dedesi neslinden Süleyman Bey b. Savcı'nın mülküdür. Bilâhare, Süleyman Bey'in kızı Hatice Hatun tarafından vakfedilmiştir²³³.

Kulaca Köyü'nde vakfa ait olan kısım, 40 müd tohum ekilebilen bir yer olup, İvaz Paşa'ya miras yoluyla intikal etmiştir. Tarlanın sınırları ise şöyledir: Ortasında

²²⁷ C 1/53, 16 a, 962/1555.

²²⁸ *HL TTD.*, s. 113.

²²⁹ C 1/53, 16 a, 962/1555; *HL TTD.*, s. 113.

²³⁰ Bu yer, vakfiyenin, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce 1940 yılında Abdullah Tanrıku'na yaptırılan tercümesinde "Musluk Köy" olarak okunmuştur. bk. VGMA., Vakfiye Tercümelere Defteri, s. 186.

²³¹ C 1/53, 16 b, 962/1555.

²³² A81/95, 188 b, 972/1564.

²³³ *HL TTD.*, s. 119-120.

genel yol, güneyinde Aksu köyü, doğusunda Yiğit Lala çiftliği, kuzeyinde dağ, batısında Süleyman Bey mülkü vardır²³⁴.

b) Bağ, Bahçe ve Tarlalar

Bir kısmı şehir içinde, diğer kısmı da vakfın köyleri civarında bulunan bu tür yerler hakkındaki bilgiler vakfiye ile sınırlıdır. Vakfiyede sınırlarıyla verilen bu yerler şunlardır:

ba) Bağ

Kızık köyünde bir üzüm bağı (kürüm) vardır. Bu bağ; güneyde Sülemiş ve Abdülcelil bağı, batıda Elekçi ve Safer Hoca varisleri bağı, doğuda Papuççu(?) Aydın bağı ve özel yol (tarîk-i has), kuzeyde Umur b. Timurtaş ve Mihr Hatun bağıyla çevrelenmiştir²³⁵.

bb) Bahçeler

Vakfiyede üç bahçeden söz edilmektedir. Birinci bahçe (hadîka) Medrese'nin yanındaki evlere bitişik olup güneyinde Vakıf, doğusunda Hacı Minnet b. Yahya mülkü, kuzeyinde Beği b. Halil ile Oruç Bey b. Hamza mülkü ve genel yol, batısında da yine genel yol bulunmaktadır²³⁶.

İkinci bahçe Daye Hatun Zaviyesi yakınındadır. Güneyinde Halil Bey varislerinden Sıdika Hanım'ın yeri ve doğu hududuyla birlikte genel yol (tarîk-i âm), batısında yine Sıdika Hanım'ın yeri, kuzeyinde ise vakıf (Hacı İvaz Paşa Vakfi) arazisi vardır²³⁷.

Üçüncü bir bahçe ise sebzelik (mebkale) olarak adlandırılmakta ve Hasan Paşa'ya ait harap hanın yanında yer almaktadır. Bunun güneyinde Hasan Paşa Hanı ve doğusunda özel yol, kuzeyinde İvaz Paşa Vakfi'na ait mülk ve batısında vadi vardır²³⁸.

234 C 1/53, 16 b, 962/1555.

235 C 1/53, 16a, 962/1555.

236 C 1/53, a.y.

237 C 1/53, a.y.

238 C 1/53, a.y.

bc) Tarlalar²³⁹

Vakfiyedeki bilgilere göre külliye'nin beş tarlası vardır. Bunlardan birisi, Daver Hatun mülkü yanında olup, külliye'ye daha önce vakfedilmiş beş ev karşılığında (istibdal) alınmıştır²⁴⁰. İkinci ve üçüncü tarlalar Haydar Bey bahçesi yanında bulunmaktadır²⁴¹. Dördüncüsü, medresenin yanındaki evlere bitişik ve yukarıda sözkonusu edilen bahçe ile aynı sınırlara sahiptir²⁴².

Beşincisi ise, külliye'nin, Marangozlar Çarşısı'ndaki iki evinin yanında yer almaktadır. Bilinen ve başkalarının mülküne karışma ihtimali olmayan bir yer olduğu için sınırları verilmemiştir²⁴³.

Vakfiyede, yukarıda sıraladığımız şekilde isimleri ve buldukları yerler hakkında bilgi verilen bağ, bahçe, tarla ve mezraaların, zaman içinde nasıl değerlendirildikleri tamamıyla tesbit edilememiştir.

Muhasebe defterlerinde, genellikle "mahsûl-ı kurâ" şeklinde zikredilen ziraî gelir kaynakları arasında Fidyeye Kızık, Dere Kızık ve Yiğit Lala köylerinin isimleri geçtiği halde, diğer ziraî alanları oluşturan Kulaca köyündeki mezraa ile Maslak Kuru mezraası hiçbir belgede yer almamaktadır.

Fakat, bazı kayıtlarda geçen "hasilât-ı eş'âr-ı karye-i Yiğit Baba ve bâğât ve bahçehâ der İnegöl"²⁴⁴ ifadesi dikkate alındığında, bu mezraalardan elde edilen gelirin Yiğit Lala Köyü ile müşterek hesap edildiği anlaşılmaktadır.

Muhasebe defterlerine yansımayan diğer ziraî gelir kaynakları ise, şehir içindeki bağ, bahçe ve tarlalardır. Bunlar, muhtemelen dağılık yerlerde bulunmaları ve toplam gelir arasında cüzî bir yer işgal etmeleri sebebiyle vakıf yönetimi tarafından ihmal edilmişlerdir.

Burada şu hususu da gözardı etmemek gerekir: Fizikî yapıda ele alındığı üzere, külliye'ye ait dükkân, çarşı ve han sayısı zamanla artmıştır. Bunların öncelikle mevcut vakıf arazisi üzerine yapılmış olmaları akla gelmektedir.

²³⁹ Bu kelime vakfiyede "bir kıta arz" şeklinde geçmektedir. bk. C 1/53, 16a, 962/1555.

²⁴⁰ C 1/53, 16a, 962/1555.

²⁴¹ C 1/53, a.y.

²⁴² C 1/53, a.y.

²⁴³ C 1/53, a.y.

²⁴⁴ 1231 ve 1235 tarihli muh. defterleri.

Dolayısıyla özellikle külliye çevresindeki bahçe ve tarlaların zamanla ve ihtiyaca bağlı olarak oda veya dükkâna; yine aynı şekilde, bazı oda veya dükkânların da çarşı veya hana çevrilmiş olmaları mümkündür.

3- Vergiler

Zirâf gelirlerin önemli bir kısmı bu tür vergilerden oluşmaktadır. Aslında devletin alması gereken bu vergiler, bir anlamda amme hizmeti gören vakıflara bırakılmıştır.

Vakıf arazilerinden, “harâc-ı mukâsem” ve “harâc-ı muvazzaf” denilen iki tür vergi alınmıştır. Ancak bunlar, muhasebe defterlerinde daha çok “hâsılât-ı kurâ” şeklinde zikredilmişlerdir.

a) Harâc-ı Mukâsem

Arazinin hasılatından, yerin tahammülüne göre onda birden yarısına kadar alınan bir vergidir²⁴⁵. Bu yolla elde edilen gelirler, muhasebe defterlerinde, ya “bahâ-i hınta”, “bahâ-i şâir”. şeklinde her ürünün öşürü ayrı ayrı zikredilerek ya da “öşür hasılâtı” şeklinde toplam olarak kayda geçmiştir.

Muhasebe defterlerinden anlaşıldığına göre, vakıf arazilerinde, çeşitli zamanlarda buğday, arpa, mısır, nohut, mercimek, çavdar, yulaf, susam, ceviz ve yaş sebze gibi ürünler yetiştirilmiş ve bunlardan öşür alınmıştır.

b) Harâc-ı Muvazzaf

Arazi üzerine maktûan tayin edilmiş bir vergidir. Bunun bir kısmı “resm-i çift”, “resm-i zemin”, “resm-i asiyâb”, “resm-i tapu” gibi toprak vergilerinden; diğer kısmı da “resm-i arus”, “resm-i duhan”, “resm-i cürüm” ve “resm-i bennâk” gibi şahsî vergilerden oluşmaktadır.

²⁴⁵ Kazıcı, Ziya, *Osmanlılar'da Vergi Sistemi*, s. 58.

4- Sonradan Tahsis Edilenler

Vakfiyelerde, vakfiyenin kesinlikle “tağyir” edilemeyeceğine dair kayıtlar vardır. Gelir kaynaklarının vakıf yararına işletilmesi esastır. Bir başka ifadeyle, küçülme veya mevcut durumun muhafazası değil büyüme esas alınmıştır. Giderler karşılandıktan sonra gelir fazlasıyla yeni akarât temin edilmiştir. Ancak, yangın ve deprem gibi tabii afetler neticesinde, gelirler giderleri karşılamayacak duruma gelmişse eldeki akarat satılmamıştır. Bu kritik dönemler ücretlerin kısılması veya hiç verilmemesi gibi bazı tedbirler alınarak aşılmıştır²⁴⁶. Buna göre külliye, zaman zaman sarsıntılar geçirirse bile, belirlenen prensipler sayesinde yüzyıllarca devam edebilecek bir yapıya sahip olmuştur.

Muhasebe defterleri incelendiğinde, külliye vakfiyede belirtilen gelirler ile hizmetlerini yürütebildiği anlaşılacaktır. Dolayısıyla külliye, mevcut hizmetleri yürütebilmek için -tabii afetler gibi özel durumlar hariç- ek kaynağa ihtiyaç duymamaktadır. Zaten sonradan yapılan tahsisatlar incelendiğinde, bunların çoğunlukla yeni ihdas edilen hizmetlerin masraflarını karşılamaya yönelik olduğu anlaşılacaktır. Ayrıca, bu tür tahsisatlar genellikle, müstakil eserler yapacak malî güce sahip olmayan hayır sahipleri tarafından, mevcut eserlerin çeşitli birimlerine veya bazı ek hizmetlere ilâveler şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Sonradan tahsis edilen gelirler genellikle “para vakıfları” vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu tür vakıflar arasında vakfin sadece bir ünitesine katkıda bulunanlar olduğu gibi, farklı ünitelere yardım edenler de vardır. Külliye çeşitli hizmetlerini üstlenen hayır sahipleri ve kurdukları vakıflar şunlardır:

²⁴⁶ Hızlı, Mefail, “Osmanlı Vakıf Sisteminde “Rakabe”, UÜ İFD (20. Yıl Özel Sayısı), (basılacak), c. VI, sy. 6, 1995, s. 4-6.

Vâkıflar	Vakfın Amacı	Tesbit Edilen Faaliyet Yılları	Vakfedilen Para
Hacı Mehmed Emin Ağa ²⁴⁷	İvaz Paşa Med. kömürü	1195-1236/1780-1820	250 krş 30.000 akçe
Küçükzâde Hacı Mehmed ²⁴⁸	İvaz Paşa Camii mumlari	1209-1221/1794-1806	3300krş 396.000 akçe
Süfîzâde Osman Çelebi ²⁴⁹	İvaz Paşa Camii ihtiyaçları	1079-1184/1668-1770	300 krş 3.300 akçe.
Hacı Mehmed ve Fatıma Hatun ²⁵⁰	İvaz Paşa Camii vaizi	1185-1200/1771-1785	120 krş 14.400 akçe
Şerife Hatun ²⁵¹	İvaz Paşa Camii dersiâmı	1208-1210/1793-1795	120 krş 14.400 akçe
Süfîzâde Mehmed, Hacı Hasan, Azize ve Ümmühan Hatun ²⁵²	İvaz Paşa Camii ihtiyaçları	1221/1806	120 krş 14.400 akçe

Tablo 4 Külliye'nin Çeşitli Hizmetlerine Katkıda Bulunan Vâkıflar

B- GELİR KAYNAKLARININ İŞLETİLMESİ

Vakfiyede, gelir kaynaklarının işletilmesi konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte muhasebe defterlerindeki bilgilerden; bina nitelikli gelir kaynaklarının tamamının icâr (kiraya verme) şeklinde, ziraî gelir kaynaklarının ise yine bir çeşit icâr olan “mukâtaa”ya verme tarzında işletildiği anlaşılmaktadır.

Sonradan tahsis edilen gelirlere gelince; bunlar, külliye dışındaki hayır sahipleri tarafından vakfedildiklerinden külliye'ye ait muhasebe defterlerinde yer almamakta ise de, sözkonusu vakıfların kendi muhasebe defterlerinden, bu tür gelirlerin, vakfedilen belli bir miktar paranın “murâbaha” usûlüyle işletilmesinden elde edildiği anlaşılmaktadır.

1- İcâr

Bina nitelikli vakıf mallarının en yaygın işletilme şekli icârdır²⁵³. Gerçekten de, külliye ile ilgili olarak sicillere yansıyan kayıtların büyük çoğunluğunu vakıf dükkânların kira kayıtları oluşturmaktadır.

²⁴⁷ B 218/442, 1 a, 1195/1780; B 271/500, 43 a, 1210/1795; B 305/545, 42 b, 1236/1820.

²⁴⁸ B 331/578, 34 b, 1221/1806.

²⁴⁹ A 188/599, 18 a, 1079/1668; B 9/187, 192 b, 1091/1680; B 201/425, 46 a, 1184/1770.

²⁵⁰ B 201/425, 118 a, 1185/1771; B 227/455, 16 b, 1200/1785.

²⁵¹ B 240/469, 15 a, 1204/1789; B 245/474, 50 a, 1208/1793; B 271/500, 90 b, 1210/1795.

²⁵² B 245/474 50 a, 1208/1793.

²⁵³ Akgündüz, a.g.e., s. 304.

Bilindiği gibi vakıf malları dört şekilde kiraya verilebilmektedir. Bunlar; “icare-i vâhide”, “icâreteyn”, “icâre-i tavîle” ve “mukâtaa”dır. Bu konudaki araştırmamızda, İvaz Paşa Külliyesi’ne ait dükkân, arazi vb. vakıf akaratın zaman içinde her dört şekilde de kiraya verildiğini tesbit edebilmekteyiz.

a) İcâre-i Vâhide

Tek kira sözleşmesidir. Bu tür sözleşmelerde, kiracıya, diğer akitlerde verilen haklar verilmez. Kira süresi bittiğinde, eski kiracının öncelik hakkı da bulunmaz²⁵⁴. Ancak, engelliyici bir sebep yoksa, kiracı vefat ettiğinde evlâdı aynı yeri kiralayabilir. Meselâ, 889/1484 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, İvaz Paşa Vakfı Mütevellîsi, İsfendiyar b. Boğas isimli bir Ermeni’ye, Kazzazhâne Çarşısı’nda bulunan ve daha önce babasına ait olan bir dükkânı üç yıllığına kiralamıştır²⁵⁵.

İcâre-i vâhide usûlünde yapılan sözleşmelerde kira süresi başlangıçta bir yıl ise de, sonraları bu sürenin iki veya üç yıl olarak belirlendiği görülmektedir²⁵⁶.

b) İcâreteyn

Sicillerde, 985/1577 yılına kadar icâre-i vâhide usûlünde kira akitlerine rastlanmaktadır²⁵⁷. Yeni bir kira akti olan “icâreteyn” usûlünün ise, 925/1519 yılından başladığı tesbit edilmiştir²⁵⁸. Dolayısıyla bu tarihten itibaren her iki kira akti de uygulanmış olmaktadır.

²⁵⁴ Akgündüz, *a.y.*

²⁵⁵ A 4/4, 54 b, 889/1484.

²⁵⁶ İki yıllık kira anlaşmasına örnek için bk. A 23/25, 301 b, 919/1513; Üç yıllık kira anlaşmasına örnek için bk. A 33/21, 228 b, 913/1507.

²⁵⁷ A 8/8, 195 a, 896/1490; A 26/11, 320 b, 901/1495; A 25/28, 363 b, 925/1519; A 109/128, 19 a, 985/1577.

²⁵⁸ Bazı eserlerde, icâreteyn usûlü kira akitlerinin başlama tarihi farklı verilmiştir. Meselâ, Ahmet Akgündüz, özellikle Ebussuûd’un şeyhulislâmlığı döneminde (952-982/1545-1574) sicillerde, icâreteyn türü hiçbir kira akdine rastlamadığını belirtmektedir. (bk. *a.g.e.*, s.362.) Halbuki biz, sözkonusu döneme ait çok sayıda icâreteyn türü kira akti tesbit etmiş bulunmaktayız. (bk. A 62/67, 221 b,960/1552; A 130/153, 69 b, 973/1565; A 102/119, 7 b, 981/1573.) Diğer bir araştırmada ise, sözkonusu kiralama türünün başlama zamanı 1020/1611 gibi çok geç bir tarih olarak gösterilmiştir. bk. Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, s. 98.

Bilindiği gibi, “icâre-i muaccele” ve “icâre-i müeccele” den oluşan ikili kira sözleşmesine icâreteyn denilmektedir. İcâre-i muaccele, kiraya verilecek yerden gerçek kıymetine yakın veya eşit olacak miktarda alınan peşin kira; icâre-i muaccele ise, aylık veya yıllık olarak alınan kira demektir.

Bu usule göre yapılan sözleşmelerde kiralayan, ödediği peşin kira karşılığında, icâre-i vâhidede olmayan “ferağ” ve “intikal” haklarına sahip olmakta; kiraya veren ise, aldığı peşin kira ile gerekli yerlere bakım ve onarım sorumluluğunu üstlenmektedir²⁵⁹.

İcâreteyn usûlü ile yapılan bir akdin hukukî olabilmesi, alınan peşin kira ile vakıf binalarının tamir edilmesi şartına bağlıdır²⁶⁰. Fakat uygulamanın sürekli bu şekilde gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Aksine icâreteyn sözleşmesine bağlı olarak alınan peşin kiraların zaman zaman farklı yerlere de sarfedildiği görülmektedir. Meselâ, 1049/1639²⁶¹ ve 1177/1763²⁶² yıllarında vakfin aldığı peşin kiralar, toplam gelirin yaklaşık bir buçuk katı olmasına rağmen, bu gelir fazlası tamir için harcanmamıştır.

İcâreteyn usûlünde süre, icâre-i vâhide de olduğu gibi genellikle bir veya üç yılı kapsamaktadır.

c) İcâre-i Tavîle

Kira müddeti uzun olan kiralama usûlüne “icâre-i tavîle” denilmektedir. Kira kayıtları üzerinde yapılacak bir incelemede, bu usûlün yukarıda adı geçen her iki sözleşme türü ile birlikte uygulandığı görülecektir. Sözelimi, 926/1519 tarihli bir belgeye göre, Gelincik Çarşısı’nda bulunan vakfa ait bir dükkân ayda 60 akçe karşılığında on yıllığına kiralanmıştır²⁶³. Bu akit, sözleşmede, peşin alınan herhangi bir para sözkonusu olmadığı için bir icâre-i vâhidedir. 943/1536 tarihli diğer bir belgeye göre ise, yine aynı çarşıda başka bir dükkân, bu defa 1.200 dirhem peşin kira ile 10 yıllığına kiralanmıştır²⁶⁴. Görüldüğü gibi, bu akit de, peşin kira alınarak yapıldığından icâreteyn türü bir sözleşmedir.

²⁵⁹ Akgündüz, *a.g.e.*, 354.

²⁶⁰ Akgündüz, *a.g.e.*, 356.

²⁶¹ TSA, D 3636/4, 1049/1639.

²⁶² TSA, E 7371/1, 1177/1763.

²⁶³ A 201/810, 128 a, 926/1519.

²⁶⁴ A 59/41, 53 b, 943/1536.

Kira kayıtlarından anlaşıldığına göre, kiralanan yerin dükkân ve oda gibi bina nitelikli olmaması durumunda, kira müddeti 99 yıla kadar çıkabilmektedir. Ancak, kira süresi böylesine uzun tutulduğu zaman sözleşmeye “ukûd” yani kira akdinin üç veya dokuz yıl gibi belirli aralıklarla yenilenmesi şartı ilave edilmektedir. Sözgelimi, 893/1487 tarihli bir belgeden, üzerinde ceviz ağaçları bulunan bir tarlanın, yıllık 500 dirhem karşılığında 30 akitle 90 yıllığına kiralandığı anlaşılmaktadır²⁶⁵.

İcâre-i tavîle, özellikle ilk uygulandığı yıllarda tartışmalı bir akit şekli olmuştur. 901/1495 yılına ait bir belge, bunun tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Belgeye göre; vakfin önceki mütevellîsi olan Mehmed b. Eflâzunzâde, mütevellîliği zamanında dört oda arsasını icâre-i tavîle ile kiraya vermiştir. Olay anındaki mütevellî ise “icâre-i tavîle hâliya memnû'dur” diyerek durumu mahkemeye intikal ettirmiş ve karar yeni mütevellînin düşüncesi doğrultusunda gerçekleşmiştir²⁶⁶.

d) Mukâtaa

Vakfa ait bir arazinin, üzerine bina yapmak veya ağaç dikmek üzere uzun süreyle kiralınmasına “mukâtaa” denilmektedir. Bu tür sözleşmelerde de, icâre-teynde olduğu gibi iki farklı kira ödenmektedir. Birincisi, arazinin bedeline yakın miktarda peşin ödenen kira, diğeri ise aylık veya yıllık olarak ödenen kiradır. Bu kiralar, icâre-teyndeki icâre-i muaccele ve müeccele yerine geçmektedir²⁶⁷.

Vakfin şehir içindeki arazilerinin tamamı mukâtaa usûlüyle işletilmiştir. Aynı usûl Fidyeye ve Dere Kızık ile Yiğit Lala köylerinde bulunan araziler için de uygulanmıştır.

Külliyenin en önemli mukâtaa gelirlerini, mukâtaa akdine konu olan bağ ve bahçelerden sağlanan parasal kaynaklar teşkil etmektedir. Mukâtaa usûlüyle kiraya verilen yerlerde ise; daha ziyade ceviz, kestane, asma, meşe ve söğüt gibi ağaçlar bulunmaktadır.

²⁶⁵ A 7/7, 75 b, 893/1487.

²⁶⁶ A 26/11, 193 a, 901/1495.

²⁶⁷ Akgündüz, a.g.e., s. 391-392.

2- Murâbaha

Daha önce zikredildiği gibi, külliyeyle ait para vakfı mevcut değildir²⁶⁸. Dolayısıyla, külliyeyle ait para vakıflarıyla da doğrudan ilgisi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, bu tür vakıfların gelirleriyle vakfiyede belirlenmeyen bazı hizmetlerin masrafları karşılandığından konu burada ele alınmıştır.

Bilindiği gibi, Osmanlılar'da para vakıfları “mudârebe” (emek-sermaye ortaklığı), “bidâa” (fakirlere karşılıksız borç verme) ve “murâbaha” (muamele-i şer'iyeye) usûllerinden biriyle işletilmiştir. Ancak yaygın olan uygulama biçimi ise murabahadır. Murâbahanın meşruluğu ise, kâr nisbetinin %15'den fazla olmaması şartına bağlanmıştır²⁶⁹.

Gerçekten de, sözkonusu vakıflara ait muhasebe defterleri incelendiğinde murâbaha usûlünde kâr oranının yukarıda belirtilen seviyeye çıkmayıp genellikle %10 civarında kaldığı, buna karşılık her yıl farklı bir oranın uygulandığı gözlenmektedir. Sözgelimi, Sûfizâde Seyyid Mehmed Çelebi vakfına ait 300 kuruş 1079/1668 yılında 50 kuruş kâr getirmişken²⁷⁰; 1184/1770 yılında 400 kuruş, 50 kuruş kâr getirmiştir²⁷¹. Dikkat edilirse, burada asl-ı mal denilen ana para arttığı halde kâr aynı kalmıştır.

Araştırmalarımızın ortaya koyduğu sonuç, vakfedilen asıl paranın zamanla arttığını ya da eksildiğini göstermektedir. Yukarıdaki örneğimize dönersek; yine aynı kişiye ait bir vakfın 1079/1668 yılındaki 300 kuruşunun, 1181/1767 yılında

²⁶⁸ Gerek vakfiyede gerekse muhasebe defterlerinde, külliyeyle ait paraların herhangi bir şekilde işletildiğine dair bir açıklama bulunmamasına rağmen, 1000/1592 yılına ait bir belgede, Mustafa b. Ahmed isimli bir cabînin zimmetinde, vakıf parasından karz-ı hasen olarak aldığı 10450 dirhemin bulunduğu kaydı vardır (bk. A 150/180, 230b, 1000/1592). 1003/1594 tarihli başka bir belgede ise, Ataullah Efendi zimmetinde mektep öğrencilerine ait 3.000 dirhemin bulunduğu bildirilmektedir (bk. A 176/193, 23b, 1003/1594). Ancak bu paranın hangi amaçla Ataullah Efendi'ye teslim edildiği ise belli değildir. Arşiv belgelerinde yaptığımız incelemede, bu konuda daha fazla ve farklı örnekler tesbit edilememiştir. Bu örneklerin sözkonusu para vakıflarıyla ilgisi ise bulunmamaktadır. Çünkü bunlardan birincisi, külliyeyle gelirini toplamakla görevli olan cabînin, vakfa ait paranın bir kısmını bir müddet elinde tutması şeklinde gerçekleşmiş olmalıdır. İkincisinde ise, paranın hangi amaçla Ataullah Efendi zimmetinde bulunduğu belirtilmemiştir. Ayrıca bu paranın İvaz Paşa Külliyesi'ne aidiyeti de kesin değildir.

²⁶⁹ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 158-162.

²⁷⁰ A 188/599, 18 a, 1079/1668.

²⁷¹ B 201/425, 46 a, 1184/1770 .

240 kuruşa indiğini müşahede ederiz²⁷². Ancak kısa bir süre sonra, 1184/1770 yılında, asl-ı mal bu defa daha önceki miktarı da aşarak 400 kuruşa yükselmiştir²⁷³.

Bu artışın en önemli sebeplerinden biri, önceki yıllarda ana parayı kullanan şahısların zamanında ödeme yapmaması olabilir. Bu sebeple eksik yazılan değerler, daha sonra birikmiş kârların ödenmesiyle ilkinde göre yüksek miktarlara ulaşmıştır. Ayrıca, vakıf hizmetlerinde önemsiz sayılabilecek bazı küçük meblağların asl-ı mala ilâve edilmeleri de artış sebepleri arasında zikredilebilir. Meselâ, Hacı Mehmed Emin Ağa vakfının 1195/1780'de 210 kuruşu varken²⁷⁴, 1210/1795 yılında Attar Molla Hasan 40 kuruşluk²⁷⁵ ve 1221/1806'da da Hacı Mehmed 56 kuruşluk bir ilâve yapmış²⁷⁶ ve vakfın "asl-ı mal"ı 360 kuruşa yükselmiştir.

Muhasebe defterlerinden anlaşıldığına göre, vakfın parası bir kişiye olduğu gibi daha fazla kişiye verilerek de işletilebilmektedir. Sözelimi, Şerife Hatun vakfının 120 kuruşu, Bayezid Mahallesi'ndeki Osman Beşe tarafından kullanılmış olduğu²⁷⁷; Hacı Mehmed Emin Ağa, Seyyid Hacı Hasan, Azize Hatun ve Daye Hatun'un müşterek vakfettikleri 590 kuruş, muhtelif yerlerde ikamet eden şahıslara farklı oranlarla verilmiştir. Buna göre, vakfedilen 590 kuruşun 350'si Değirmenli Kızık'tan Hüseyin Beşe, 25'i Cumalı Kızık'tan Kara Aslanoğlu, 50'si Pınarbaşı'ndan Kalyoncu Musa, 80'i Çakır Ali Beşe ve 100 kuruşu da İbrahim Beşe tarafından işletilmiştir²⁷⁸.

C- GELİRLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI

Gelirlerin kaynaklara dağılımını gösteren belgeler muhasebe defterleridir. Dolayısıyla ilk muhasebe defteri tarihi olan 960/1552 yılına kadar, diğer bir ifade ile, kuruluştan sonraki 130 yıllık zaman dilimi içinde konuyu aydınlatacak herhangi bir belge bulunmamaktadır.

Ne var ki, Tablo 9 incelendiğinde, zikredilen tarihten itibaren, uzun bir süre külliye'nin gelir kaynaklarının dağılımında kayda değer bir değişim

²⁷² B 199/423, 40 a, 1181/1767.

²⁷³ B 201/425, 46 a, 1184/1770

²⁷⁴ B 218/442, 1 a, 1195/1780.

²⁷⁵ B 271/500, 43 a, 1210/1795.

²⁷⁶ B 127/341, 43 b, 1221/1806.

²⁷⁷ B 245/474, 50 a, 1208/1793.

²⁷⁸ B 127/341, 45 b, 1221/1806.

gözlenmemektedir. Ayrıca, külliye'nin kuruluş yıllarından sonra, vakfın gelir kaynaklarını etkileyecek herhangi bir reform yapılmadığı da bilinen bir husustur. Bu sebeple, tesbit edilen ilk muhasebe defterindeki gelir oranlarının muhtemelen, külliye'nin kuruluş yıllarındaki oranlarla paralellik arzettiğini söylemek mümkündür.

Külliye'ye ait gelirler, ziraat ve bina nitelikli olmak üzere daha önce iki kısımda incelenmişti. Burada da, muhasebe defterlerindeki veriler aynı tasnife tabi tutularak değerlendirilecektir.

Her şeyden önce Tablo 9 ve Tablo 11 çerçevesinde iki hususun belirtilmesi gerekmektedir. Bunlardan birincisi, 1242/1826 yılına kadar bina gelirleri ile ziraat gelirleri arasındaki oranın çok az değişiklik göstermesidir. Gerçekten de, külliye'nin kuruluş yılı başlangıç alınır, yaklaşık dört asır boyunca bina gelirleri %73 ile %95, ziraat gelirleri ise %5 ile %27 arasında tahakkuk etmiştir²⁷⁹.

Birincisine göre daha da önemli sayılabilecek diğer husus ise, bina gelirlerinin neredeyse sabit denecek tarzda, külliye'nin kuruluşundan itibaren hiç değişmemiş olmasıdır. Bir yıllık muhasebe dönemleri esas alındığında, külliye'nin bina gelirleri yaklaşık olarak 68.000 ile 82.000 akçe arasında kalmıştır.

Şimdi, bu gelirlerin muhasebe verilerine göre kaynaklara dağılımını ele alalım.

1- Bina Gelirleri

Daha önce de belirtildiği gibi, bina gelirleri dükkânlar, odalar ve handan elde edilmektedir. Dükkânlar, başta Gelincik Çarşısı olmak üzere, İvaz Paşa ve Demirkapı çarşılarında bulunmaktadır. Muhasebe defterlerinde, diğer dükkânlardan elde edilen gelirler, buldukları çarşılar belirtilmeksizin "dekâkin-i saire" adı altında kaydedilmiştir.

982/1574 yılına kadar, muhasebe defterlerinde bina gelirleri, sonraki yıllara göre ayrıntılı olarak verilmiştir. Dolayısıyla bu tarihe kadar, bina gelirlerinin nerelerden elde edildiğini tesbit etmek mümkün olmuştur. Bunların ayrıntılı dağılımı aşağıdaki tabloda görülmektedir (Tablo 5).

²⁷⁹ Bu orana, sürekli ve düzenli bir seyir göstermeyen "muaccele" gelirleri dahil edilmemiştir.

Muhasebe Yılları	Dükkanların Bulunduğu Çarşılar			Han ve Odalar		Toplam
	Gelincik Çarşısı	Kazzazhân e Çarşısı	Diğer Çarşılar	Odalar	Pâygâh	
960/1553	56.451	1.356	23.031	---	350	81.188
966/1559	56.160	1.296	23.608	1.710		82.774
967/1560	56.160	1.296	19.742	2.100	500	79.798
968/1561	18.720	432	6.116	720	280	26.268
968/1561	37.440	864	15.182	1.470	480	55.436
976/1568	55.920	1.292	17.686	1.520	500	76.918
982/1574	55.920	1.296	22.139	2.880	60	82.295

Tablo 5 Bina Gelirlerinin Dağılımı

Tabloya göre, külliye en fazla geliri, ortalama 55.000 akçeyle Gelincik Çarşısı'ndaki dükkanlardan elde etmiştir. Bu miktar, toplam bina gelirlerinin yaklaşık %70'ini oluşturmaktadır. İkinci önemli gelir kaynağı olan diğer çarşılardaki dükkanlar, yıllık 22.000 akçe civarında gelir getirmekte olup, toplam bina gelirleri arasında %27'lik paya sahiptirler. Odalar ve İvaz Paşa Çarşısı'ndaki dükkanlardan elde edilen gelir ise ancak %3'lük nisbet ifade etmektedir.

Muhasebe defterlerinde, sonraları Sandıkçılar Hanı adıyla anılan Pâygâh'ın bina gelirleri arasında farklı bir konumu bulunmaktadır. Çünkü, diğer dükkan ve odalardan elde edilen gelirlerde kayda değer bir farklılık gözlenmemesine rağmen, hanın gelirleri büyük artış kaydetmiştir. Sözelimi, XVI.yüzyılda ortalama 500 akçe olan yıllık geliri; 1019/1610 yılı itibarıyla XVII.yüzyılda iki kat artarak 1.200 akçeye, 1040/1630 yılından itibaren de tekrar ikiye katlanarak 2.400 akçeye yükselmiştir. XVIII.yüzyılda (1177/1763) ise, iki buçuk kata yakın bir oranda artarak 6.000 akçeye yükselen yıllık gelir, 1242/1826 yılından itibaren adeta dondurulmuş ve 1306/1888 yılına kadar 6.960 akçede sabit kalmıştır. Hanın gelirlerindeki bu artış hızı, onun diğer gelirler arasındaki oranına da yansımıştır. İlk yıllarda, toplam bina gelirleri arasında ancak %06'lık bir paya sahip olan han, zamanla, %1.5, %3 ve hatta son asırda %10'luk bir yer işgal edebilmiştir.

2- Zirâî Gelirler

10 nolu tablodan, zirâî gelirlerin 1242/1826 yılına kadar, üç muhasebe dönemi haricinde kayda değer bir değişiklik göstermediği anlaşılmaktadır.

Bunlardan birincisi, 976/1568 yılına aittir. Bu tarihteki artış külliye'nin gelir kaynaklarından olan Yiğit Lala Köyü örnek alınarak izah edilecektir. Sözkonusu tarihe kadar ortalama 2.000 akçe civarında olan Yiğit Lala Köyü'nden elde edilen gelirler, bu tarihte 6.093 akçe olarak tahsil edilmiştir. Belgede konuyu aydınlatacak herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat kanaatimizce bu fazlalık muhtemelen bir önceki yıla ait gelirin tahsil edilememesi sebebiyle adı geçen yıla aktarılmasından kaynaklanmış olmalıdır. Aslında bu tür durumlarda genellikle "an muhasebe-i sabıka" şeklinde bir açıklama yapılmaktadır. 1177/1763 ve 1231/1815 yıllarına ait olan diğer iki dönemde de meydana gelen gelir fazlalığını, muhasebe defterlerinde herhangi bir açıklama olmaması sebebiyle benzer şekilde izah etmek mümkündür.

1242/1826 yılı zirâî gelirler için bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Çünkü bu tarihe kadar önemli miktarda bir değişiklik göstermeyen zirâî gelirler bu yıldan itibaren sürekli artmışlardır.

1241/1825 yılında 10.000 akçe olan zirâî gelirler hemen ertesi yıl 35 kat artarak 348.120 akçeye yükselmiştir. Bu oranda bir artış gerçekten üzerinde durulması gereken bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanaatimizce bunun sebebi muhtemelen, 1242/1826 yılında kurulan Evkaf Nezareti'nin vakıfların malî hesaplarını ve gelir kaynaklarını yakın kontrole alması olabilir.

Yıllarca âdeta dondurulmuş miktarların tahsil edildiği vakıf akarâtı, bu tarihten itibaren güncelleştirilmiş fiatlardan işlem görmeye başlamıştır. Gerçekten de sözkonusu döneme ait muhasebe defterleri incelendiğinde bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. Gerçi bütün muhasebe defterlerinde zirâî gelirlerin nerelerden ve ne miktarda elde edildiğine dair geniş açıklama bulunmamaktadır. 967/1560 yılından sonra kısmî açıklama bulunan muhasebe defteri üç asır gecikmeyle, 1242/1826 yılına aittir. Fakat yukarıda zikredildiği gibi zirâî gelirlerde 1242/1826 yılına kadar kayda değer bir artışın olmaması, 967/1560 yılına ait verilerin aradan geçen uzun süreye rağmen mukayesesini mümkün kılmaktadır.

Buna göre, Yiğit Lala Köyü gelirleri esas alındığında 967/1560 yılında 401 akçe olan mukâtaa ve vergi gelirleri 1246/1826 yılında yaklaşık 28 kat artarak 11.200 akçeye; 1254/1838 yılında ise yaklaşık 100 kat yükselerek 43.760 akçeye ulaşmıştır.

Muhasebe defterlerindeki bilgiler değerlendirildiğinde, zirâî gelirlerdeki artışın muhtemel sebepleri arasında şunların olduğu görülecektir: Birincisi, ekilen ürün çeşitlerinin artmasıdır. Meselâ, 981/1573 yılına kadar buğday, nohut, burçak, alaf ve arpa ekilen vakıf arazisinde sonraları mercimek, darı, çavdar, susam ve mısır da ekilmeye başlanmıştır. İkincisi, ürünlerdeki verimliliktir. Meselâ, 1246/1830 yılında Yiğit Lala Köyü'nün buğday mahsûlü 4.5 kile iken, 1248/1832'de 7 kileye, 1254/1838'de 13 kileye ve 1257/1841'de ise 15.5 kileye yükselmiştir. Bu durum değişen oranlarla diğer mahsûllerde de sözkonusudur²⁸⁰.

Yaptığımız araştırmada, ürün fiyatlarında meydana gelen değişimin zirâî gelirler lehine bir etkisinin bulunmadığı tesbit edilmiştir. Meselâ, adı geçen köyde üretilen buğdayın bir kilesi 1246/1830'da 197.5 kuruş (23.700 akçe) iken, 1248/1832'de 182 kuruşa (21.840 akçe), 1254/1838'de 116.5 kuruşa (13.980 akçe) ve 1257/1841'de ise 111 kuruşa (13.320 akçe) inmiştir.

Buna göre 967/1560 yılında 2.480 akçe olan öşür gelirleri 1246/1830 yılında yaklaşık 65 kat artarak 182.790 akçeye, 1254/1838 yılında ise yaklaşık 120 kat artış göstererek 294.420 akçeye yükselmiştir.

Külliye'nin giderleri arasında yer alan nakliye harcamalarının da zirâî gelirlerdeki artışa paralel olarak yükseldiği görünmektedir. Meselâ, 968/1561 yılında 790 akçe olan nakliye gideri 1246/1830 yılında 80 kat artarak 68.880 akçeye, 1257/1841'de de 120 kat artarak 104.040 akçeye yükselmiştir. 1295/1878 yılından itibaren ise nakliye giderlerinin artmadığı, hatta bazı yıllar azaldığı, ortalama olarak 60.000 ile 100.000 akçe arasında değiştiği tesbit edilmiştir. Bu durum, zirâî gelirlerdeki artışın, yukarıda belirtildiği şekilde gerçekleştiğini teyit etmektedir. Yani, 1257/1841 yılına kadar hem ürün çeşitleri, hem de elde edilen mahsûlât sürekli artış göstermiş; bu tarihten itibaren ise ürün fiyatlarındaki artışlar zirâî gelirlerin yükselmesinde etkili olmuştur.

²⁸⁰ bk. B 307/547, 9 b, 1246/1830; B 307/547, 75 a, 1248/1832; B 351/563, 17 a, 1254/1838; C 92/664, 65 b, 66 a., 1257/1841.

II. GİDERLER

İvaz Paşa düzenlediği vakfiyede, vakıf gelirinin sarfedileceği yeri tüm ayrıntılarıyla göstermiştir. Buna göre gelirin öncelikli harcama yeri “vakfin rakabesi” yani bakım ve onarımıdır. İlginçtir ki, bakım ve onarımda ilk sırayı mescit ve medrese gibi hizmet üniteleri değil de, çarşı ve han gibi gelir sağlayan binalar almaktadır.

Vakfiyede müstakil olarak ele alınan harcama kalemleri, muhasebe defterlerinde hizmet gruplarına göre yer almıştır.

Bu araştırmada giderler, muhasebe defterlerindeki sistem biraz daha geliştirilerek; Personel, Yardım, Bakım-Onarım ve Diğer Giderler başlıkları altında işlenecektir.

Vakfiyede giderler hususunda belirtilen şartlara zaman içinde ne derece uyulduğu muhasebe defterlerinde ortaya çıkmaktadır. Sözkonusu defterlerden müderris, talebe, imam ve müezzin gibi bazı külliye görevlilerine ödenen ücretin, vakfiyede öngörülen miktar ile farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır.

A- PERSONEL GİDERLERİ

12 nolu tablodan, XVII.yüzyılın ilk yarısına kadar, giderler arasında en fazla yekûnu yardım giderlerinden sonra personel harcamalarının oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Külliye'nin kuruluş aşamasındaki personel sayısı tam olarak tesbit edilememiştir. Bununla birlikte, vakfiyedeki ifadelerden anlaşıldığına göre bu dönemde en az 42 kişiye düzenli olarak ücret ödendiği söylenebilir.

Aslında külliye'den maaş alanlar sadece burada sayıları verilen kişilerle sınırlı kalmamaktadır. Bunların dışında “zevâyid-horân” ve “mühtediyân” gibi bazı gruplara da düzenli ödemeler yapıldığı görünmektedir. Fakat bunlar ücretlerini, belirli bir hizmet karşılığında almadıklarından sözkonusu ödemeler, birer yardım mahiyeti taşımaktadır. Dolayısıyla bunlar “Yardım Giderleri” adı altında değerlendirilecektir.

Kesin çizgileri belli olmamakla beraber, kayda değer değişiklikleri; 830/1427 (kuruluş, vakfiye), 960/1553 (tesbit edilen ilk muhasebe defteri), 1040/1630 ve 1296/1878 yılları olmak üzere dört aşamada tasnif etmek mümkündür.

Kuruluş aşamasında yaklaşık 40 civarında tahmin ettiğimiz külliye personeli şu kişilerden oluşmuştur: Hakim, naib, nâzır-ı vakf, nâzır-ı evlâd, mütevellî, câbi, müderris, muid, talebeler (14 kişi)²⁸¹, imam (2 kişi), müezzin, ser-mahfil, cüzhanlar (11 kişi), bekçi ve mimar.

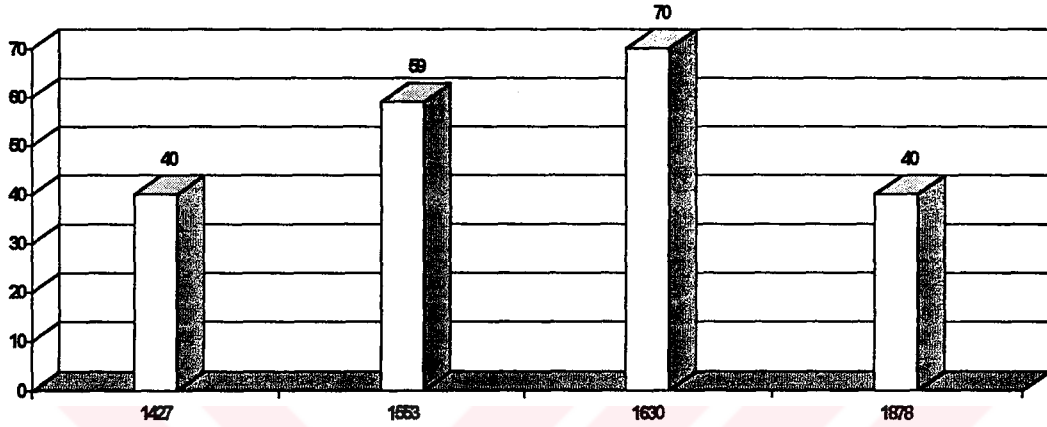
Personel hakkında ilk ayrıntılı bilginin elde edildiği 960/1553 yılına ait muhasebe defterindeki bilgilere göre, personel sayısı, kuruluş dönemine oranla %50 artarak 59 kişiye ulaşmıştır. Bu dönemde ilâve edilen personel şunlardır: Cüzhan (7 kişi), câbi (2 kişi), kâtip, noktacı, çeşmeci (3 kişi), ferraş, bevvâb, kayyım ve kennas. Hasan Paşa Mescidi yanındaki mescidin imamına burada yer verilmemesi, o görevin iptal edildiğini göstermektedir.

Personel sayısı, 1040/1630'da düzenlenmiş olan başka bir muhasebe defterine göre yaklaşık %70 artarak 70 kişiye yükselmiştir. Buna göre, mevcut personele bir nakîbu'l-eşraf, bir kâtip (982/1574'den itibaren), 6 cüzhan ve 6 talebe ilâve edilmiş, nâzır-ı evlâd, ferraş ve bevvâbın görevlerine ise son verilmiştir. Burada şu hususu da belirtmekte yarar vardır. 1177/1763'den 1295/1878 yılına kadar personel sayısı hakkındaki bilgiler, bu tarihler arasındaki belgelerde ayrıntılı malumat olmaması sebebiyle itibârî olarak alınmıştır. Bunun sebebi, 1295/1878'den önceki son ayrıntılı personel listesinin 1177/1763 yılına ait muhasebe defterinde bulunması ve bu defterdeki personele ödenen toplam ücretle bu tarihten sonraki defterlerdeki toplam ücretlerin birbirine yakın olmasıdır.

1296/1878 yılındaki veriler personel sayısının yarı yarıya azaldığını göstermektedir. Bu yıla ait muhasebe defterinde cüzhan, hafız ve çeşmecilerin sayısının belirtilmemesi, personelin toplam sayısını ortaya çıkartmayı zorlaştırmaktadır. Fakat, adı geçen görevlilerin kuruluş dönemindeki ilk sayıları itibârî olarak alındığında toplam personel sayısı 40 kişi civarında olmaktadır. Buna göre bu dönemde külliyeden maaş alan görevliler: 4 câbi, bir müderris, 11 öğrenci,

²⁸¹ Muhasebe defterlerinde talebe sayıları belirtilmemiş, "hucerrât-ı tullâb" şeklinde oda sayısı verilmiştir. Dolayısıyla talebe sayısını tesbitte, her odada bir talebenin barındığı genel teâmülünden hareket edilmiştir.

bir bevvâb, bir imam, bir müezzin, bir hatip, bir kayyım, 14 cüzhan ve üç çeşmecidir.

Grafik 1 Personel Sayısının Değişim Grafiği

Grafikte görüleceği üzere, külliye'nin personel sayısı 1040/1630 yılına kadar tedricî bir yükselme göstermesine rağmen, 1296/1878 yılında keskin bir iniş yaşamıştır. Bu tarihe kadar personel sayısında meydana gelen artış ve eksilmeler, genellikle cüzhan ve medrese öğrencileri sayısındaki dalgalanmalardan kaynaklanmaktadır. 1295/1878 yılındaki hızlı küçülme ise kanaatimizce iki sebebe dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, idarî değişimdir. Bilindiği gibi bu tarihte Evkaf Nezareti çok azı müstesna bütün vakıfların yönetimine el koymuştur. Dolayısıyla câbi dışında, idarî personelin çoğunun görevine son verilmiştir. İkincisi ise, fonksiyonel değişimdir. Külliye'nin fonksiyonlarında küçülme meydana gelmiştir. Meselâ, medrese müd. olmadan faaliyetine devam etmiştir. Mürtezika arasında bir muallimin görünmemesi, mektebin de, faaliyetini durdurmasa bile, en azından külliye bünyesi dışında kaldığını göstermektedir.

Muhasebe defterleri üzerinde yaptığımız incelemeye göre, personel giderlerini beş dönemde ele almak mümkündür. Bunlardan birincisi kuruluş dönemidir. Bu aşamada personele verilen ücretin miktarı tam olarak tesbit edilememiştir. Bunun sebebi, vakfiye dışında konuyu aydınlatacak belge bulunamaması ve vakfiyede müderris ve imam gibi bazı görevlilere yevmî

ücretlerin yanısıra aynî ödemelerin de tahsis edilmiş olmasıdır. Fakat, sözkonusu ödenekler hariç tutulduğunda ve medrese öğrencilerine sonraki yıllarda oda başına verilmiş olan bir akçe esas alındığında, külliye'nin günlük personel giderinin tahmini olarak 72.5 akçeyi (yıllık 25.737 akçe) bulduğu söylenebilir. Kaynaklarda, aynî ödemelerin hangi tarihe kadar yapıldığı hakkında herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Ancak 960/1553 yılına ait muhasebe defterinde, bu ödeneklerin tahsil edildiği yerlerin gelirlerinin külliye'nin genel bütçesi içinde mütalâa edilmesi, aynî ödeneklerin kuruluştan 960/1553 yılına kadar geçen 130 yıllık süre içinde, fakat şu andaki verilerle tesbit edilemeyen bir tarihte iptal edildiğini göstermektedir.

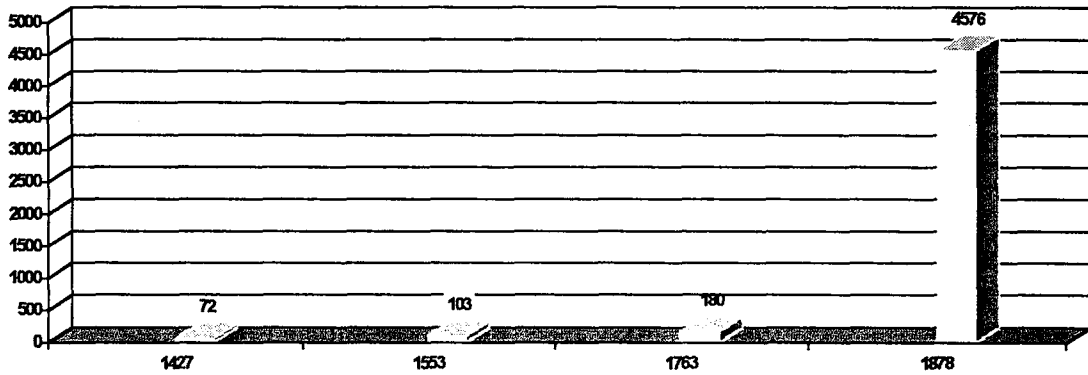
İkincisi, külliye'nin ekonomik durumu hakkında ayrıntılı ilk bilgilerin edinildiği 960/1553 yılıyla başlayan dönemdir. Bu tarih, külliye'nin tesbit edilebilen ilk muhasebe defterinin düzenlenme yılıdır. Bu dönemde personel giderleri, personel sayısında olduğu gibi yaklaşık %50 artış kaydederek günlük 103.5, yıllık 36.980 akçeye yükselmiştir. Bu dönemde personel ücretleri arasında en büyük farklılık müderris yevmiyesinde gerçekleşmiştir. Vakfiyede günlük 5 akçe olarak tesbit edilen müderris ücreti, sürekli artarak 960/1553'de 20, 966/1559'da 25, 976/1568'de 30, 982/1574'de 40 ve 1016/1607'de de 50 akçeye yükselmiştir. Diğer personelden farklı olarak, müderris ücretlerinde meydana gelen bu değişikliğin sebebi, başlangıçta tamamen vakıfların kontrolünde olan medreselerin özellikle Fatih Sultan Mehmed ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerinde gerek eğitim-öğretim ve gerekse ekonomik yönden belirli bir sisteme oturtulmuş olmasıdır.

Üçüncü dönemin başlama tarihi itibarı olarak 1177/1763 yılı alınabilir. Çünkü, 960/1553 yılından itibaren sürekli artış gösteren günlük ücret bu tarihte 180.5 akçede âdeta dondurulmuştur. Hatta 1235/1819 yılından itibaren akçenin değer kaybetmesi nedeniyle, muhasebe defterlerinde kuruş sistemine geçilmesine rağmen günlük ücret yine 180.5 akçe civarında kalmıştır.

Dördüncü dönem, personel ücretlerinde ilk iyileştirme girişimlerinin yapılmaya başlandığı dönemdir. Bu dönemin başlama tarihi tam olarak tesbit edilememişse de, 1254/1838 yılı muhasebe defterinde bazı personelin maaşlarına zam yapıldığı görülmektedir. Altı yıl öncesine ait 1248/1832 tarihli muhasebe defterinde bu tarz ifadeler yer almamıştır. Dolayısıyla dönem başlangıcının tarihini itibarı olarak 1254/1838 yılı kabul etmek mümkündür. Bu tarihten itibaren personelin tamamına önceki dönemlerde ödenen yıllık 530 kuruş (63.600 akçe)

verilmesinin yanısıra kâtip, imam, müezzin, hatip ve kayyım gibi bazı görevlilerin ücretine yıllık 157 kuruş (18.840 akçe) zam yapılmıştır. Ayrıca Evkaf Nezareti'nin vakıfların yönetimine el koymasından itibaren iptal edilen idarî personelin maaşları da Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'ne devredilmiştir. Yine aynı defterlerden anlaşıldığına göre, görevleri iptal edilen diğer külliye personelinin de maaşları aynı hazineye aktarılmıştır.

Beşinci Dönem, personel ücretleriyle ilgili köklü değişikliklerin yapıldığı bir dönem olup 1295/1878 yılında başlamaktadır. Bu dönemde külliye ücret politikası, personel sayısı ile birlikte tamamen yeniden şekillendirilmiştir. 1254/1838 yılında başlayan kısmî iyileştirme girişimleri hariç tutulursa, yaklaşık 4.5 asır süre içinde pek değişmeden kalan ücretler bu dönemde %50 ile 80 kat arasında değişen oranlarda yükselmiştir. Artış oranlarının hangi ölçülere göre yapıldığına dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Kanaatimizce, ücret artışlarında dikkate alınan en önemli husus personel arasında belirli bir ücret dengesinin gözetilmeye çalışılmış olmasıdır. Ancak yeni sisteme göre en fazla ücret kaybı müşahere câbisi ile müderris yevmiyelerinde olmuştur. Çünkü daha önce günlük 10 akçe olan câbi ücreti bu tarihte %50 artışla 16.6 akçeye; günlük 50 akçe olan müderris ücretiyse 20 kat artışla 1.000 akçeye yükselmiştir. En fazla artış ise 80 kat ile kayyım yevmiyesinde gerçekleşmiştir. Daha önce yevmiyesi 1 akçe olan kayyım bu tarihten itibaren 80 akçe almaya başlamıştır.

Grafik 2 Personel Ücretlerinin Değişim Grafiği (günlük/akçe)

Muhasebe defterlerindeki bilgilerden, rakabe gibi çok özel durumlar dışında ücretlerin tüm personele zamanında ödendiği anlaşılmaktadır. Külliye ücretinin genel

tamiri sebebiyle geçirdiği ciddi ekonomik krizler esnasında, vakfiyede de öngörüldüğü üzere personel harcamalarında kısıntıya gidilmektedir. Meselâ 1017/1608 yılı, muhasebe defterinde rakabe yılı olarak gösterilmiştir. Rakabe sebebiyle, 1040/1630 ve 1041/1631 tarihli muhasebe defterlerinde, cüzhan ve medrese talebelerine ücretlerinin ancak yarısı ödenebilmiştir. Bu durum aynı zamanda personel arasında ilk gözden çıkarılacak grubun cüzhanlar ve talebeler olduğunu göstermektedir.

B- YARDIM GİDERLERİ

Külliyenin, personel giderlerinden sonra ikinci önemli gider kalemini vâkıfın evlâdı, haremeyn fukarası, zevayid, mühtedîler, libas-ı eytâm, mevlid, kurban ve hasene-i müteferrika adlarıyla ödenen çeşitli yardımlar oluşturmaktadır. 15 nolu tablodan anlaşıldığına göre, yardım giderleri, XIX.yüzyılın ilk yarısına kadar, personel giderlerinden sonra ikinci sırayı almaktadır. Bu tarihten itibaren ise bazı yardım kalemlerinin iptal edilmesi sebebiyle sözkonusu giderlerde bir azalma meydana gelmiştir.

1- Sosyal Yardımlar

Külliyenin vakfiyesinden, gelir kaynaklarından belirli oranlarda hisse ayrılarak iki çeşit yardım fonu oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu fonlarda ayrı ayrı biriken para, yine belirli oranlarda olmak üzere bir kısmı vâkıfın aile bireyelerine, diğer kısmı ise Haremeyn denilen Mekke ve Medine gibi İslâm âleminin iki kutsal şehrinde yaşamakta olan ihtiyaç sahibi kişilere dağıtılmaktadır. Bunlardan başka her gün iki akçe ayrılarak İslâm'ı din olarak seçecek kişilere verilmek üzere oluşturulan bir yardım fonu daha vardır. Bu fona Mühtedî Fonu da denilmektedir²⁸².

a) Aile Fonu

Bilindiği gibi İslâm geleneğinde yardım sıralaması yapılırken öncelik aralarında kan bağı olan kişilere aittir. İvaz Paşa da vakfettiği gelirlerin bir kısmını bu anlayışa göre düzenlemiştir.

²⁸² Çetin, Osman, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri Ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, s. 102.

Pâygâh adlı hanın gelirinin $\frac{2}{3}$ 'si, diğer tüm gelirlerin $\frac{1}{3}$ 'i ve ayrıca hergün 5 dirhem²⁸³ bu amaçla ayrılmıştır. Vakfiyeye göre, bu şekilde biriktirilen miktar, sağ olduğu müddet içinde bizzat İvaz Paşa'ya verilecek; vefatından sonra ise çocukları arasında -birinci batında olanlara $\frac{2}{3}$, ikinci batında olanlara ise $\frac{1}{3}$ oranında olmak üzere- paylaşılacaktır.

Muhasebe defterlerinden anlaşıldığına göre, aile fonu, diğer yardımların toplamından daha fazla yekün tutmaktaydı. Meselâ, 960/1553 yılında 28.524 akçe (%67) olarak tahakkuk etmesine karşılık diğer yardımların tamamı 13.557 akçeye (%33) ulaşabilmiştir. Zamanla bu oranın diğer yardımlar aleyhine bozulduğu gözlenmiştir. Meselâ, 1177/11763'de aile fonuna 50.400 akçe (%79) aktarılmış olmasına rağmen, diğer yardımların tamamı ancak 12.823 akçede (%21) kalmıştır. Fakat külliye'nin büyük malî sıkıntılar yaşadığı XIX.yüzyılın ilk yarısında durum tamamen değişmiş ve aile fonu 7.200 akçeye (%30) kadar inmiştir. Ancak bu durum uzun süre devam etmemiş, fona aktarılan para 1242/1826 yılından itibaren önceki oranlarına yükselmiştir.

1235/1819 yılına ait bir belgeden paranın fona aktarılma şeklinde bir değişiklik yapıldığı anlaşılmaktadır²⁸⁴. Buna göre fon, gelirin belli bir oranıyla değil de, giderlerin ödenmesinden sonra artan gelir fazlası (fazla-i vakf veya ziyade-i vakf) ile oluşturulmuştur. Vakfiye şartlarına muhalif olarak yapılan bu düzenlemenin hukûkî dayanağı ve uygulamaya başlanıldığı zaman tam olarak tesbit edilememiştir. Fakat sözkonusu belgede geçen "amel-i kadîm" ifadesinden bu işlemin uzun süre önce başladığı anlaşılmaktadır.

283 Sözkonusu 5 dirhem aileye yapılan yardımın takip edilmesi karşılığında ödenmesi sebebiyle nâzır-ı evlâd adı altında personel giderleri arasında gösterilmiştir.

284 "Âsîtâne-i Aliyye'den Şehzadebaşı'nda sakin Seyyid Mehmed İzzet b. Mehmed Hidayet hâlâ Kocaeli ve Hüdavendigâr sancakları mutasarrıfı vezir devletlü Nurullah Paşa hazretlerinin huzur-ı âlilerinde akd olunan meclisde Hacı İvaz Paşa evkafının evlâdiyet üzere mütevellisi olub bâ-Pâye-i Kuds-i Şerif Sultan Yıldırım Han Medresesi müderrisi baisü'l-kitab Uryanîzâde Mustafa Efendi mahzarında üzerlerine dava edüb vakfın Bursa'da ve gayrîde vaki bilcümle hasılatından vezaif ve mesarifât-ı vakf ayrıldıktan sonra bâkî kalandan fazla-i vakf beher sene bi'l-cümle evlâd-ı vâkıf aralarında tevzi' ve taksîm olunmak amel-i kadîm ve ben dahi müteveffa Abdülkerim'in sülbiye kerimleri müteveffiyeye Şerife Habibe Hatun'un sadrî oğlu ... el-yevm mevcut olan evlâd-ı vâkıfın üçüncü batında evlâd-ı vâkıfdan olmamla ba'de'l-mesarif fazla-i vakfdan mütalebe eylediğimde mütevellî mumânâ'at etmeğin sual olunub ... cevaben 'batn-ı sâlisde evlâddan olduğunu ikrar lâkin vakfiyede sülüsânı, derece-i ûlâ, sülüsü derece-i sâniye arasında tevzi' olur batn-ı sâlise verilmez ..." bk. B 328/575, 72 b, 1235/1819.

Yukarıda verilen örneklerde ve 15 nolu tabloda görüldüğü gibi aileye yapılan yardımlar sürekli artış göstermiştir. Ayrıca XIX.yüzyılın ikinci yarısından itibaren mevlid gecesi için yapılan harcamaların dışındaki yardımlar tamamen iptal edilmesine rağmen, aileye yapılan yardımlar son muhasebe defterinde de görünmektedir.

Şer'iyye Sicilleri'ndeki dava kayıtlarından, aile bireyelerine ayrılan bu ödeneğin zaman içinde çok sayıda probleme konu olduğu anlaşılmaktadır. Davalar genellikle hisselerin aile bireyelerine ulaşmaması veya nesep davası sebebiyle açılmaktaydı. Bilindiği gibi İvaz Paşa, aslen Tokatlı'dır. Bu sebeple aile üyelerinden bazıları orada ikamete devam etmişlerdir. İvaz Paşa, bir müddet Edirne'de de ikamet ettiği için bazı aile üyeleri de oraya yerleşmişlerdi. Diğer aile efradı da Bursa'da bulunmaktaydı. İşte evlâda ayrılan hissenin, Tokat ve Edirne'ye ulaştırılması ve dağıtılmasında zaman zaman bazı aksaklıklar meydana gelmiştir.

Belgelerden anlaşıldığına göre, Bursa dışındaki aile üyeleri hisselerini, genellikle buldukları şehrin kadısı tarafından onaylanan bir vekil aracılığıyla bizzat vakfın mütevellîsi veya câbisinden almaktaydılar.

Aşağıdaki belgeler İvaz Paşa'nın Tokat ve Edirne'de ikamet eden torunlarına ait aile fonuyla ilgili çeşitli davalara bir örnektir:

“Hacı İvaz Paşa neslinden kız oğullarından Rumeli'de sâkin Muşalim (?) Bey oğullarının vekilleri olan Derviş Hamza, Edirne kadısının, vekâleti isbat eddikden sonra mahfilde ikrar edüb mezkûr Muşalim Bey oğullarının Hacı İvaz Paşa Vakfı'ndan senevî verilecek hisseleri ki 895 yılı için cem'an 495 akçedir bî-kusur câbi Musa b. Abdullah elinden, mütevellî Mehmed Çelebi b. Eflatun marifetiyle alub kabzettim”²⁸⁵.

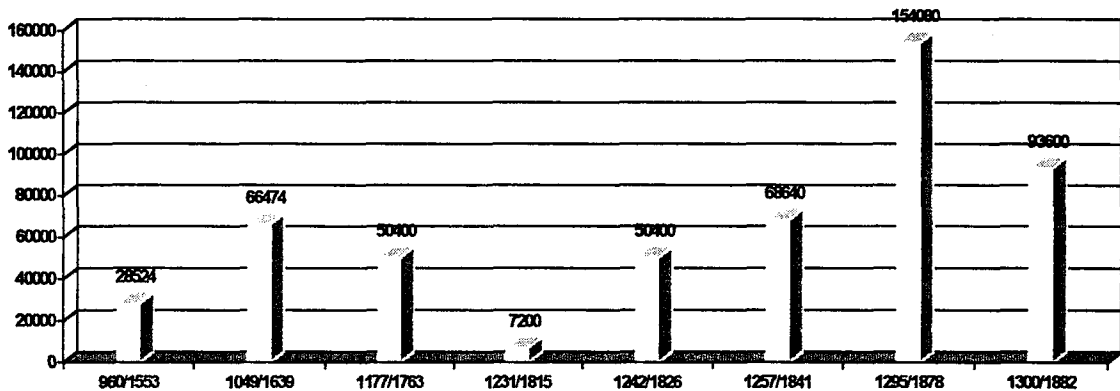
“Hacı İvaz Paşa neslinden Rumeli'nde karn-ı sâni'de ve sâlisde bulunanların vekili olan Derviş Hamza mahfilde itiraf edüb merhumun evkafından benim müvekkillerime verilecek hisse eğer şehirdir ve eğer karye ve eğer kârbansaray hissesidir vakıfda mütevellî olan Derviş Mehmed b. Eflâtun'un tahvilinin ibtidâsından intihâsına varınca bî-kusur bana vasıl oldu bir akçe ve bir habbe kalmadı”²⁸⁶.

285 A 8/8, 166 a, 896/1490.

286 A 11/10, 11 a, 898/1492.

“Hüseyin b. Kasım ve Sinan b. Abdullah Hacı İvaz Paşa Vakfi mütevellisi Ahmed b. Mehmed mahzarında şahidlik yapıp Ahmed b. Ömer’den sâdır olan davada Hacı İvaz Paşa’nın kız oğullarından Oğuz Bey b. merhum Muşalim Bey ve Tahran Hatun bint ? Bey b. Muşalim Bey mezbur Ahmed b. Ömer’i dedelerinin Bursa’daki vakıflarının mahsûlâtını kabz ve îsâle vekil yaptılar”²⁸⁷.

“Tokat’ta Hacı İvaz Paşa evlâdından Ahmed Çelebi b. Mahmud ve kardeşi İvaz Çelebi, Osman Çelebi, Adile Hatun, Şahnisa Hatun, Mahmud Çelebi b. İvaz Timur Bey ve kız kardeşi Raziye ve Rabia taraflarından Hacı İvaz Paşa’nın Bursa’da vaki’ evkafından evlâd-ı mezbureye vakf olan hissenin kabz ve îsâline vekâleti sabit olan Ali b. İbrahim mecliste sabıka mütevellî olan Mahmud Çelebi b. Hacı Mehmed’i ihzar edüb ... bundan akdem evlâd-ı vâkıfa aid olan 2.747 akçeyi Abdullah Efendi b. Hoca Mercanzâde ‘ben evlâd-ı mezbure tarafından vekil olunan Balı Çelebi b. İbrahim’in vekiliyim’ deyu Mahmud Çelebi’den bi’t-tamam alub ba’de zamanin Mahmud Çelebi’den taleb eddikde Hoca Mercanzâde Abdullah kabz eyledi ... ikimiz mean Hoca Mercanzâde’ye varub ‘bu parayı nasıl aldın’ dedik bir şey diyemedi. Elinde 1.367 akçe var idi onu aldım ve kulu Hüseyin yedinden 72 akçe kabzettim, bâkî kalan 1.313 akçe Mahmud Çelebi elinden aldım...”²⁸⁸.

Grafik 3 Aile Fonunun Faaliyet Grafiği

287 A 30/34, 404 b, 929/1522.

288 A 132/156, 234 b, 976/1568.

b) Haremeyn Fonu

Yardım giderlerinden ikincisini Haremeyn'e gönderilen hisse oluşturmaktadır. Vakfiye'de, buraya verilecek hissenin hangi gelirlerden ne miktarda alınacağı ve verileceği kişiler ayrı ayrı belirtilmiştir. Buna göre Pâygâh'ın gelirinin $\frac{1}{3}$ 'ü ile çarşılardaki dükkânlar, Hasan Paşa Hanı yanındaki sebzelik, Haydar bağı yanındaki arsa, Fidyeye ve Dere Kızık köylerinin gelirlerinin $\frac{1}{10}$ 'ü Haremeyn'e tahsis edilmiştir.

Vakfiyede, Haremeyn için ayrılan hissenin kimlere verileceği ve yerine nasıl ulaştırılacağı da belirtilmiştir. Buna göre Mekke ve Medine'de oturan imamlar, kadılar, şeyhler ve hayır hizmetlerinde görevli diğer kişiler hisseden yararlanabileceklerdir. Haremeyn hissesinin yerine ulaştırılmasında sorumluluk vakfın nazır ve mütevellîsine aittir. Nazır ve mütevellî her yıl hacca gidenler arasından tesbit ettikleri iki adil ve dürüst kişiye Mekke ve Medine'ye gönderilecek hisseyi teslim edecekler, bu kişiler de ellerindeki meblağın bir kısmını Mekke'de diğer kısmını da Medine'de oturan ve yukarıda belirtilen kişilere dağıtacaktır.

Muhasebe defterlerinden anlaşıldığına göre XVIII.yüzyıla kadar yukarıda belirtilen oranlar aynen muhafaza edilmiştir. Fakat 1231/1815 yılından itibaren Haremeyn hissesinin muhasebe defterlerinde yekûn olarak verilmesi, vakfiyede belirtilen oranların korunup korunmadığını tesbit etmemizi mümkün kılmamıştır. Haremeyn hissesi, 1295/1878 yılından sonra muhasebe defterlerinde hiç yer almamıştır.

Mahkemeye intikal eden dava kayıtlarından, Haremeyn'e tahsis edilen hissenin takip işlemlerinin, tamamen vakıf mütevellîlerinin insiyatifine bırakılmadığı anlaşılmaktadır. Haremeyn hissesiyle ilgili davalar Haremeyn Evkafı tarafından yürütülmekteydi.

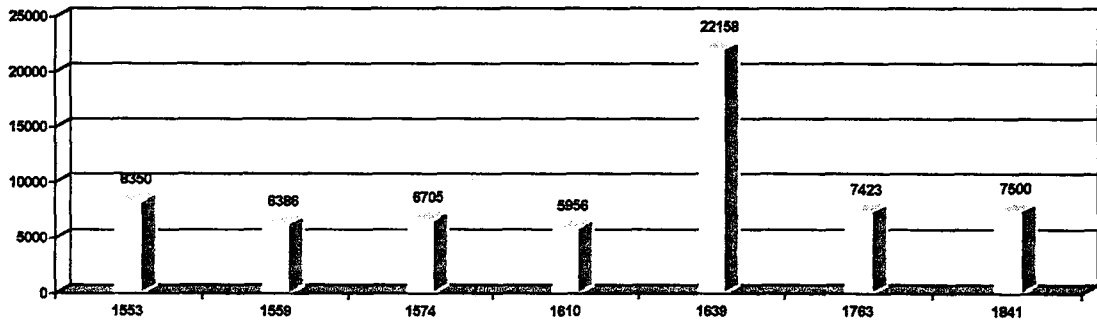
892/1486 tarihli bir belgeye göre Haremeyn Mütevellîsi'nin kâtibi Abdullah Efendi, İvaz Paşa'nın oğlu ve vakfın mütevellîsi Mahmud Çelebi'den 891/1486 yılına ait Haremeyn hissesinin tamamı olan 2.895 akçeyi aldığını mahkemede ibraz etmiştir²⁸⁹.

²⁸⁹ A 5/5, 377 a, 892/1486.

991/1583 tarihli bir belgeden İvaz Paşa Vakfı mütevellîsi ile Haremeyn Evkafı mütevellîsi arasında bir ihtilaf yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu belgeye göre, Haremeyn Evkafı mütevellîsi olan Mustafa Çelebi b. Ali, İvaz Paşa Vakfı'nı eski mütevellîler zamanından kalan 6.243 akçe Haremeyn hissesinin ödenmemesi sebebiyle mahkemeye vermiştir. Mahkeme, İvaz Paşa Vakfı'nı, vakıf yetkililerinin sözkonusu meblağı ödediklerini ifade etmelerine rağmen, bu durumu bir delille ispat edememeleri sebebiyle zikredilen borcu ödemeye mecbur etmiştir²⁹⁰.

983/1575 tarihli bir belgede zikredilen ihtilaf da yine eski mütevellî zamanında ödenmeyen hisseyle ilgilidir. İvaz Paşa Vakfı mütevellîsi Ebulhayr b. Süleyman vakfin, kendi zamanına ait hiçbir borcunun bulunmadığını ifade ederek borç iddiasını reddetmiştir. Bunun üzerine mahkeme, eski mütevellîlerin defterlerinin incelenmesine karar vermiş; defterlerin incelenmesinin sonucunda vakfin Haremeyn Evkafı'na 1.943 akçe borcunun olduğu tesbit edilmiştir²⁹¹.

990/1582 tarihli bir dava ise öncekilere tamamen zıt bir şekilde cereyan etmiştir. Belgeye göre, İvaz Paşa Vakfı tarafından ayrılan Haremeyn hissesi, yanlış hesaplama sebebiyle fazla ödenmiştir. Üç yıl sonra farkına varıldığında, İvaz Paşa Vakfı'nın toplam 1.800 akçe fazla ödeme yaptığı anlaşılmıştır. İvaz Paşa Vakfı mahkemeye müracaat ederek yapılan fazla ödemenin geri verilmesini istemiş, mahkeme olayı incelemiş ve Haremeyn Evkafı'na zikredilen fazla ödemeyi geri vermesini bildirmiştir. Haremeyn Evkafı mütevellîsi de ellerinde para mevcut olmadığını, fakat 989/1581 yılı mahsûlünden zikredilen borcu ödeyebileceklerini ifade etmiştir²⁹².

Grafik 4 Haremeyn Fonunun Faaliyet Grafığı

²⁹⁰ A 127/150, 81 b, 991/1583.

²⁹¹ A 108/127, 59 b, 983/1575.

²⁹² B 5/143, 40 b, 990/1582.

c) Mühtedî Fonu

Sosyal nitelikli yardımların bir diğerini de mühtedî fonu oluşturmaktadır. Bilindiği gibi İslâmı din olarak seçen kişilere mühtedî denilmektedir. Vakfiyede zikredilen “hidâyeti, isyan ve delâlete tercih eden, tuğyan ve küfür vadisinden ayrılarak iman kulpuna sarılanların ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla hergün iki dirhem biriktirilir”²⁹³ ifadesi mühtedî fonunun hukûkî dayanağını oluşturmaktadır.

Muhasebe defterlerinden, mühtedî fonuna XVII.yüzyıla kadar vakfiyede öngörülen miktar kadar para aktarıldığı anlaşılmaktadır. Fakat, 15 nolu tablo incelendiğinde görüleceği üzere, bu asırdan itibaren fonda biriken para, günlük iki dirhem çok üzerine çıkmıştır. Meselâ, 982/1574 yılında 972 akçe ayrılan mühtedî fonunda 1016/1607 yılında 2.040 akçe, 1177/1763’de 3.240 akçe ve 1241/1825 yılında da 3.900 akçe işlem görmüştür.

XIX. asrın ikinci yarısının ilk yıllarına kadar faaliyet gösteren mühtedî fonuyla ilgili son bilgiler 1257/1841 tarihine aittir. Kaynaklarda, fonun bu tarihten sonraki durumu hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Mahkemeye intikal eden bazı dava kayıtlarından fonun işleme sistemi hakkında bazı bilgiler edinmek mümkündür. Meselâ 1211/1796 tarihli aşağıdaki belge bir mühtedînin fondan nasıl yararlandığını göstermektedir:

“İvaz Paşa evkafı mütevellîsi kâimmakâm efendiye ba’de’t-tahiyyetü’l-vâfiye inhâ olunur ki; Rum taifesinden tahminen onbeş-onaltı yaşında bîkr-i baliğa bi-hidâyeti’llâhi teâlâ târih-i mürâsele günü şeref-i İslâm ile müşerrefe olduğunu meclis-i şer’-i şerîf-i Ahmedî ve mahfil-i dîn-i münîf-i Muhammedî’de bi-tav’ihâ ikrâr ve i’tiraf itdikden sonra talebiyle Âişe ismi tesmiye olunmağla cânib-i şer’den işbu mürâsele tahrîr ve irsal olundu. Gerekdir ki vâkîf-ı mûmâileyhin galle-i vakf-ı mezburdan mühtediyâna şart ve ta’yin üzere mühtediyeye-i mezkûrenin sene-i hidâyet nişanına bir örtü ve yaşmak i’tâsıyla rûh-ı vâkîf-ı mûmâileyhi ...”²⁹⁴.

²⁹³ C 1/53, 17 b, 962/1555.

²⁹⁴ B 265/494, 60 b, 1211/1796.

983/1575 tarihli diğeri bir ihtidâ kaydından, Karamazak Mahallesi'nde ikamet eden İsa b. Musa, İvaz Paşa vakfı mütevellîsi Sinan oğlu Muharrem'den yeni müslüman olan üç kişiye verdiği üç dülbendin parası olan 55 akçeyi istediği anlaşılmaktadır. Ancak üç aydır dülbend parası verilmesi sebebiyle mühtedî fonunda para kalmamış ve adı geçen İsa'nın talebine cevap verilememiştir²⁹⁵.

897/1491 tarihli bir belgeden "Hacı İvaz Paşa'nın mühtedîler için ayırdığı akçeden Bekir Çelebi müslüman eyledi deyu Efendi marifetiyle Kızıklı iki mühtedî getirdiler...ikisi bile 80 akçe verildi" şeklinde geçen ifadeden mühtedîlerin fonda para olduğunda boş çevrilmediği anlaşılmaktadır²⁹⁶.

Yukarıdaki kayıtlardan anlaşıldığına göre, fondan yararlanmak sadece vakıf görevlilerinin yetkisinde olmayıp belirli resmî işlemleri gerektiriyordu. Mahkemeye müracaat etmek bu resmî işlemlerin başlaması için yeterliydi. Mahkemeye bizzat mühtedînin başvurmasına gerek yoktu. Tanıdığı veya kendisinin hidâyetine vesile olan bir kişi onun adına mahkemeye müracaat edebilirdi. Zevayid akçesinde olduğu gibi burada da yardım yapılabilmesi için fonda yeterli miktar paranın olması kâfidir.

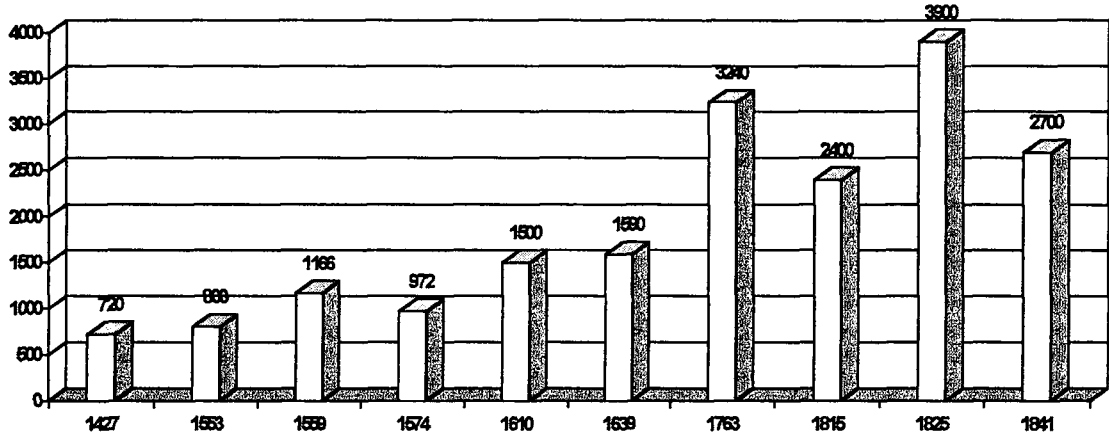
981/1573 tarihli aşağıdaki belgeden İvaz Paşa vakfının mühtedî fonunun zaman zaman da olsa ihtiyacı karşılamadığı anlaşılmaktadır:

"Hacı İvaz Paşa Vakfı mütevellîsi Ece oğlu Osman mecliste hazır olup vâkıf-ı mezbûr yevmî iki akçe ile vakıf mahsûlünden cem' olup kâfirden müslüman olanlara birer dülbend alına deyu şart eylemiş idi. Mezkûr iki akçe kifayet eylemeğin bir ayda dört-beş kimesne müslüman olup bizden birer dülbend talep ederler. Vakfiye görülüb şart-ı vâkıf sicill-i mahfûza kayd olunmak rica ederiz ... yevmî iki akçe mukarrer olmağın..."²⁹⁷.

²⁹⁵ A 101/118, 130 b, 983/1575.

²⁹⁶ A 8/8, 41 b, 897/1491.

²⁹⁷ A 102/119, 14 a, 981/1573.

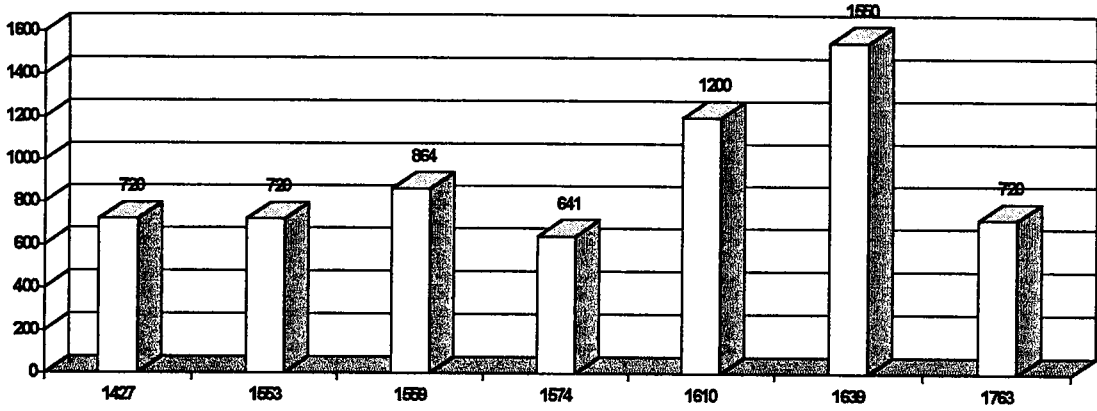
Grafik 5 Mühür Fonunun Faaliyet Grafiği

2- Eğitim-Öğretim Fonu

Yardım gruplarından birini de eğitim-öğretim faaliyetlerine çeşitli adlar altında yapılan katkılar oluşturmaktadır. Her biri ayrı ayrı fonlar olarak değerlendirilebilen bu yardımlar, mektep öğrencilerine “libas-ı eytâm”, medrese personeline “yaylakiye” ve “bahariye”, emekli veya görev beklemesi sebebiyle açıkta kalan ilim adamlarına “zevayid akçesi” adlarıyla yapılmıştır.

a) Mektep Öğrencileri

Vakfiyede, mektep öğrencilerine hergün iki dirhem ayrılması öngörülmüştür. Muhasebe defterlerindeki bilgiler fonda biriken paranın XVI.yüzyılın sonlarına kadar vakfiyeye uygun olarak toplandığını göstermektedir. XVII.yüzyılın ilk yarısında ise fona aktarılan para yaklaşık olarak %100 oranında artış kaydetmiştir. Fakat bu yükselme uzun müddet devam etmemiş, XVIII.yüzyılda vakfiyede belirtilen günlük iki akçeyeye çekilmiştir. XIX.yüzyıldan itibaren ise fona para aktarılmadığı tesbit edilmiştir.

Grafik 6 Mektep Öğrencileri Fonunun Faaliyet Grafiği

b) Yaylakiye ve Bahariye Fonu

Külliyenin eğitim-öğretimle ilgili diğer bir yardım türü de medrese personeline “yaylakiye” ve “bahariye” adı altında yapılan yardımlardır. Bilindiği gibi bu yardım, medrese personeline normal eğitimin dışında tatil günlerinde, yaylalara çıkmaları sebebiyle verilen harc-ı rah türü bir katkıdır²⁹⁸. Vakfiyede bu tür bir harcama kalemi bulunmamasına rağmen muhtemelen gelişen şartlara bağlı olarak sonradan ihdas edilmiş olmalıdır. Muhasebe defterlerinden anlaşıldığına göre önceden belirlenmiş sabit bir oran veya belli bir miktarı bulunmamaktadır. 966-968 /1559-1561 tarihleri arasında 60 akçe olmasına rağmen, 968/1561 tarihinde yaklaşık on kat artarak 600 akçeye yükselmiştir. En son 1016/1607 yılında 350 akçe olarak ödenen bu yardım hakkında bu tarihten itibaren bilgi bulunamamıştır.

3- Diğer Fonlar

a) Zevayid Fonu

Külliyenin yaptığı diğer bir yardım türünü de “zevayid-hôrân” adı altında verilen yardımlar oluşturmaktadır. Bilindiği gibi “zevâid” artan para demektir. Vakfiyede, yapılması gereken tüm harcamalardan sonra artan miktarın zevâyid’i

²⁹⁸ Hızlı, *a.g.e.*, s. 204

teşkil ettiği ve buraya aktarılan paradan seyyidler, alimler, garipler ve fakirlerin yararlanabileceği ifade edilmiştir.

Muhasebe defterlerinden anlaşıldığına göre külliye bütçesi, XVII. ve XIX yüzyılların ilk yarları hariç gelir fazlası vermiş ve fazlalığın olduğu dönemlerde zevayid fonu işlerliğini sürdürmüştür. Fondan en son yapılan yardım 1049/1639 yılında gerçekleşmiş olup, bu tarihten sonraki yıllarda ne muhasebe defterlerinde ne de diğer belgelerde konuyla ilgili kayıtlara rastlanmamıştır. Ancak 1235/1819 tarihli yukarıda zikredilen belgede, zevayid akçesinin aile üyeleri arasında paylaştırıldığı ve bu işlemin “amel-i kadîm” olduğu belirtilmektedir²⁹⁹. Bu belge bize, zevayid fonunun vakfiyeye muhalif olarak amaç dışı kullanıma açıldığını göstermektedir.

Vakfiyede, zevayid fonuna aktarılacak paranın miktarı belirlenmemiş olsa da muhasebe defterlerindeki kayıtlardan, 976/1568 yılına kadar günlük 8 akçenin bu fonda biriktirildiği ve bunun 5 ve 3'er akçe olmak üzere iki kişi arasında paylaştırıldığı anlaşılmaktadır. 982/1574 yılında ise hem fondan yararlananlar, hem de fonda biriken para iki kat artmıştır.

Zevayidden Yararlananlar	Yıl	Miktar	Süre	Geçtiği Kaynak
Hacızâde	897/1491	3 akçe	7 ay	A 8/8 387 b, 897/1491.
Mevlânâ Sinan	897/1491	3 akçe		A 8/8 385 b, 897/1491.
Seyyid Mehmed b. İzzeddin (Medine)	901/1495	10 akçe	11 ay	A 26/11, 388 b, 901/1495.
Mevlâna Seyyid Mahmud Çelebi	960-982 1553-1574	3 akçe	12 yıl	960,966,967,968,976 ve 982 tarihli muhasebe defterleri.
Mevlânâ Mehmed Çelebi b. İvaz	960-976 1553-1568	5 akçe	7 yıl	960,966,967,968 ve 976 tarihli muhasebe defterleri.
Şeyh Abdullah	976/1568	5 akçe	5 ay	976 tarihli muhasebe defteri.
Ata Çelebi	976-982 1568-1574	5 akçe	6 yıl	976 ve 982 tarihli muhasebe defteri.
Şemseddin Efendi	982/1574	5 akçe	10 ay	982 tarihli muhasebe defteri.
Hüseyin Efendi	982/1574	5 akçe	7 ay	982 tarihli muhasebe defteri.
Seyyid İsmail (Bozöyükü)	996/1587	5 akçe	24 ay	A 145/173, 169 b, 996/1587.
Hayreddinzâde Efendi	1019/1610	4 akçe	12 ay	1019 tarihli muhasebe defteri.
İsa b. Mehmed	1039/1629	6 akçe		B 49/243, 140 a, 1039/1629.
? Hatun (İsa'nın annesi)	1039/1629	6 akçe		B 49/243, 140 a, 1039/1629.
Hüseyin	1039/1629	6 akçe		B 49/243, 140 a, 1039/1629.
Mehmed (Hüseyin'in kardeşi)	1039/1629	6 akçe		B 49/243, 140 a, 1039/1629.
Muhyi Efendi	1049/1639	6 akçe	12 ay	1049 tarihli muhasebe defteri.

Tablo 6 Zevayid Fonundan Yararlananlar

²⁹⁹ bk. “Tez”, dipnot: 283.

Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre, zevayid fonundan yararlanmak isteyen bir kişi mahkemeye müracat ederek zevayidinden istifade etmek istedikleri vakfın bütçesinin incelenmesini, şayet yeterli para varsa kendisine tahsis edilmesini talep etmektedir. Ancak bazen farklı uygulamalara da rastlanmaktadır. Meselâ 897/1491 tarihli aşağıdaki belge buna bir örnek teşkil etmektedir: “Dergâh-ı Muallâdan hüküm vârid olub mazmûnunda: Hacı İvaz Paşa Vakfı mahsûlünden ulemaya ve fukaraya tayin ettiği akçeden eğer bi'l-fiil zevayid varsa Mevlâna Sinan'a haline münasib bir akçe verib tayin edesiz deyu emr olunmuş. Teftiş olundukda bazı zevayid var idüğü malum olub Sinan'a vakfın zevayidinden yevmî üç akçe tayin olundu”³⁰⁰.

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere, zevayidden yararlanma süresiyle ilgili belirli bir kısıtlama bulunmamaktadır. Zevayid fonundan sadece beş ay yararlananlar olduğu gibi oniki yıl gibi çok uzun süre istifade edenler olmuştur.

Zevayid ile ilgili belgeler, fonun tasarruf hakkının personel atamalarında olduğu gibi, babadan oğula veya istenilen kişiye intikal edebileceğini göstermektedir. Meselâ, günlük 6 akçe zevayid alan İsa b. Mustafa vefat ettiğinde tasarruf hakkı annesine³⁰¹, yine günlük 6 akçe alan Hüseyin vefat ettiğinde tasarruf hakkı kardeşine geçmişti³⁰².

Zevayidden yararlananlar arasında Bursalı olmayanlara rastlanması, fonun toplumsal dayanışmaya yaptığı katkıya güzel bir örnektir. Meselâ, 901/1495 yılında 10 ay süreyle zevayid fonundan yararlanan Seyyid Mehmed b. İzzeddin Medineli bir kişidir³⁰³. Ayrıca 996/1587 yılında iki yıl günlük 5 akçe alarak fondan istifade eden Seyyid İsmail b. Celâl Bozüyükü'dür³⁰⁴.

Zevayidden yararlananlar külliyeye hiçbir maddî katkıda bulunmamaktadır. Yapılan bu yardım karşılığında kendilerinden beklenen sadece “vâkıf'ın ruhu için duaya müdavemet etmektir”³⁰⁵.

³⁰⁰ A 8/8 385 b, 897/1491.

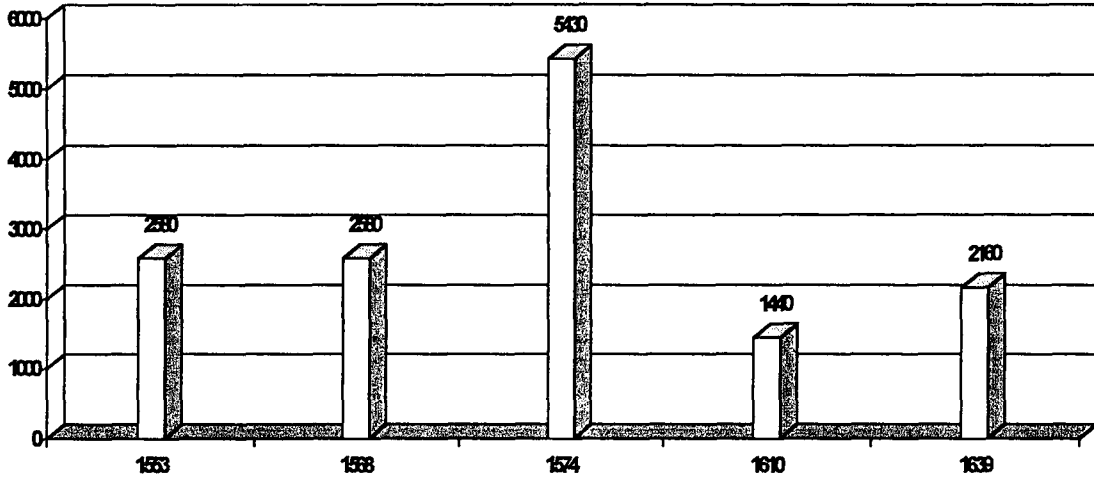
³⁰¹ B 49/243, 140 a, 1039/1629.

³⁰² B 49/243, a.y.

³⁰³ A 26/11, 388 b, 901/1495.

³⁰⁴ A 145/173, 169 b, 996/1587.

³⁰⁵ B 49/243, 140 a, 1039/1629.

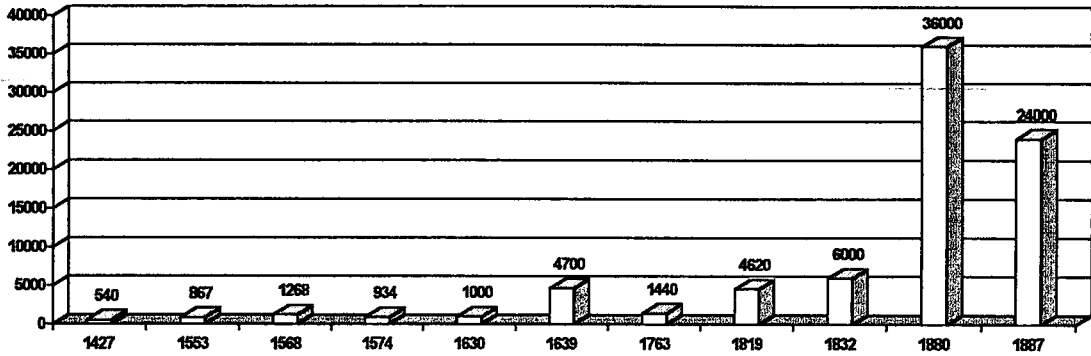
Grafik 7 Zevayid Fonunun Yıllara Dağılımı

b) Kandil Geceleri Fonu

Yardım giderlerinin diğer bir çeşidi de mübarek gün ve gecelerin kutlanmasında yapılan harcamalardır. Bilindiği gibi Osmanlılar'da kandil, bayram ve cuma geceleri alışlagelmiş günlük yaşantıdan farklı bir coşku ve heyecan dolu bir şekilde ihya edilirdi. İşte toplumla sürekli iç içe bulunan vakıflar halkın duygusal yönüne hitap etmek amacıyla bu gecelerin daha da canlı ve neşeli geçmesine katkıda bulunmuşlardır.

Pekçok muhasebe defterinde kandil geceleri için minare şerefelerinin bakımı yapıldığı, kandil ve mumların onarıldığı kayıtları bulunmaktadır.

Vakfiyeye göre, mevlid kandilinde toplanan cemaata yemek ikram edilmesi ve o gece okutulacak cüz masrafları için günlük 1.5 akçe ayrılması öngörülmüştür. Fakat uygulamaya bakıldığında sözkonusu fona çok daha fazla para aktarıldığı anlaşılmaktadır. XVIII.yüzyıl sonlarına kadar ortalama 1.000 akçe olan bu harcamalar XIX.yüzyılın başlarından itibaren sürekli artarak yıllık 36.000 akçeye yükselmiştir.

Grafik 8 Kandil Gecelerine Yapılan Yardım Grafiği

Yardım giderleri arasında “kurban” ve “hasene-i müteferrika” adlarında iki çeşit daha harcamaya rastlanmaktadır. 14.400 ile 17.520 akçe arasında değişen miktarlarda “kurban” adıyla yapılan harcamalar sadece XIX.yüzyılın ikinci yarısında beş muhasebe defterinde geçmekte olup, muhtemelen kandil gecelerinde, özellikle mevlid gecesini kutlamaya gelenlere verilecek yemekte kullanılmış olmalıdır.

Belgelerde harcadığı yerler hakkında herhangi bir açıklama bulunmayan “hasene-i müteferrika” çeşitli hayır işlerine yapılan yardımlar için kullanılmış olabilir. Kurban için yapılan yardımda olduğu gibi uzun süre devam etmeyen bu yardım 20, 24 ve 44 akçe olarak XVI.yüzyıla ait üç muhasebe defterinde geçmektedir.

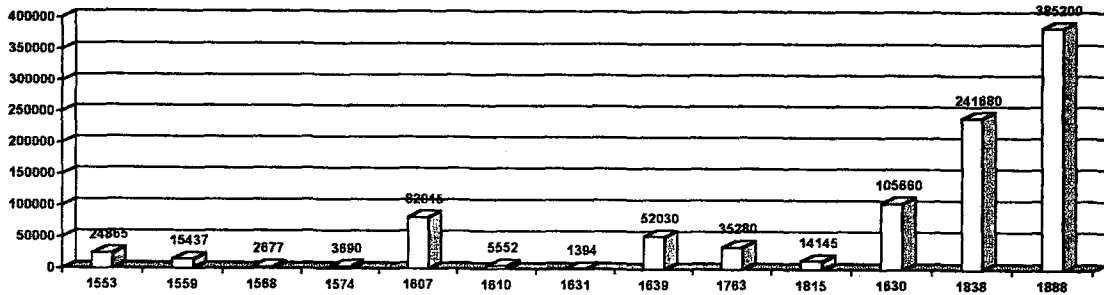
C- BAKIM-ONARIM GİDERLERİ

Külliyenin fonksiyonlarını yerine getirebilmesi gerek gelir kaynağı, gerekse hizmet için olsun, vakfa ait bütün binaların kullanılabilir durumda olmasına bağlıdır. Gerçekten de bakım ve onarım harcamalarının vakfiyede de tüm giderlerden önce zikredilmesi, hatta gerektiğinde personel giderlerinin ödenmeyerek bakım ve onarıma aktarılması konunun önemini göstermektedir.

Vakfiyede, külliye birimlerinin hangi sıraya göre onarım önceliğine sahip olduğu bildirilmiştir. Buna göre, “usûl-i mevkûfât” denilen çarşı ve han gibi gelir kaynaklarının tamiri, cami, medrese ve mektep gibi hizmet birimlerinden önce gelmektedir. Bununla da muhtemelen külliyenin sürekliliği amaçlanmıştır.

Külliye yapılan onarımlar ve bu esnada sarfedilen çeşitli malzeme ve bunların masrafları muhasebe defterlerine ve sicillere ayrı ayrı kaydedilmiştir. Sicillerdeki tamir kayıtlarından anlaşıldığına göre vakıf mütevellileri yaptıracağı bakım ve onarımlar için Bursa kadısından özel izin almak zorundaydılar. Bu durumlarda vakıf mütevellisi kadıya müracaat eder, kadı da bir mimar başkanlığında oluşturduğu bir bilir kişi heyetini tamir edilecek yere gönderir; bilir-kişi heyeti de ilgili yere gelerek tahmini bir keşif raporu hazırlardı. Keşif raporlarında, tamir edilecek yerlerde kullanılacak tüm malzemelerin miktar ve kıymetleriyle işçi, usta ve nakliye gibi çeşitli hizmetler karşılığında ödenen ücretler ayrıntılı olarak yer almaktadır. Tamir yapılan yerlere, bütün işlemler bittikten sonra ikinci bir keşif daha yapılırdı. Bunun gayesi, tahminî keşifte sarfedilmesi uygun görülen malzemelerin yerinde kullanılıp kullanılmadığını tesbit etmektir. Böylece külliye hayalî onarımlarla zarara uğratılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Yine tamir kayıtlarından anlaşıldığına göre, murûr-i eyyâm, yangın ve depremler tamir sebeplerinin başlıcalarını oluşturmaktadır. Vakfın bütçesi uygun olduğunda tamir işlemlerinin geciktirilmediği görülmektedir. Meselâ, 962/1554 yılına ait bir tamir kaydında, Hacı İvaz Paşa evkafından bazı dükkânlar, odalar, su yolu, medrese ve tuvaletlerin kısa zaman içinde tamir edilmesi gerektiği, şayet kış gelirse daha pahalıya mal olacağı ifade edilmiştir³⁰⁶. Bu belgeden külliye bakım ve onarımlarının zaman geçirilmeden yapıldığı anlaşılabilir, 983/1575 tarihli başka bir belge bakım ve onarımların uzun süre ertelenebildiğini göstermektedir³⁰⁷. 16 nolu tablo, muhasebe defterlerine göre çeşitli yıllarda külliye farklı birimlerine yapılan bakım-onarım masraflarını göstermektedir.

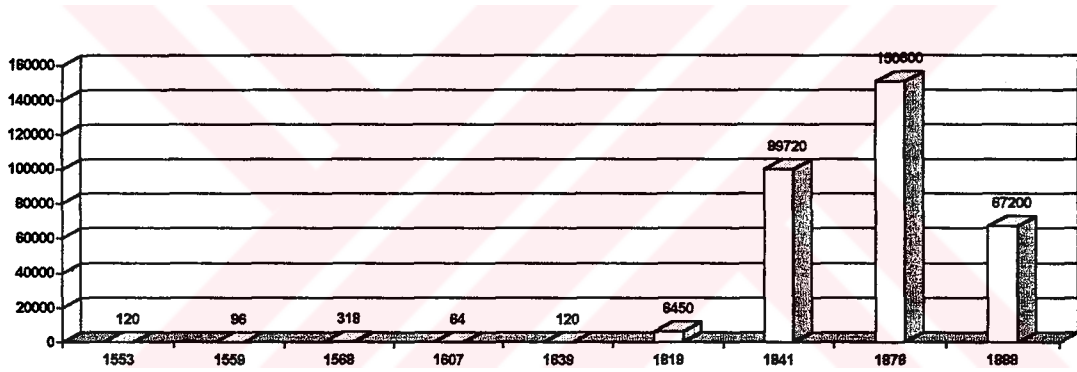
Grafik 9 Bakım-Onarım Giderlerinin Yıllara Dağılımı

³⁰⁶ A 58/63, 59 b, 962/1554.

³⁰⁷ Bu belgeye göre Pâygâh "ezmine-i ba'ideden" beri harap vaziyettedir. bk. A 108/127, 130 b, 983/1575.

Muhasebe defterlerinde, cami ve medresenin aydınlatılması için kullanılan yağ (ruga-ı zeyt) ve mum (şem-i asel), kandillerin tamiri, son cemaat yerine ve mektebe alınan hasır ücreti diğer bakım ve onarımlardan ayrıca zikredilmiştir. Bu tür harcamalar bizzat binalarla ilgili olmadıklarından tamir statüsünde değerlendirilmemiştir.

Gerek vakfiyede gerekse muhasebe defterlerinde yaptığımız incelemeler, diğer bakım ve onarımlarda olduğu gibi bu tür harcamalar için de sabit bir miktarın ayrılmadığını göstermektedir. XVI. ve XVII.yüzyıllarda 38 akçeyle 318 akçe arasında değişen bu harcamalar, XIX.yüzyılda çok büyük oranda artış kaydederek 150.600 akçeye kadar yükselmiştir. Kanaatimizce bu artışın en önemli sebepleri arasında XIX.yüzyılda mübarek gün ve gecelerle Ramazan ayında yapılan kutlamalara ağırlık verilmesi bulunmaktadır.

Grafik 10 Aydınlatma Ve Hasır Harcamaları

Tablo 16'da görüleceği üzere XIX.yüzyıla kadar, külliye'nin tamir gören yerlerini ve harcanan miktarı muhasebe defterlerindeki bilgilerden tesbit etmek mümkündür. Ancak, 1231/1815 yılından sonraki defterlerde tamirler hakkında genel bilgi bulunmamakta olup masraflar topluca verilmiştir.

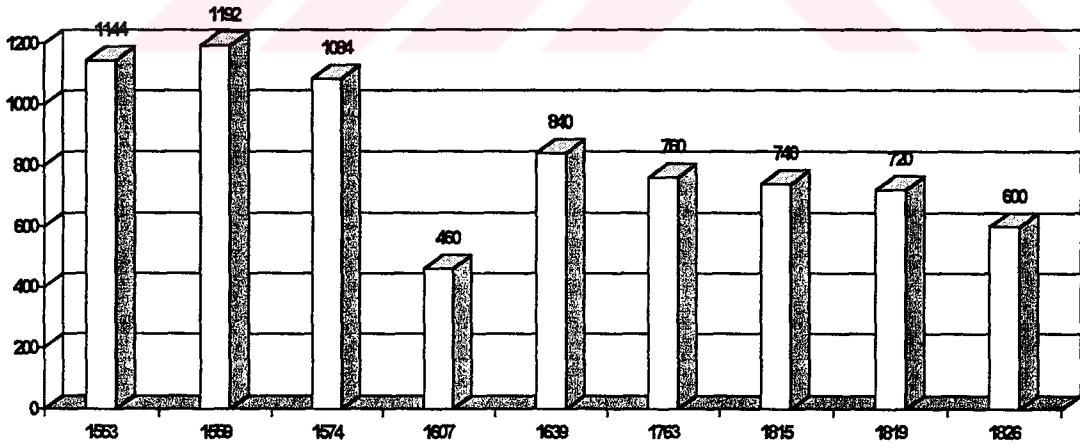
D- DİĞER GİDERLER

Külliye'nin diğer giderlerini, Personel, Yardım, Bakım ve Onarım harcamalarının dışındaki yerlere yapılan harcamalar oluşturmaktadır. Bunlar da; muhtelif harç ve vergiler, diğer vakıflara verilen mukâataalar, elde edilen zirâî mahsûlün şehre getirtilmesinde verilen nakliye ücreti, mahkemeye intikal eden davalarda verilen ihzariye ücreti, dükkânların kiraya verilmesinde sarfedilen ihbariye ve dellâliye ücreti, Haremeyn'e gönderilen hissenin yerine ulaştığını haber

verme (müjdecî) ücreti, borçlar ve muhasebe defterlerinde “harc-ı müteferrika” adıyla zikredilen giderlerdir. 17 nolu tablo, külliye'nin diğer giderlerini göstermektedir.

Diğer Giderler’de en fazla dikkat çeken husus diğer vakıflara verilen mukâtaa ücretlerinin yüzyıllarca hiç artmamış olmasıdır. XVI.yüzyılda Yıldırım Vakfî’na 480, Timurtaş ve Hoca Tabib vakıflarına ise 180’er akçe mukâtaa verilmekteydi. 1231/1815 yılından itibaren Timurtaş Vakfî’na verilen mukâtaa Orhan Vakfî’na verilmeye başlanmış, 1246/1830 yılından sonra ise tamamen iptal edilmiştir. Bu dönüşümün hangi gerekçelere göre yapıldığı ise yeterli bilgi olmaması nedeniyle tesbit edilememiştir. 1295/1878 yılındaki muhasebe defterinde ise diğer mukâtaa giderleri de görünmemektedir.

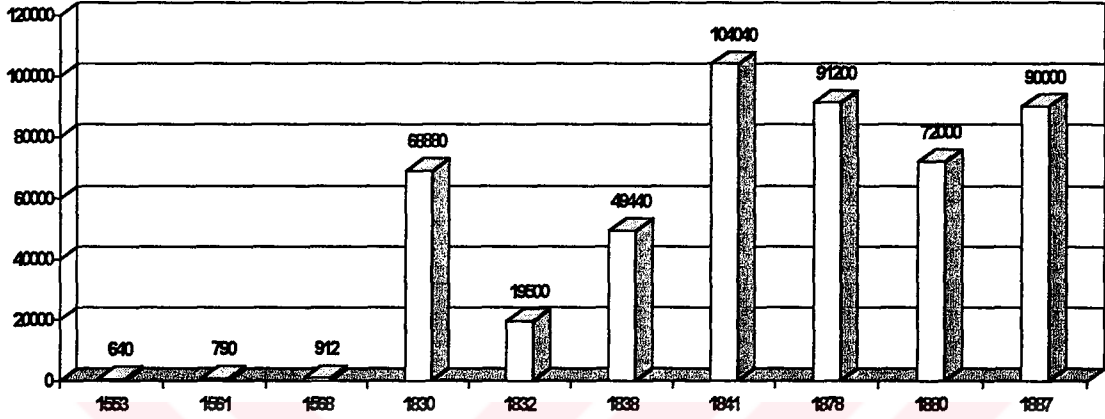
Başlangıçta aylık ve yıllık olarak toplam 1.144 akçe olan mukâtaa giderleri zamanla azalmış ve en son 1257/1841 yılında 600 akçe ödenmiştir. Külliye'nin bina gelirleri incelenirken bu gelirlerin yüzyıllarca hiç değişmediğini ifade etmiştik. Burada da aynı durum söz konusudur. Vakıf yerlerinde kiracı olarak bulunanlar âdeta dondurulmuş bir kira ücreti ödemişler ve yüzyıllarca hiçbir yetkili bu çarpık gidişi değiştirmemiştir.

Grafik 11 Mukâtaa Giderlerinin Yıllara Dağılımı

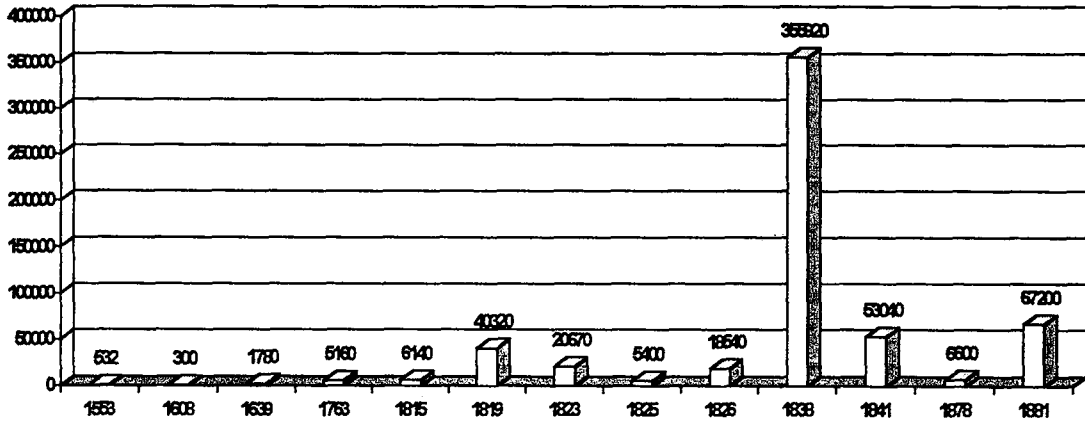
Nakliye giderlerindeki artış da kayda değer bir yükselme göstermiştir. 10 nolu tabloya dikkat edilirse XIX.yüzyıla kadar önemli bir farklılık arzetmeyen Zirâî Gelirler bu asırdan itibaren çok büyük oranlarda artmıştır. Bu dönemde zirâî

ürünlerin fiyatlarında belirli bir artış olmakla birlikte, asıl yükselme mahsûlâtın miktarında meydana gelmiştir. Dolayısıyla ödenecek nakliye ücreti de buna bağlı olarak artmıştır.

Grafik 12 Nakliye Giderlerinin Yıllara Dağılımı

Muhtelif harç ve vergi giderleri arasında en önemli artış 1254/1838 yılında tahakkuk etmiştir. Bunun sebebi bu yılda personelin beratlarının tamamen yeniden düzenlenmiş olmasıdır. Bu tarihte verilen 359.520 akçe tutarındaki harç ve vergilerin 351.000 akçesi berat masrafı olarak ödenmiştir.

Grafik 13 Harç ve Vergilerin Yıllara Dağılımı

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL YAPI

I. KÜLLİYENİN İDARESİ

İvaz Paşa Külliyesi; gerek gelir kaynaklarını temsil eden, gerekse hizmet üreten ve bu hizmetin sunulduğu kişiler itibariyle, toplumun çeşitli kesimleriyle farklı derecelerde ilişkileri bulunan bir müessesedir. Böylesine farklı tabakalara mensup insanların, bir müesseseyi yüzyıllarca ayakta tutabilmeleri, ancak iyi bir iş bölümü ve ciddi bir yönetimle mümkündür.

İvaz Paşa Külliyesi, diğer bütün Osmanlı külliyelerinde uygulanan bir yönetim şekline sahiptir. Bu yönetimin başında ise, mütevellî bulunmaktadır. Şüphesiz mütevellî, üzerine düşen görevlerin tamamını tek başına yerine getirmekle yükümlü değildir. Sözgelimi, gelirlerin toplanması mütevellînin sorumluluğundadır. Ancak mütevellî, bu işi câbi aracılığıyla gerçekleştirir. Külliye'nin gelir-gider hesapları da mütevellînin sorumluluğundadır. Ancak bu görev de kâtip vasıtasıyla yürütülür.

A- YÖNETİCİ KADRO

Mütevellî, kâtip ve câbiden meydana gelen yönetici kadronun, külliye'nin genel yönetiminden sorumlu oldukları kabul edilebilir. Çünkü vakfiyede açıkça belirtilmese de çeşitli belgelerden anlaşıldığına göre, medresede müderris, camide imam, mektepte de muallim buldukları ünitenin iç idaresinden sorumlu sayılmışlardır. Cüzhanlar ise “ser-mahfil” aracılığıyla idare edilmişlerdir. Aslı görevleri yanında, buldukları birimlerde idarî açıdan âdeta mütevellînin temsilciliğini de üstlenen bu kişilerin, yönetim içindeki işlevlerine “iç yönetim” adını vermek mümkündür. Söz konusu personelin iç yönetimle ilgili faaliyetleri çeşitli şekillerde örneklendirilebilir:

963/1556 tarihli belgede, İvaz Paşa Medresesi'nin müderrisi olan Abdullah b. Müslim'in, medresede görevli tüm personelin ücretlerini mütevellîden teslim aldığı kaydı vardır³⁰⁸. Başka bir belgede, İvaz Paşa Medresesi müderrislerinden Ahmed Efendi'nin, Molla Yegân Medresesi'ne atanması söz konusudur. Fakat müderrise, atanacağı medreseyi tamir ettirmesi şart koşulmuştur³⁰⁹. Diğer bir kayıta ise, müderris Abdullah el-Buhârî'nin, medresede “nâ-ehil kimselerin talebe olması”

³⁰⁸ A 65/71, 77b, 963/1556.

³⁰⁹ B 22/211, 98a, 1013/1604.

sebebiyle azledildiği belirtilmektedir³¹⁰. Bu belgeler, müderrislerin aslı görevleri olan eğitimin yanısıra, beraberindeki personelin maaşlarını vermekten onların ahlâkî durumlarını takip etmeye, hatta medresenin tamir edilmesine kadar pek çok konuyla ilgilendiklerini göstermektedir³¹¹.

931/1525 tarihli bir belge, İvaz Paşa Camii imamı tarafından müezzinin görev yapmadığının tesbit edilmesi ve durumun mütevellîye rapor edilmesi hakkındadır³¹². Bu belgeden anlaşıldığına göre imam, imamet görevi yanında, camiin diğer personelinin yakından takip etmiş; dolayısıyla yönetim mekanizmasında da yer almıştır.

Külliyenin yönetimi, genel anlamda mütevellînin inisiyatifinde olsa bile; yukarıdaki örnekler, cami ve medrese gibi külliye'nin temel ünitelerinin başında bulunan üst düzeydeki görevlilerin, aslı görevlerine ek olarak bu ünitelerin iç yönetiminden sorumlu olduklarını göstermektedir. Fakat biz, burada aslı görevi yönetim olan mütevellî, kâtip ve câbiyi ele alacağız.

1- Mütevellî

Külliyenin birinci derecede yöneticisi mütevellîdir. Bu sebeple, Hacı İvaz Paşa bu görevi kimlerin üstleneceğini vakfiyede ayrı ayrı kayıt altına almıştır. Buna göre; vefatına kadar, kendi uhdesinde bulunacak olan tevliyet görevi, ölümünden sonra Emir Buhârî ve nesline intikal edecektir. Emir Buhârî'nin neslinin son bulmasından itibaren ise, kendi nesli bu görevi üstlenecektir³¹³.

a) Mütevellîde Aranılan Şartlar

aa) Evlâd-ı Vâkîf Olma

Yukarıda belirtildiği gibi, külliye'nin yönetimi yaşadığı sürece İvaz Paşa tarafından, vefatıyla da Emir Buhârî ve onun oğulları tarafından yürütülecektir. Ancak 889/1484 tarihli bir belgede, külliye mütevellîsi olarak Hacı İvaz Paşa'nın

³¹⁰ A 153/201, 156a, 1007/1598.

³¹¹ Müderrisin yönetim görevi için bk. Dursun, Davut, *Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset Ve Din*, s. 405.

³¹² A 27/31, 331b, 931/1525.

³¹³ C 1/53, 17 b, 962/1555..

oğlu Mahmud elebi'nin zikredilmesi³¹⁴, kuruluşun hemen akabinde tevliyetin Hacı İvaz Paşa nesline intikal ettiğini göstermektedir. 1136/1723 tarihli başka bir belge konuyu daha bariz bir şekilde açıklamaktadır. Buna göre, Emir Buhârî nesli son bulmuş, tevliyet de vakfiye gereği İvaz Paşa'nın çocuklarına intikal etmiřtir³¹⁵.

Vakfiye gereği, vâkıfın çocukları adına şart koşulan tevliyet, XVII.yüzyılın ilk çeyreğinde uzun srmese de bir müddet evlâdın elinden çıkararak Dergâh-ı Âli avuşları ve sipahiler tarafından yürütülmeye başlanmıştır.

Belge verilerinden, 1011-1032/1602-1623 yılları arasında görev yapan dört mtevelinin, evlâdın dışında ve askerî sınıfa mensup kişiler oldukları anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki, silâhdârân olup 31. bölükten, günlük 11 akçe ulfeye mutasarrıf olan Ali b. Mehmed'dir. İkinisi, Dergâh-ı Âli avuşlarından Mustafa avuş'tur. Evlâd-ı vâkıfdan Mehmed elebi b. Abdulgafur'un feragat etmesiyle tevliyete gelmiřtir³¹⁶. Diğer ikisi de Ebnâ-yı Sipâhiyân olup ilki 235. blkte, yevmi 18 akçe ulfeye mutasarrıf olan Mehmed b. Ali³¹⁷, ikincisi de 3. blkte yevmi 19 akçe ulfeye sahip olan Abdi'dir³¹⁸.

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere, evlâddan olmayan bu kişiler, tevliyet görevini, müteselsil olarak birbirinden değil de vâkıfın neslinden olan mtevellilerden almışlardır.

ab) Aslah ve Erşed Olma

Yukarıda ifade edildiği gibi, vakfiyeye göre, mtvellinin mutlaka vâkıfın neslinden olması gerekmektedir³¹⁹. Ancak şer'iyye sicillerine intikal eden berat sretlerinden, bu şartın şu iki özellikle kayıtlandırıldığı görülmektedir; evlâdın aslah ve erşed olması, yani salih ve rşd çağına girmiş olması ve yaşça büyük olması. Fakat sicil belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla her zaman bu şartlara uyulmamıştır. Özellikle XVIII.yüzyıl sonrasında vakıf mallarını suistimal eden mtevellilerden bařka³²⁰, yaşı küçük olan yani erşed olmayan mütevellilere de rastlanmıřtır³²¹.

314 A 4/4, 208 b, 889/1484.

315 B 94/300, 69 a, 1136/1723.

316 B 26/217, 33b, 1027/1618.

317 B 41/235, 132b, 1031/1622.

318 B 42/236, 188a, 1032/1623.

319 C 1/53, 17a, 962/1555.

320 bk. "Tez", "Vakıf Gelirini Kötüye Kullanma", s. 110.

Keza daha büyük evlâd varken, küçüklerin de bu göreve getirildikleri görülmektedir. Nitekim 1195/1781 yılında, mütevellî Seyyid Abdülkerim Halife b. Seyyid İsmail vefat edince vâkıfın neslinden Ataullah Efendi b. Abdulgafur ile Mustafa Efendi b. Ahmed, ikinci batından olan diğer Mustafa Efendi b. Ahmed'den daha büyük ve aslah olduklarını ileri sürerek tevliyetin kendilerine verilmesini bizzat mahkemeye müracat ederek tescil ettirmişlerdir³²².

ac) Umûr-ı Vakfi Edaya Elyak Olma

Bu şartla da salt dürüstlüğün yeterli olmadığı, emanetlerin ehline verilmesi prensibine uygun olarak hareket edildiği anlaşılmaktadır. Mütevellî atamalarıyla ilgili belgelerde, “umûr-ı vakfi edaya elyak (=vakıf işlerini yerine getirmede en liyakâtlı olma)”³²³ veya “umûr-ı vakfi kemâl-i mertebe ve istikamet üzre görmek”³²⁴ gibi kayıtların bulunması, son yıllara kadar bu şartta uyulduğunu göstermektedir.

Bazı belgelerden, “umûr-ı vakf” ifadesinin, külliye gelirlerinin toplanması, gereken bakım ve onarımların yapılması, mürtezikanın ücretlerinin zamanında ödenmesi manalarına geldiği anlaşılmaktadır³²⁵

ad) Diğerleri

Vakfiyede açıkça zikredilmemekle birlikte mütevellî tayin veya azilleriyle ilgili belgelerde geçen bazı ifadelerden, mütevellî olacak bir kişide yukarıdakilere ek olarak zamanla “sâlih, müteveyyin ve mustakîm”³²⁶ olması, yaşlı olmaması³²⁷ ve uzak yerde oturmaması³²⁸ gibi şartların da arandığı anlaşılmaktadır.

Gerek vakfiyede, gerekse diğer belgelerde mütevellî olacak şahsın cinsiyeti hakkında bir açıklama bulunmamaktadır. Ancak 889-1267/1484-1851 yılları

³²¹ Meselâ Mustafa b. Ataullah erşed olmadığı halde mütevellî olmuştu. bk. B 136/351, 72a, 1008/1599.

³²² TSA, E 7371/28 1195/1781.

³²³ B 86/288, 6 a, 1240/1824.

³²⁴ B 94/300, 68 a, 1136/1723.

³²⁵ A 153/201, 22 b, 1006/1597; A 154/204, 5 a, 1011/1602.

³²⁶ A 153/201, 22 b, 1006/1597.

³²⁷ TSA E 737/15, 1177/1763.

³²⁸ B 94/300, 5 b, 1106/1694.

arasında görev yapan 65 mütevelliden 4'ünün kadın olduğu görülmektedir. İlk kadın mütevellî, 1000/1592 yılında görev yapan Fatma Hatun'dur. Fatma Hatun, İvaz Paşa'dan sonra külliye'nin ilk mütevellîsi olan oğlu Mahmud Çelebi'nin oğlu Bekir Çelebi'nin kızıdır. Onun 1007/1598 yılında vefatıyla³²⁹ yerine Şahnisa ve Devran hatunlar tevliyyete gelmişlerdir³³⁰.

Bu kadın mütevellîlerin dışında, tesbit edebildiğimiz son mütevellî de Fatımatu'z-Zehra İbnetü Hüseyin adında bir kadındır. O, 1240/1824 yılında göreve gelen Şeyh Hacı Hüseyin Efendi b. Seyyid Mehmed'in,³³¹ 1267/1851 yılında vefat etmesi³³² üzerine göreve getirilmiştir³³³. Ne zamana kadar görev yaptığı kesin olarak bilinmemekle beraber onun, 1295-1306/1878-1888 yılları arasındaki muhasebe defterlerinde mütevellî olduğu görülmektedir³³⁴. Ayrıca, Hasan Taib'in 1323/1905 yılında yayınlanan "Hatıra yahud Mir'ât-ı Bursa" adlı eserinde, Medrese'nin tamirinin, ismi zikredilmeksizin külliye'nin "mütevellîyesi" hanım tarafından, Evkâf Nezareti Vekili Kapu Çukadarı Arnavut Bayram Ağa marifetiyle yaptırıldığı ifade edilmektedir³³⁵. Bu ifadeden, Fatımatu'z-Zehra Hanım'ın en azından 1323/1905 yılına kadar mütevellîliğe devam ettiği anlaşılmaktadır. Böylece, 46 yıllık görev süresiyle, en uzun süre yönetimde kalan ilk üç kişi arasına girmeyi başaran Fatıma Hanım, büyük ihtimalle de külliye'nin son mütevellîsidir.

b) Mütevellînin Atanması

Mütevellî tayinleriyle ilgili çeşitli belgelerdeki verilerden anlaşıldığı kadarıyla atama, vakıf nazırının onayıyla başlamakta, Bursa kadısının arzı ve Haremeyn müfettişi vekilinin i'lâmıyla devam etmekte ve nihayet fermân-ı hümayûn ile kesinleşmektedir³³⁶. Bununla birlikte bütün atamalarda, bu silsilenin takip edilmediği gözlenmektedir. Sözelimi, 1136/1723 tarihli bir belgeye göre, atama sadece vakıf nazırı Babussaade ağası Hüseyin Ağa arzıyla gerçekleşmiştir³³⁷.

³²⁹ A 153/201, 140 b, 1007/1598.

³³⁰ A 153/201, a.y.

³³¹ B 311/551, 63 b, 1240/1824.

³³² TSA E 7371/31, 1267/1851.

³³³ BOA. CE. Defter no. 29468/3, 1267/1851.

³³⁴ C 108/680, 29 b-34 a, 1306/1888.

³³⁵ Hasan Taib, *a.g.e.*, s. 24.

³³⁶ B 94/300, 69 a, 1136/1723.

³³⁷ B 94/300, 68 b, 1136/1723.

Mütevelli olarak atanacak şahsın, mahkemede mütevelli için aranan şartları taşıdığını belgelemesi gerekmektedir. Örneğin, 1162/1749 tarihli bir tayin belgesinde; Hacı İvaz Paşa Vakfı Mütevellisi olan İbrahim b. Abdülkerim'in ölümüyle, yerine atanacak olan Ahmed b. Mustafa'nın; evlâddan aslah, erşed ve ekber olduğuna dair mahkemede hazır bulunanlar şahidlik yapmışlardır³³⁸.

c) Mütevellînin Görevleri

Yetki ve sorumluluğu külliyeinin yönetimini ilgilendiren olaylar, mütevellînin de görevleri arasında zikredilebilir. Arşiv kayıtları, bu konudaki çok sayıda belgeyi ihtiva etmektedir. Bu belgelere göre, bir mütevellînin başlıca görevleri şunlardır:

ca) Külliyeinin Bakım ve Onarımı

Vakfiyede de belirtildiği üzere, külliyeinin gelirlerinin sarfedileceği yerlerin başında vakfa ait binaların bakım ve onarımı gelmektedir. Bu iş için gerekli harcamaların yapılması mütevellînin yetkisi dahilindedir. Mütevelli, tamir için yeterli paranın bulunmaması durumunda, mürtezıkaya maaşlarını vermeme hakkına da sahiptir.

Hatta onun, külliyeinin onarımına harcanmak kaydıyla vakıf adına borçlanması da sözkonusudur. Nitekim 914/1508 tarihli belgeye göre, vakfın mütevellîsi olan Sinan b. Abdullah, vakıf adına Mevlâna Bekir Çelebi b. Mahmud Çelebi'nin de iznini alarak Hoca Çelebi b. Abdülfettah'dan 6 aylığına 33.000 dirhem borç almıştır³³⁹. Aynı tarihli başka bir belgeden, Bekir Çelebi'den önceki mütevelli Musa b. Abdullah'ın, yine bu amaçla 2556 dirhem borç aldığı anlaşılmaktadır³⁴⁰.

973/1565 tarihli kayda göre ise mimar Ahmed b. Davud, eski mütevelli Fahreddin zamanında, vakıf için yaptığı 1200 akçelik masrafı yeni mütevelli Muharrem b. Sinan'dan istemiştir³⁴¹. Bu durum, külliyeinin onarımı için, mütevelliinin borç almasının olağan hale geldiğini göstermektedir.

³³⁸ B 124/338, 180 b, 1162/1749.

³³⁹ A 34/20, 10 a, 914/1508.

³⁴⁰ A 34/20, 87 b, 914/1508.

³⁴¹ A 130/153, 75b, 973/1565.

cb) Mürtezıkaya Ücretlerinin Ödenmesi

Mütevelli vakfiyede belirtilmiş olan kişilere ücretlerini eksiksiz olarak vermek zorundadır. Bunun tek istisnası vakfin rakabe durumudur. Çünkü mütevellî, vakfiyeye göre rakabe zamanında vakıf gelirinden yararlananların tamamının ücretlerinde belirli oranlarda kısıtlamaya gidebilir³⁴².

Mahkeme kayıtlarına bakıldığında, mütevellîlerin bu görevi her zaman sağlıklı bir şekilde yerine getirmediği görülecektir. Meselâ, 1006/1597 tarihli belgeye göre, mürtezikanın çoğu mahkemeye başvurarak, tevliyeti bir yolunu bularak ele geçiren Bayezid Paşa Medresesi müderrisi Osman Efendi'nin, daha önce de mütevellî olduğunu, fakat kendilerine ücretlerini ödemediğini, verdiği de eksik ödemedede bulunduğunu bildirmişlerdir³⁴³. Diğer bir belgede ise, vâkıfın 3. batından evlâdı sayılan bir şahıs, mütevellî Uryanîzâde Mustafa Efendi'yi, kendisine fazla-i vakıf'dan hisse vermemesi sebebiyle kadıya şikâyet etmiştir. Mütevellî mahkemede, davacının 3. batından evlâd olduğunu kabul etmiş, fakat vakfiyede fazla-i vakfin ancak 1. ve 2. batın evlâd arasında paylaştırılacağı kaydını gerekçe göstererek talebi reddetmiştir³⁴⁴. Halbuki, 1244/1828 tarihli belgede zikredildiği üzere, fazla-i vakıf'da, vâkıfın çocukları için hisse bulunmamaktadır. Kendilerine fazla-i vakıftan hisse ayırmadığı için vakfin mütevellîsi Hacı Hüseyin Efendi b. Seyyid Mehmed hakkında şikâyette bulunmuş, ancak mütevellînin 830/1427 tarihli vakfiye sûretini okumasıyla, bu parada evlâdın hakkı olmadığı anlamıştır³⁴⁵. Mütevellînin bu hareketiyle, bir bakıma fazla-i vakfin aile üyelerine ödenmesi teâmülüne de son verilmiştir.

Ücretlerin ödenmesi konusunda mütevellîye düşen bir görev de ilgililerin maaş almaya hak kazanıp kazanmadıklarını tesbit etmektir. 1218/1803 tarihli bir belgeye göre mütevellî, aile fonundan yararlanan bir şahsa, vâkıfın üvey evlâdından olduğunu, dolayısıyla bundan sonra fondan istifade edemeyeceğini bildirmiştir³⁴⁶.

³⁴² C 1/53, 17 b, 962/1552

³⁴³ A 153/201, 22 b, 1006/1597.

³⁴⁴ B 328/575, 72 b, 1235/1820

³⁴⁵ B 290/518, 48 a, 1244/1828.

³⁴⁶ B 258/486, 90a, 1218/1803.

cc) Gelir Kaynaklarının Korunması

Gerek ziraî, gerekse bina nitelikli gelir kaynaklarının işletilmesi ve herhangi bir şekilde zarar görmelerinin önlenmesi mütevellînin görevleri arasındadır. Meselâ 972/1564 tarihli belgeye göre, mütevellî mahkemeye başvurarak, Yiğit Lala Köyü yanında bulunan Maslak Koru isimli ormanın, yüz yılı aşkın zamandan beri, vakfiyeye uygun olarak tasarruf edilegeldiğini, fakat Hamza Bey evlâdından Osman Bey'in bu tasarrufa mani olduğunu bildirmiştir. Çevreyi iyi bilen, güvenilir kimselerle dava konusu olan yere gidilmiş ve şiddetli tartışmalardan sonra, yerin ancak yarısı vakfa yeniden kazandırılmıştır³⁴⁷.

Benzer bir olay da, Fidyeye Kızık'da meydana gelmiştir. Vaktiyle Muslihiddin isimli bir şahsın tasarrufunda olan 4 dönümlük bir bağ yeri, ölümüyle oğlu Nuh'a intikal etmiş; o da üzüm ağaçlarını keserek bu yeri ziraat alanı haline dönüştürmüştür. Onun ölümüyle annesi Mülayım Hatun'a intikal eden yer, bunun kendi mülkü iddiasıyla satılmıştır. Mütevellî Mehmed b. Abdulgafur ise, duruma el koyarak yerin vakfa intikal etmesini sağlamıştır³⁴⁸. Mütevellînin külliyeye ait arazilerin korunmasıyla ilgili olarak aldığı tedbir hususunda şu olay da bir örnek teşkil etmektedir:

Fidyeye Kızık köyünde, bazı kimselerin vakfa ait kestane ağaçlarını izinsiz kesmeleri üzerine, vakfin mütevellîsi olan Kamer b. Emrullah, vakfin nâzırı Atullah Efendiyi de yanına alarak durumu mankemeye intikal ettirmiş ve aynı köyden Abdülkerim b. Süleyman'ı "korucu" nasbetmişti. Bu vazifeyi kadı huzurunda kabul eden Abdülkerim'in görevi, Fidyeye Kızık'daki "bağ, bahçe, bostan ve bilcümle eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireyi korumak" şeklinde belirlenmişti³⁴⁹. Aynı konuyla ilgili başka bir belgeden, korucu nasbetme olayının, Fidyeye Kızık'da mülkü olan herkesin mahkemeye davet edilerek, mahkeme huzurunda gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Belgeye göre kadı, köy halkına, korucunun, "kestane ve gayri meyve ağacı kesenleri tutup mahkemeye ihzar etme" yetkisinin bulunduğunu bildirmiştir³⁵⁰.

³⁴⁷ A 91/95, 188 b, 972/1564.

³⁴⁸ B 33/227, 103 b, 1023/1614.

³⁴⁹ A 127/150, 99 b, 992/1584.

³⁵⁰ A 98/115, 79 a, 980/1572.

Külliye'nin bina nitelikli gelir kaynaklarından olan dükkân ve odalarda yapılacak en küçük değişiklikler bile mütevellînin yetkisi dahilindedir. Nitekim, 980/1572 yılında vakfın mütevellîsi olan Osman Çelebi b. Ece tasarrufunda olan bir dükkânın, tarabalarını yıkıp yerine kepenk yapması sebebiyle Ahmed b. Mahmud hakkında davacı olmuş, davalı ise, yaptığı masrafi vakfa hibe etmesi karşılığında ancak bu davadan kurtulmuştur³⁵¹.

Mütevellî, vakfa ait bina veya arazileri koruma yükümlülüğü yanında, bölgede yaşayan insanların haklarını muhafaza etmeyi de bir görev saymıştır. Örneğin, Fidyeye Kızık'ta vefat eden Laz Halil Beşe'ye ait 2278 kuruş mütevellîye teslim edilmiş, olaydan 3 sene sonra Trabzon Yomra'dan gelen kardeşi Ali'nin talebi üzerine kendisine verilmiştir³⁵².

cd) Gelir Kaynaklarının İşletilmesi

Vakfa ait arazilerin elden çıkmamasını sağlamaya çalışan mütevellîler, aynı zamanda bu arazilerden alınan gelirin de sıkı bir takipçisi olmuşlardır. Sözgelimi, 1177/1763 tarihinde mütevellî olan Seyyid Mehmed ve Seyyid Abdülkerim, Bursa taş ocaklarının, Dere Kızık arazisinde, çıkarttıkları taşların öşrünü vermek istememeleri üzerine, divân-ı hümayûndan konuyla ilgili bilgi ve emir istemişlerdir. Bunun üzerine cevap olarak gelen yazıda "taşın, toprağa ait olması" sebebiyle öşrünün verilmesi gerektiği bildirilmiştir³⁵³

XIX.yüzyıla kadar, külliye'nin gelir kaynaklarının önemli bir kısmı dükkân ve odalardan elde edilen kira gelirlerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu yerlerin kiraya verilmesi, mütevellînin başlıca görevleri arasında yer almaktadır. Gerçekten de arşivlerde yaptığımız incelemelere göre, külliye ile ilgisi bulunan belgelerin yarısına yakını, mütevellînin nezaretinde yapılan kira sözleşmeleriyle ilgilidir. Bu da, kiralama işlemlerinin, mütevellînin öncelikli görevlerinden biri olduğunun delilidir.

Dükkân ve odaları kiraya verme yetkisi mütevellînin sorumluluğunda olduğundan, onun izni olmadan hiçbir kimse, tasarrufunda bulunan bir yeri

³⁵¹ A 98/115, 122 a, 980/1572.

³⁵² B 309/549, 96 a, 1240/1824.

³⁵³ B 122/336, 129 a, 1177/1763.

başkasına devretme hakkına sahip değildir. Aksi durumlarda, mütevellî olaya hemen el koyarak mahkemeye başvurmuştur. Sözgelimi 988/1580 tarihli belgeye göre, külliye'nin mütevellîsi olan Mehmed'in şikâyeti üzerine, Haydar b. Abdullah mahkemeye çağrılmış ve kiraladığı bazı dükkânları, onun rızası ve izni olmaksızın başkalarına devretmesi sebebiyle azarlanmıştır³⁵⁴.

Mütevellî, kiralanacak yeri rayiç bedel ile kiraya vermek durumundadır³⁵⁵. Fakat, mahkemeye intikal eden olaylardan anlaşıldığına göre, zaman zaman "rayiç bedel" veya "ecr-i misl"e riayet edilmemiştir. Bu durumlarda kiracı, ya mütevellî aleyhine dava açarak mağduriyetini önlemekte³⁵⁶, yahut sözkonusu yeri tahliye etmektedir. Meselâ, Mehmed Halife b. Sinan, mütevellîliği zamanında aylık 90 akçe ile kiraya verilen dükkânı, kiracının boşaltması sebebiyle aylık 60 akçe ile bir başkasına kiralamıştır³⁵⁷.

Kiraya verilen yerin bulunduğu konum, bazen rayiç bedeli geçersiz kılmakta; kiracılar arasında başlayan fiyat artırma yarışı, külliye'nin daha fazla gelir almasına sebep olmaktadır. Nitekim, 999/1591 yıllarında günlük 11 akçe kira ile Rıdvan b. Abdullah'ın tasarrufunda olan Şadırvanlı Kahvehane, günlük 1 akçe ilavede bulunduğu için Kalender'in eline geçmiştir³⁵⁸. Bir yıl sonra ise, önceki kiracı Rıdvan'ın, aynı yere günlük 15 akçe kira teklif etmesi üzerine, Kalender kirayı 17 akçeye yükseltmiştir³⁵⁹. Belgelere göre, 1083/1672 yılında bozahaneye çevrilmiş olduğu anlaşılan Şadırvanlı Kahvehane'nin kirası, bu tarihte günlük 30 akçe olarak görülmektedir³⁶⁰. Aynı belgeye göre, bilahâre mumhaneye çevrilen bozahanenin kirası, eski cazibesini kaybetmiş olmalı ki günlük 5 akçeye kadar inmiştir.

Mütevellî, kiralanacak yerleri sözleşme esnasında kiracıya göstermek zorundadır. Hacı Hasan'ın mütevellîliği zamanında, Mehmed b. Hüseyin, kiraladığı dükkânı "önce görmemiştim" diyerek tahliye etmek istemişse de mütevellî, sözkonusu kiracının dükkânı görerek kiraladığına dair şahitler getirerek davayı külliye'nin lehine sonuçlandırmıştır³⁶¹.

354 A 111/130, 55 b, 985/1577.

355 A 168/404, 12 b, 994/1586.

356 A 60/64, 158 b, 956/1549.

357 A 130/153, 74 a, 973/1565.

358 A 150/180, 142 a, 999/1591.

359 A 149/179, 65 b, 1000/1592.

360 B 116/330, 52 a, 1083/1672.

361 B 6/149, 37 b, 992/1584.

Mütevellîler, anlaşmalara veya kendi koydukları şartlara uymayan kiracının sözleşmesini iptal etme hakkına da sahiptirler. Örneğin, tabbah Yusuf b. Abdullah'ın önceki mütevellî zamanında kiraladığı dükkâna ait kira sözleşmesinde, kira bedeli yıllık olarak belirlenmişken, yeni mütevellî Sinan b. Abdullah, bedelin yıllık ödenmesini kabul etmemiş, kiracı da aylık ödemeye razı olmuştur³⁶². Hasbi b. Abdullah'ın tasarrufunda olan dükkânın sözleşmesi ise, kiranın ödenmemesi sebebiyle, mütevellî Muharrem b. Dursun tarafından feshedilmiştir³⁶³.

ce) Yeni Personel Alınması

Külliyyede hangi hizmet alanlarında eleman çalıştırılacağı vakfiyede bütün ayrıntılarıyla belirtilmiştir. Fakat, zamanla şartların değişmesi ve yeni ihtiyaçların ortaya çıkması gibi hususlar, mevcut personelin külliyyenin fonksiyonlarını yerine getirmede yetersiz kaldığını göstermiştir. Buna rağmen, külliyyeyi yönetme sorumluluğunu taşıyan mütevellîlerin, “yeni görev” ihdas etme yetkileri sürekli tartışılmıştır. Konuyla ilgili olarak mahkemeye intikal eden dava kayıtlarına göre, bazı mütevellîler tarafından, ihtiyaca göre ihdas edilen yeni görevlerin, daha sonra yönetime gelen mütevellîlerce “vakfiyede yer almadığı” gerekçesiyle iptal edilmesi bu durumu açıkça göstermektedir.

Meselâ, 976/1568 yılında mütevellî olan Osman Çelebi, önceki mütevellî Abdurrahman'ın ihdas ettiği “müşahere kâtipliği” görevini, vakfiyeye muhalif olduğu gerekçesiyle kaldırmıştır³⁶⁴. Yine aynı gerekçeyle, 1095/1684 yılında mütevellî olan Yusuf Ağa b. Ali'nin idaresi zamanında, günlük 2 akçe ücretli Fidyeye Kızık câbiliği iptal edilmiştir³⁶⁵. Fakat, sonraki yıllara ait muhasebe defterlerinde her iki görevin de yer alması, iptal gerekçesinin tamamen mütevellînin inisiyatifinde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır Muhtemelen Hacı İvaz Paşa Mescidi'nin camiye çevrilmesiyle ihdas edilen hatiplik görevi de aynı gerekçeyle Yusuf Ağa tarafından iptal edilmesine rağmen, sonraki yıllarda yine eski hal üzere kalmıştır³⁶⁶.

³⁶² A 33/21, 212 a, 913/1507.

³⁶³ A 102/119, 156 a, 982/1574.

³⁶⁴ A 94/110, 236 b, 976/1568.

³⁶⁵ B 111/325, 60 b, 1095/1684.

³⁶⁶ B 111/325, 61 b, 1095/1684.

Fakat sonradan ihdas edilip de mütevelliler tarafından iptal edilen görevlerin tamamının varlığını devam ettirdiğini söylemek mümkün değildir. Örneğin, 1051/1641 yılından beri Hacı İvaz Paşa Camii'nde mükebbirlik yapan Mehmed'in görevine, başka bir mütevellî tarafından aynı gerekçeyle 1059/1649 yılında son verilmiş ve bu görev de iptal edilmiştir³⁶⁷. Daha sonra yeniden yürürlüğe konulduğu anlaşılan mükebbirlik görevi dahil vakfiyede yer almayan tüm hizmetler, 1095/1684 yılında³⁶⁸ mütevellî olan Yusuf b. Ali tarafından kaldırmıştır³⁶⁹.

d) Mütevellînin Görev Süresi

Vakfiyede, mütevellîlerin görevde kalma süreleri hakkında herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Fakat, şer'iyeye sicilleri üzerindeki incelemelerimizde, 831-1323/1428-1908 yılları arasında geçen 492 yıllık zaman dilimi içinde, 65 mütevellînin isimleri ve yaklaşık olarak görev süreleri tesbit edilmiştir. Buna göre, 50 mütevellînin oluşturduğu %75 oranındaki büyük çoğunluğun ortalama görev süresi 3 yıl, toplam görev süresi ise 151 yıldır. Geriye kalan 15 mütevellînin ortalama görev süresi de yaklaşık olarak 23 yıldır. Bu da, araştırma kapsamına alınan zaman diliminin 341 yılını ve %69'unu oluşturmaktadır. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere, bunlar arasında 62 yılı aşkın bir süre külliye yönetimini elinde tutanlar olduğu gibi, sadece 24 gün mütevellîlik yapanlar da bulunmuştur. Mütevellîlerden Seyyid Cafer b. Emirgazi, en kısa süre görev yapanlardan biridir.³⁷⁰

³⁶⁷ B 74/275, 37 b, 1059/1649.

³⁶⁸ B 111/325, 61 a, 1095/1684.

³⁶⁹ B 111/325, 60 b-61b, 1095/1684.

³⁷⁰ B 12/288, 86 a, 1004/1595.

	Mütevellîler	Hizmet Yılları	Hizmet Süresi
1	Mahmud b. Hacı İvaz Paşa	831-893	62
2	Alaaddin b. Abdullah	901-909	8 yıl
3	Ahmed b. Mehmed	928-933	5 yıl
4	Yakub b. Mehmed	933-940	7 yıl
5	Hamdi b. Hızır	922-925 ve 944-954	12 yıl
6	Mehmed b. Abdulgafur	1013-1038	25 yıl
7	Mehmed b. Ataullah	1059-1061	12 yıl
8	Mustafa b. Mehmed	1106-1136	30 yıl
9	İbrahim b. Abdülkerim	1136-1162	26 yıl
10	Ahmed b. Mustafa	1162-1171	9 yıl
11	Mehmed b. Ali	1177-1191	14 yıl
12	Abdülkerim b. İsmail	1177-1186	9 yıl
13	Abdullah b. Abdulgaffar	1191-1240	49 yıl
14	Hüseyin b. Mehmed	1240-1267	27 yıl
15	Fatimatuzzehra b. Hüseyin	1267-1323	46 yıl

Tablo 7 Mütevellîlerin Görev Yılları ve Süresi

e) Mütevellînin Görevden Ayrılması

Mütevellîlik, berat ile resmîyet kazanmaktadır. Beratlarda, görev yapılacak vakıf, önceki mütevellînin adı, alacağı ücret ve atama tarihi gibi bilgiler bulunmaktadır. En yeni tarihli beratı getiren kişi kanunen mütevellî olabilmektedir. Ancak, önceki mütevellî, itiraz hakkına sahiptir. Şayet mürtezika'yı da kendi yanına alabilmişse, mahkeme kararıyla tekrar görevine dönebilmektedir. Meselâ, 1006/1597 yılında mütevellî olan Muharrem, mürtezika kendisinden razı olduğu halde ref'edilmiş yerine, daha önce de mütevellî olan, fakat vakıfla yeterince ilgilenmeyen ve personele ücretlerini ödemeyen Osman Efendi atanmıştır. Muharrem ise bu atamaya itiraz etmiş, mürtezikanın da kendisini desteklemesi üzerine görevine geri dönmüştür³⁷¹.

Görevden ayrılan mütevellî, yönetimde kaldığı süre vakfın muhasebesini düzenlemek zorundadır. Görev değişikliklerinde, külliye'nin alacak veya borçları tamamen yeni yönetime aktarılırdı. Örneğin, 909/1503 Ramazan'ından 910/1504 Receb'ine kadar mütevellî olan Kemâl b. Bâli, yeni mütevellî Musa b. Abdullah'a kendi dönemine ait hesap işlerini ayrıntılı bir şekilde rapor etmiş ve üzerinde kalan 854 akçeyi de kendisine teslim etmiştir³⁷². Bir başka örnek de 1001/1593 yılına aittir. Külliye'nin yeni mütevellîsi olan Mehmed b. Hızır, önceki mütevellî Mustafa

³⁷¹ A 153/201, 22 b, 1006/1597.

³⁷² A 19/19, 429 a, 910/1504.

b. Ali'nin yönetimi zamanındaki hesaplarını kontrol etmiş ve bakıyye olarak gösterilen 2000 akçeyi onun elinden teslim almıştır³⁷³.

Vakfiyede, mütevellilerin hangi sebeplerden dolayı görevden alınacağı konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat, doğal olarak, bir mütevellîde bulunması gerekli olan şartları taşımayan veya bu özelliklerini yitiren kimsenin o makamda kalıp görevine devam etmesi düşünülemez. Şer'iyeye sicillerindeki çok sayıda belge, mütevellîlerin bu durumları hakkında bize bilgiler vermektedir. Buna göre, mütevellîlerin görevden ayrılma sebeplerini iki temel grupta ele almak mümkündür. Bunlardan ilki, bir mütevellînin kendi isteğiyle görevden ayrılmasıdır. Buna ferağat yoluyla ayrılma denilir. Diğeri ise, mütevellînin, gerekli şartları taşıması veya üzerine düşen görevleri yerine getirmemesi sebebiyle bir anlamda soruşturma ile görevden el çektirilmesidir. Mütevellînin bu şekilde görevden alınmasına ise ref' yoluyla ayrılma adı verilir. Bunların dışında, vefat sebebiyle de ayrılma sözkonusudur. Fakat bu, tabii bir olay olduğundan değerlendirilmeye alınmamıştır.

Konu ile ilgili bu genel bilgilerden sonra mütevellînin görevden ayrılma sebepleri üzerinde durabiliriz:

ea) Ferağat Yoluyla Ayrılma

Yıllık geliri ortalama 100.000 akçe civarında olan bir külliye'nin yöneticisinin, görevini kendi isteğiyle bırakması, pek çok kişinin bu makama gelme mücadelesi verdiği düşünülecek olursa gerçekten anlamlıdır.

Mahkemeye intikal eden kayıtlara göre, mütevellîler ancak yaşlı ve hasta olduklarında ferağat yoluyla görevlerini bırakmışlardır. Belgelerde "pîr ve alîl" olma şeklinde ifade edilen bu durum aynı zamanda ref' yoluyla ayrılma sebepleri arasında yer alır. Ancak, aralarında ince bir fark vardır. Ferağatta, mütevellî artık görev yapamayacak duruma geldiğini anlamış ve onurlu bir şekilde makamı boşaltmıştır. Ref' de ise, mütevellî, bütün acziyetine rağmen hâlâ görevi sürdürme gayreti içindedir. Dolayısıyla, mahkeme tarafından olaya müdahale edilir ve görevden el çektirilir. 1135/1723 tarihli belge bu konuda bir örnektir. Buna göre, külliye'nin mütevellîsi olan Mustafa b. Mehmed, yaşlı ve hastalıklı olması sebebiyle

³⁷³ B 7/182, 60 a, 1001/1593.

kendi rızasıyla evlâd-ı vâkıfdan Seyyid İbrahim b. Abdülkerim lehine görevden ayrılmıştır³⁷⁴.

eb) Ref' Yoluyla Ayrılma

Ref', kelime olarak bir kişinin, kendi isteği dışında bulunduğu görevden el çektilmesi demektir. Konuyla ilgili belgeler incelendiğinde, görevden el çektilmenin her zaman haklı sebeplere dayanmadığı da gözlenmektedir. Görevden el çektilenler, gerçekten bir haksızlıkla karşı karşıya kalmışlarsa, mahkemeye müracaat ederek tekrar eski görevlerine dönebilmişlerdir. Sözgelimi, külliye'nin eski mütevellîsi Ebulhayr b. Süleyman mahkemeye başvurarak, vakfin nazırları Ayşe ve Fatma'nın hakkında yazdıkları olumsuz mektup gereğince sebepsiz yere ref' edildiğini ve görevine geri dönmek istediğini bildirmiştir. Mahkeme olayı incelemiş ve görevi kendisine iade etmiştir³⁷⁵.

İlginç iki örnek de 1007/1598 ve 1016/1607 yılları civarında yaşanmıştır. Bunlardan ilkinde, külliye'nin mütevellîsi olan Sûfi Mehmed, tevliyetin sürekli olarak Sefer isimli kişi tarafından ele geçirilmesinden duyduğu rahatsızlığı, Dersaadet'e adam göndererek aşmaya çalışmıştır. Hakkında şikâyetinde bulunduğu Sefer, 4-5 yıldan beri bazen maliye, bazen de askeriye kanalıyla berat düzenlemektedir. Olay hazine-i amire defterlerine bakılarak çözümlenmiştir³⁷⁶.

Diğerinde, mütevellî Mehmed b. Abdulgafur, yine yukarıdaki örnekte olduğu gibi, elindeki berata muhalif olarak sürekli rahatsız edildiğinden şikâyetçi olmaktadır. Hazine-i amiredeki defterlere bakılarak gönderilen emr-i şerif, meseleyi çözmüş ve tevliyetin Mehmed'in sorumluluğunda kalması gerektiği anlaşılmıştır³⁷⁷.

1206/1791 yılında yaşanan başka bir olay da gerekçesiz ref'in diğer bir örneğini teşkil etmektedir. Buna göre, külliye'ye müştereken mütevellîlik yapan Mustafa b. Ahmed ile Abdullah b. Abdulgafur, kusurları bulunmadığı halde, yine evlâd-ı vâkıfın diğer bir üyesi olan Mustafa b. Ahmed'in "vakıf gelirini kendi işlerine harcarlar ve mürtezika'ya maaşlarını ödemezler" şeklindeki şikâyeti üzerine görevden alınmışlardır. Şikâyetçi, bu olayı mürtezikanın haberi olmaksızın, kendi düzenlediği sahte bir belge ile gerçekleştirmiştir. Haremeyn müfettişliğinin konuyu

³⁷⁴ B 94/300, 68 b, 1135/1723.

³⁷⁵ A 112/131, 3 a, 985/1577.

³⁷⁶ B 17/197, 64 b, 1007/1598.

³⁷⁷ B 293/512, 128 a, 1016/1607.

incelemesi neticesinde, şikâyetçinin haksız olduğu ortaya çıkmış ve ref' edilenler görevlerine dönmüşlerdir³⁷⁸. Halbuki, Abdullah b. Abdulgafur'un 1178/1765 tarihli bir belgeye göre sicili kötüydü. Çünkü o, tevliyeti gıyaben ele geçirmiş, üstelik de vakfa bakmamıştı. Bu yüzden, mütevellilik elinden alınan Mehmed ve Abdülkerim, mürtezikanın tamamını mahkemeye davet ederek, onların şahadetleriyle, Abdullah'ın ref' edilmesini sağlamışlardı³⁷⁹.

Tevliyeti ele geçirme mücadeleleri, aile üyeleri arasında sürekli olarak tartışmalara ve haksız ithamlara sebep olmuştur. Aynı mütevellînin birkaç kez görevden ayrılıp tekrar geri dönmesi olağan hale dönüşmüştür. Bu olaylarla ilgili belgelerin tamamının müteselsil olarak tesbit edilememesi, ref' edilen veya yerine görevlendirilenlerden hangilerinin iddialarında haklı olduğunu anlamayı imkansızlaştırmaktadır. Yurakıda adı geçen mütevellîlerin durumu bu şekildedir. Bununla beraber, muhasebe defterlerindeki veriler, Abdullah'ın tevliyet dönemini bütçe açığının yaşandığı yıllar olarak göstermektedir. Fakat biz, bu durumu bir kenara bırakarak, görevden el çektirme hadisesinin genellikle şu gerekçelere dayanılarak yapıldığını söyleyebiliriz:

Atamada aranan şartları taşımama veya bunlardan bir ya da birkaçına muhalif hareket etme, ref' sebeplerinin temel dayanağını oluşturmaktadır. Tevliyet, vakfiye gereği evlâdın aslah ve erşed olanına şart koşulmuştur. Buna, zamanla vakfiyede belirtilmemesine rağmen "evlâdın en büyüğü" olma şartı da ilave edilmiştir. Fakat bu, çoğu zaman tepkiyle karşılanmış ve aile üyeleri arasında sürekli tartışmalara sebep olmuştur. Meselâ, külliye'nin mütevellîsi olan Üryanizâde Mustafa Efendi'nin 1240/1824 yılında vefatından sonra tevliyete vâkıfın neslinden Seyyid Ahmed getirilmiştir. Fakat yine evlâddan biri sayılan Seyyid Hüseyin, bu atamaya, Ahmed'in "batn-ı evvelde aslah ve erşed" olmadığı gerekçesiyle itiraz ederek tevliyeti kendi üzerine almıştır³⁸⁰. Aynı olayla ilgili başka bir belgede, bu sefer Seyyid Ahmed, Seyyid Hüseyin aleyhine dava açmış ve onunla, batn-ı evvelde beraber ve derecede de aynı olduğunu, hatta "ondan aslah, erşed ve umûr-ı vakfi edaya elyak" bulunduğunu iddia etmiştir. Seyyid Hüseyin ise, derecede aynı olduğunu, ancak "aslah ve erşed" olmadığını öne sürerek görevine devam etmiştir³⁸¹.

³⁷⁸ B 89/194, 18 a, 1206/1791.

³⁷⁹ TSA., E 7371/16, 1178/1764.

³⁸⁰ B 311/511, 57 a, 1240/1824.

³⁸¹ B 86/288, 6 a, 1240/1824.

Benzer bir örnek de 1136/1723 yılında yaşanmıştır. Batn-ı sâlideki evlâddan mütevellî olan Mustafa b. Mehmed, mürtezikanın da talep ve rızasını dikkate alarak, batn-ı sâlisden İbrahim b. Abdülkerim lehine feragat etmiş ve İbrahim de berat alarak göreve başlamıştır. Fakat evlâd-ı vâkıfdan Seyyid Mehmed, kendisinin batn-ı sâlide olmasını gerekçe göstererek İbrahim'i ref' ettirmiş ve berat da almıştır. Bunun üzerine batn-ı sâlisden İbrahim, "vakfiyede, batn-ı evvel veya sâni kaydının bulunmadığını, sadece evlâddan elyak ve aslah olma şartının olduğunu, dolayısıyla tevliyetin kendisine verilmesi gerektiğini" ifade ederek itirazda bulunmuş ve görevi devralmıştır³⁸².

Vâkıfın aile üyelerinin, yönetim üzerindeki etkileri süreklidir. Mütevellînin bunları gözdârı ederek hareket etmesi pek kolay değildir. 1218/1803 tarihli belgeye göre, aile üyeleri, kendileriyle husumeti olması sebebiyle mütevellînin ref' edilmesini istemişlerdir³⁸³.

Göreve gelme şartları arasında sözü edilen "umûr-ı vakfi edaya elyak (=vakıf işlerini yerine getirmede en liyakâtlı olma)" vasfını taşımama; tevliyetin ref' yoluyla el değiştirmesini gerektiriyordu. Fakat "liyakât" izafi bir kavram olduğu için kimin daha liyakatlı olduğu anlaşmazlıklara sebep olmuştur. 1006/1597 yılında mütevellî olan Sûfi Muhyiddin ile onun yerine mütevellî olan Osman, bu konuda ilginç bir örnek teşkil ederler. Önce, vakıf nazırının arzı gereğince "nâ-ehil" olarak nitelendirilen Muhyiddin, tevliyetten ref' edilmiş, yerine Osman getirilmiştir³⁸⁴. Halbuki bir başka belgeden, aslında Osman'ın "nâ-ehil" olduğu anlaşılmaktadır. Başta müderris ve imam olmak üzere külliye'nin gelirinden yararlanan tüm mürtezika, mahkemeye gelerek, "nâ-ehil" olduğu gerekçesiyle ref' olunan Sûfi Muhyiddin'in iddia edilen aksine "salih, mütedeyyin ve müstakim bir kimse olduğunu, mütevellîliği zamanında külliye'yi ihya ve mamur ettiğini, personele maaşlarını vakt-i zamanıyla eda ettiğini, dolayısıyla mütevellînin ef'âl ve akvâlinde rıza ve şükran üzere olduklarını" ifade etmişlerdir³⁸⁵. Sûfi Muhyiddin'in görevi iadesi ancak bir yıl sonra gerçekleşmiştir³⁸⁶.

382 B 94/300, 69 a, 1136/1723.

383 B 258/486, 90 a, 1218/1803.

384 A 153/201, 146 b, 1006/1597.

385 A 153/201, 22 b, 1006/1597.

386 A 153/201, 161 b, 1007/1597.

Haksız yere yapılan azil olaylarında, mürtezikanın tezkiyesi keyfi uygulamalara ciddi bir set oluşturmuştur. 1011/1602 tarihli bir belgede de, mürtezikanın külliye yararına olduğu halde görevden el çektirilen mütevellî Muharrem Bey hakkında, mahkemeye gelerek verdikleri ifade manidardır. Belgeye göre, külliye mürtezikasından müderris, imam, kâtip, şeyh, câbiler ve mutemedler ve tüm vakıf ashabı; mütevellî Muharrem Bey'in huzurunda, onun "daha nice nice müddet harap ve yaban olan medreseyi tamir ettiğini ve sair harabe yerleri mamur ettiğini, bütün mürtezika vazifelerini verdiğini, külliye pekçok yararı dokunduğunu, kendisinden şükran üzere olduklarını" ifade etmişlerdir³⁸⁷.

Görevden el çektirilmeyi gerektiren diğer sebeplere şunları da ilave etmek mümkündür:

(1) Yaşlı Veya Hasta Olma

Daha önce belirtildiği gibi yaşlılık feragat sebepleri arasında da yer almaktadır. Fakat bazı mütevellîler hem kendi onurlarını, hem de külliye menfaatını gözardı ederek, ısrarla tevliyet makamında kalmaya devam etmişlerdir. Bu noktada, diğer aile üyeleri devreye girerek, böyle bir mütevellînin görevi bırakması için mahkemeye müracaat ederek şikâyetle bulunmuşlardır. Mustafa b. Halil'in, 1177/1763 yılında yönetimden el çektirilmesi bu yolla olmuştur³⁸⁸. Benzer bir olay da 1218/1803 yılında meydana gelmiştir. Mütevellî Abdullah, pîr ve alîl olması sebebiyle Haremeyn müfettişi vekili tarafından görevinden alınmıştır³⁸⁹.

(2) Vakfiyeyi Tahrif Etme

Vakfiyeye göre, vakfiyede herhangi bir değişikliğin yapılması kesinlikle yasaklanmıştır³⁹⁰. Fakat bu yasağa rağmen, 1218/1803 tarihinde mütevellî olan kişi, elinde bulunan vakfiye suretinde yaptığı değişiklikler sebebiyle, mürtezika tarafından şikâyet konusu yapılmış ve mütevellî görevi bırakmak zorunda kalmıştır³⁹¹.

387 A 154/204, 5 a, 1011/1602.

388 TSA, E 7371/15, 1177/1763.

389 B 258/486, 93 a, 1218/1803.

390 C 1/53, 17 b, 962/1555.

391 B 258/486, 90 a, 1218/1803.

(3) Vakıf Gelirini Kötüye Kullanma

Mütevellinin başlıca görevi, gelir kaynaklarını en güzel şekilde işletip elde edilen parayı vakfiyede belirtilen yerlere gerektiği şekilde sarfetmek olmasına rağmen, zaman zaman aralarında görevini kötüye kullananlara da rastlanmıştır. 1206/1791 tarihli belgeden, tevliyet görevini uzun yıllar uhdesinde bulunduran Abdullah b. Abdulfafur ve Mustafa b. Ahmed isimli kişilerin 10 yılı aşkın bir süre içinde muhasebe defterlerini kontrol ettirmek istemedikleri anlaşılmaktadır. Aynı belgeye göre adı geçen mütevellîler, külliye ait 1500 kuruştan daha fazla miktardaki bir parayı kendi adlarına murabahaya vermişler, ayrıca mürtezika da ücretlerini ödememişlerdir. Her iki mütevellî de mürtezikanın mahkemeye müracaatları neticesinde azledilmişlerdir³⁹². Bir yolunu bularak yönetimi tekrar eline geçiren bu kişiler, 1218/1803 yılında mürtezikanın yine benzer şikâyetlerine konu olmuşlardır. Mürtezika, mahkemede, adı geçen mütevellîlerin, “vakfin a’sâr-ı şer’iyye ve mukataât ve icârâtını kendi umuruna sarf ve istihlâk ettikleri, vakfin tamire muhtaç yerlerini tamir ettirmeyip vakfi tamamen harap hale çevirdikleri”ni ifade ederek azillerini talep etmişlerdir³⁹³.

Külliye gelirlerinin sadece bu dönemde amaç dışı kullanıldığını ya da sadece bu dönemdeki mütevellîlerin muhasebe defterlerinin kontrolüne yanaşmadıklarını söylemek doğru olmaz. Daha önce de benzer davranışları görülen mütevellîlere rastlanmaktadır. Meselâ 920/1514 yılında, külliyenin mütevellîsi olan Kasım Bey’in de vakfa büyük oranda zararı dokunmuş ve birkaç kez muhasebesi görülmek istendiğinde bundan sarf-ı nazar etmiştir³⁹⁴. Fakat bu şahsın yönetimi uzun sürmediğinden, külliye bu sarsıntıyı ciddi bir yara almadan atlatabilmiştir.

Külliyenin ekonomik durumu incelenirken ifade edildiği üzere, gelir-gider dengesinin gelirler aleyhine bozulduğu tek dönem XIII/XIX. asrın ilk çeyreğidir. Külliyenin âdeta iflas yılları olarak nitelenebilecek başlıca sorumlusu külliye yönetimini uzun süre işgal eden bu mütevellîler olmalıdır.

³⁹² B 89/294, 16 b, 1206/1791.

³⁹³ B 258/486, 93 a, 1218/1803.

³⁹⁴ A 24/26, 229 a, 920/1514.

g) Kâimmakam-ı Mütevellî

Mütevellînin geçici bir süre görevde bulunamayacağı zamanlarda yerine kaimmakam atanırdı. Bu atama işlemi, mahkemenin izni ve onayıyla yürürlüğe girerdi.

Konuyla ilgili olarak tesbit edilen belgelerden anlaşıldığına göre, mütevellînin bir iş sebebiyle Bursa dışına bir yolculuğa çıkacak olması, kaimmakam nasbetmenin gerekçesini oluşturmuştur. Örneğin, 966/1559 yılındaki mütevellî Ali Çelebi b. Şeyh Mehmed, başka yerde olduğu için yerine Ali Çelebi b. Emre'yi kâimmakam nasbetmiş ve mahkemeden izin istemiştir³⁹⁵. Belgelerden, mütevellîlerin genellikle bir iş sebebiyle İstanbul'a gittiklerini öğreniyoruz. Sözelimi, Mehmed Çelebi b. Danyal, İstanbul'da bazı mühim işleri olması sebebiyle yerine Mehmed Çelebi b. Emre'yi kaimmakam olarak bırakmıştır³⁹⁶. Mehmed b. Abdulgafur isimli mütevellî de "bir husus için İstanbul'a gideceğini, gelene kadar Süleyman b. Abdülvehhâb'ı yerine bıraktığını" mahkemeye bildirmiştir³⁹⁷.

1008/1599 tarihli bir belgede, kaimmakam nasbetmenin diğer bir sebebine de rastlamaktayız. O da, bu tarihte mütevellîliğe atanan Mustafa b. Ataullah'ın henüz bülûğ çağına ermemiş (nâ-bâliğ) olmasıdır. Mütevellîlik görevinin üstesinden gelemeyeceği için yerine bir kaimmakam nasbedilmiştir³⁹⁸.

Konuyla ilgili belgeler, kaimmakamların, genellikle câbilerden atandığını göstermektedir³⁹⁹. Fakat bazen müderrislerin de kaimmakam olarak nasbedildiğine tesadüf edilmiştir⁴⁰⁰.

h) Müşterek Yönetim

Vakfiye'de, külliye yönetiminin, gerekli şartları taşıyan tek kişinin uhdesine verilmesi öngörülmüşken bunun, zamanla daha fazla kişi tarafından üstlenildiğine de rastlanmaktadır. Bu tarz yönetimle ilk defa, Hacı İvaz Paşa'nın vefatından yaklaşık 60 sene sonra, 893/1488 yılında karşılaşmaktayız. Bu tarihte, İvaz

³⁹⁵ A 67/83, 64 b, 966/1559.

³⁹⁶ A 72/81, 214 b, 968/1560.

³⁹⁷ B 29/222, 57 b, 1023/1614.

³⁹⁸ B 136/351, 72 a, 1008/1599.

³⁹⁹ A 73/82, 101 a, 967/1560; B 33/227, 66 a, 1023/1614; B 55/249, 99 a, 1040/1630.

⁴⁰⁰ B 29/222, 57 b, 1023/1614.

Paşa'nın, oğlu Mahmud Çelebi neslinden torunları olan Mehmed ve Bekir Çelebi isimli iki kardeş tevliyeti beraberce üstlenmişlerdir⁴⁰¹ 978/1570 yılına kadar bir daha rastlamadığımız müşterek yönetim, bu tarihten itibaren genellikle aynı şekilde devam etmiştir⁴⁰²; hatta yönetimi üç kişinin beraberce üstlendiği dönemler de olmuştur. Meselâ 1007/1598 yılında Osman Çelebi, Ahmed Çelebi ve Şahnisa Hatun tevliyet görevini müştereken yürütmüşlerdir⁴⁰³.

Belgelerde açıkça zikredilmemekle birlikte müşterek yönetim anlayışının benimsenmesi, mütevellîde bulunması gereken şartların izâfiliginden kaynaklanmış olabilir. Hatırlanacağı gibi, sözkonusu şartlar arasında yer alan “aslah ve erşed olma” ilkesi, aile bireylerinin sürekli olarak ihtilafına sebep olmuştur. Muhtemelen ailenin ileri gelenleri, bu tür problemlerin daha da büyümesinin önüne geçmek amacıyla, “derece itibariyle eşit seviyede olanların, tevliyet görevini ortaklaşa yerine getirebilecekleri” anlayışını geliştirmişlerdir.

Mütevellîliğin bir veya iki kişiyle yürütüldüğü dönemlerde nasıl bir işbölümü yapıldığı konusunda herhangi bir bilgi yoksa da, çeşitli belgelerden tevliyet ücretinin, yönetimi ortaklaşa yürütenler arasında eşit bir şekilde paylaştırıldığı anlaşılmaktadır⁴⁰⁴. Ücretin eşit olarak bölüşülmesi, yönetim yetkisinin de bu şekilde bölüşürüldüğünü düşündürmektedir.

2- Kâtip

Külliyeye ilgili bütün yazışmalardan sorumlu bir eleman olan kâtip, câbiyle birlikte, âdetâ mütevellînin sağ kolu durumundadır. Bu derece önemli bir görevi olmasına rağmen, vakfiyede kâtiplik cihetine yer verilmemiştir. Ancak 893/1488 tarihli bir belgede, Mehmed b. Zekeriya isimli şahsın “vakıf kâtipi” olarak görünmesi⁴⁰⁵, bu cihetin çok erken bir dönemde personel arasına alındığını göstermektedir.

976/1568 tarihli bir belgede ise, önceki mütevellî Abdurrahman b. Veliyyuddin zamanında ihdas edilen bir kâtiplik cihetinden daha söz edilmektedir.

401 A 7/7, 75 b, 893/1488.

402 A 96/112, 58 a, 978/1570.

403 A 153/201, 140 b, 1007/1598.

404 B 89/294, 18 a, 1206/1791; TSA E 7371/13, 1177/1763; TSA E 7371/28, 1195/1781.

405 A 7/7, 75 b, 893/1488.

Adı geçen belgeye göre, 969/1561 yılında mütevellî olan Abdurrahman, “müşahere câbisi”nin günlük 2 akçe olan ücretinin 1 akçesini yeni ihdas edilen “müşahere kâtibi” için tahsis etmişti. Bu yeni cihet, külliye bütçesine ilâve bir yük de getirmemişti. Ne var ki, külliye'nin yeni mütevellîsi Osman Çelebi, vakfiyede bulunmadığı gerekçesiyle bu görevi iptal etmiştir⁴⁰⁶. Ancak, daha sonraki muhasebe defterlerinde mürtezika arasında müşahere kâtibinin mevcudiyeti, bu iptalin uzun süreli olmadığını göstermektedir.

XIX. asrın ilk yarısına kadar, “kâtib-i vakf” ve “kâtib-i müşahere” sıfatlarıyla iki kâtip külliyyeden maaş alan mürtezika içinde zikredilmiştir. 1231-1295/1816-1878 yılları arasında külliyyede görevli kâtip sayısını tam olarak tesbit edememekle birlikte, en az bir kâtibin görev yaptığı kesindir. 1295/1878 yılından itibaren ise, muhasebe defterlerinde “kitabet ciheti”yle ilgili hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Fakat bu, külliye ile ilgili yazışmaların yapılmadığı anlamına gelmez. Çünkü bu tür görevler, Evkaf Nezareti kurulduktan sonra tedricî olarak onun uhdesine geçmiştir.

3- Câbi

Tahsildar anlamına gelen câbi, vakıf gelirlerini toplayan kişiye verilen bir addır⁴⁰⁷.

Vakfiyede, “vakfın câbisi” adıyla sadece bir câbiden söz edilmektedir. Bu kişi, külliyyeye ait bütün gelirleri tahsil etmek zorundadır. Ekonomik durumun inceleme konusu yapıldığı bölümde ifade edildiği gibi, külliye'nin gelir kaynakları kiralar, öşürler ve vergiler olmak üzere üç ana gruba ayrılmaktadır. Şehir merkezinde 200 kadar dükkân ve odaların kira gelirleriyle, bahçelerin mukataaları, şehir dışında ise Fidyeye Kızık ile Dere Kızık ve Yiğit Lala köylerinin mukataaları, ayrıca öşür ve vergilerin tamamının bir kişi tarafından tahsil edilecek olması, câbinin ne kadar büyük bir sorumlulukla karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Gerçekten tahsilâta meydana gelebilecek küçük bir ihmal, külliye'nin tüm birimlerini etkileyecek bir sonuç doğurur. Çünkü gelirler eksik toplandığında hizmetler aksar, gerekli bakım-onarım yapılamaz ve mürtezikanın ücretleri tam olarak ödenemez. Bütün bunlar, külliye'nin ciddi bir sarsıntı geçirmesine yol açar, belki de müessesenin iş yapamaz hale gelmesine sebep olur.

⁴⁰⁶ A 94/110, 236 b, 976/1568.

⁴⁰⁷ Pakalın, *a.g.e.*, I, 253.

Yukarıda sıralanan görevler, vakfiyede öngörüldüğü gibi, sadece bir câbiyle yerine getirilememiş ve zamanla câbi sayısı artmıştır. Elimizdeki belgeler, bu olayın ilk kez ne zaman gerçekleştiği konusunda herhangi bir bilgi ihtiva etmemektedir. Ancak külliye ait ilk muhasebe defterinde, kiraları toplayan müşahere câbisinin yanısıra Fidyeye ve Yiğit köylerinin mahsûlâtını toplamakla görevli iki câbinin daha yer alması, bu işlemin 960/1553 yılından önce tahakkuk ettiğini göstermektedir. Hatta 899/1494 tarihli bir belgede Fidyeye Kızık köyü câbisinden söz edilmesi⁴⁰⁸, bu köylere ait cibayet cihetinin, külliye kuruluş yıllarına yakın bir zamanda ihdas edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Üç asırdan uzun bir süre boyunca 3 câbiyle yürütülen tahsilât işleri, XIX. asrın son çeyreğinden itibaren 4 câbi tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Câbi sayısındaki son artış ise, 1296-1306/1879-1888 yılları arasındaki muhasebe döneminde yaşanmıştır. Bu döneme ait defterlerde, daha önce Fidyeye Kızık Köyü câbisinin sorumlu olduğu Dere Kızık Köyü müstakil olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla câbi sayısındaki artışın en önemli sebebi, kanaatimizce, bu dönemde büyük artış gösteren zirai gelirlerin toplanma zorluğu olmalıdır.

Câbiler gelir kaynaklarından topladıkları paraları mütevellîye teslim etmekle yükümlüdür. Mütevellî ya da câbinin görev değişikliği sözkonusu olduğunda câbi, üzerinde ne kadar para olduğunu, nerelerden tahsilât yapamadığını görevi teslim alan yeni câbiye mahkemede bildirirdi⁴⁰⁹. Ancak bütün câbilerin aynı hassasiyeti gösterdiklerini varsaymak iyimserlik olur. Hatta külliye gelirleri üzerinde yapılan ilk yolsuzlukların câbilerle dayandığı söylenebilir. Belgelerde, külliye ait mahsûlü, gerekli olmadığı halde elinde tutan çok sayıda câbi örneğine rastlanmaktadır. Meselâ 961/1554 tarihli bir belgeye göre, külliyein câbisi olan Şemseddin b. Mehmed'in zimmetinde 950-958/1543-1551 yıllarına ait 5.215 akçe bulunmaktadır⁴¹⁰. Bu meblağın 3.784 akçesi ise önceki mütevellî Mehmed b. Ahmed zamanından kalmıştır⁴¹¹.

408 A 11/10, 220 a, 899/1494.

409 A 47/54, 262 a, 963/1556; A 45/51, 102 b, 958/1551.

410 A 46/52, 178 a, 961/1554.

411 A 45/51, 235 a, 959/1552.

B- DENETİM

Denetim, külliye hayati unsurlarından biridir. Külliye yönetiminin zirvesinde bulunan mütevellî, yaptığı işlerde sorumsuz bırakılmamış, sürekli kontrol altında tutulmuştur. Bu kontrol mekanizmasına “denetleme”, bu işi yürüten kişiye de “nâzır” denilmektedir⁴¹².

Vakfiyeye göre külliye denetim yetkisi, hayatta olduğu sürece vâkıfa yani Hacı İvaz Paşa'ya aittir. Vefatından sonra ise, bu yetki aslah evlâdına, bundan sonra kardeşleri Hacı Şerefüddin Şeyh Çerağ Bey ile Hacı Hayreddin Hızır Bey evlâdına, daha sonra da sırasıyla diğer akrabası ve utekasının evlâdına geçecektir. Bütün bunların inkırazından sonra ise şehrin hakimi nezareti üstlenecektir.

Nazırlar da mütevellîler gibi evlâd-ı vâkîf arasından çıkmasına rağmen tevliyete gelmede yaşanan mücadeleler, bu makam için tekerrür etmemiştir. Bunun en önemli sebebi, külliye bütçesine tasarruf yetkisinin mütevellîlerde bulunmasıdır.

Vakıfların çoğalması, bu müesseselerin tek merkezden denetlenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmış ve zamanla farklı isimlerle anılan çeşitli teşkilâtlar kurulmaya başlanmıştır.

995/1586 yılına kadar kapı ağaları tarafından denetlenen Haremeyn Evkafı'na⁴¹³ bu tarihten itibaren Daru's-Saâde ağaları bakmaya başlamıştır⁴¹⁴. Külliye denetimi, 995/1586 yılında Evkaf-ı Haremeyn Nezareti'nin kurulması üzerine bu müesseseye geçmiştir⁴¹⁵. 1242/1826'da kurulan Evkaf-ı Hümâyun Nezareti ise, Daru's-Saâde ağalarının denetimindeki bazı vakıfları kendi kontrolüne almış; nihayet 1250/1835'de Haremeyn vakıfları da, nezaret unvanı Daru's-Saâde ağalarında bırakılmak şartıyla Evkaf-ı Hümâyun Nezaretine bağlanmıştır⁴¹⁶. 1246/1830 yılında, İvaz Paşa Külliyesi'nin denetiminin de Evkaf-ı Hümâyun Nezareti'nde olduğu bu yıla ait muhasebe defterinden anlaşılmaktadır⁴¹⁷.

⁴¹² Pakalın, *a.g.e.*, II, 666/1267.

⁴¹³ Daha önce de belirtildiği gibi İvaz Paşa Külliyesi'nin giderlerinin bir kısmı Haremeyne tahsis edilmiştir. Dolayısıyla İvaz Paşa Vakfı da Haremeyn evkafından sayılmaktadır.

⁴¹⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI, 124; Yediyıldız, “Vakıf”, *İA*, XIII, 162.

⁴¹⁵ Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s. 67.

⁴¹⁶ Akgündüz, s. 284.

⁴¹⁷ B 307/547, 9 b, 1247/1831.

Külliye personeli, yönetim ve denetimle doğrudan ilgili ve bundan sorumlu olmamakla birlikte, müesseseyi ilgilendiren konularda tamamen bigâne kalmamışlar; yönetimle ilgili tasarruflarında mütevellinin ve külliye içindeki çeşitli faaliyetlerde birbirinin takipçisi olmuşlardır. Böylece külliye, kendi bünyesindeki elemanlar aracılığıyla sürekli denetlenmiştir. Vakıf müesseselerinin uzun ömürlü olmasında, bu türden bir otokontrol sisteminin azımsanamayacak etkisi olduğu söylenebilir. Sözelimi, 1216/1801 yılında medresede ikamet eden talebe ve camiden istifade eden cemaat, yangından zarar gören camiın bir an evvel tamir edilmesi için mütevellî üzerinde baskı oluşturmuşlardır⁴¹⁸. Başka bir olayda ise müderris, imam, kâtip, câbi ve sair mürtezika mahkemeye gelerek külliyenin mütevellîsi Muharrem Bey'in, kendi üzerine düşen bütün görevleri lâıykıyla yaptığını ifade etmişlerdir⁴¹⁹. Bu örnekler, mürtezikanın külliye yönetimini takip ettiğini ve gerektiğinde, mahkemeye giderek kendi görüşüne resmiyet kazandırdığını göstermektedir. Mürtezikanın yönetime katkısı, kararlı davrandığında daha da etkilidir. Meselâ, tevliyet görevinden alınan Sûfi Muhyiddin'in yerine Osman Efendi'nin getirilmesi üzerine her iki mütevellî hakkındaki kanaatlerini mahkemede açıkça ifade eden mürtezika⁴²⁰ Sûfi Muhyiddin'in göreve iadesini sağlamıştır⁴²¹.

II. PERSONEL

Gerek vakfiyede, gerekse diğer belgelerde vakıf personeline kimlerin dahil olduğu konusunda bir açıklık yoktur. Dolayısıyla kimlerin personel sayılıp kimlerin sayılmayacağı konusunu kesin olarak belirlemek zordur. Vakıflarla ilgili eserlerde, vakıf bütçesinden maaş alanlara genel bir tabirle "mürtezika" adı verilmektedir⁴²². Ancak mürtezika mefhumu içinde, vâkıfın kendi aile bireylerine, Haremeyn'deki imam, müezzin ve seyyidlere, mühtedilere ve sair kişilere yapılan tahsisat da bulunmaktadır.

Biz, burada personel tabiriyle, yaptığı hizmet karşılığı külliye gelirinden belirli bir ücret alan kişilerden söz etmek istiyoruz. Bu defa da karşımıza başka bir problem çıkmaktadır. Kadı, naib veya nakıbu'l-eşraf gibi külliyenin denetçileri

⁴¹⁸ A 258/486, 53 a, 1216/1801.

⁴¹⁹ A 154/204, 5 a, 1011/1602.

⁴²⁰ A 153/201, 22 b, 1006/1597.

⁴²¹ A153/201, 161 b, 1007/1598.

⁴²² Akgündüz, s. 263; Pakalın, *a.g.e.*, II, 624.

durumundaki bazı kişilere, bu hizmetleri karşılığında belirli bir ücret ödenmektedir. Halbuki ne kadı veya naibini, ne de nakıbu'l-eşrafi külliye personeli arasında saymak doğrudur. Çünkü bunlar, teşkilât ve statü itibarıyla külliye dışında yer almaktadırlardır. Ne var ki, aldıkları ücret belli bir hizmetin karşılığı olduğu için yine de bu kişiler, personel arasında değerlendirilecektir.

A- HİZMET ALANLARINA GÖRE PERSONEL

Personel giderleri incelenirken belirtildiği üzere, vakfiyede personelin herhangi bir şekilde sınıflandırılması yapılmamıştır. Muhasebe defterlerinde farklı sınıflandırmalar olmakla birlikte, genellikle medrese ve cami görevlileri ayrı ayrı zikredilmiş; diğer görevliler “hademe-i saire” başlığı altında verilmiştir. Bazı muhasebe defterlerinde ise, hiçbir sınıflandırmaya gidilmeksizin sadece “hademe-i evkaf” tabiriyle yetinilmiştir.

Belgelerde personelin tasnifiyle ilgili bir geleneğin oluşmaması, bizim de farklı bir sınıflandırmayı denememize imkan vermiştir. Muhasebe defterlerinde daha çok personelin görev yaptığı yerlerin esas alınmasına karşılık biz, personeli, yerine getirdikleri hizmetlere göre yeni bir tasnife tabi tuttuk. Buna göre konu; idare, eğitim-öğretim, din ve genel hizmet elemanları olarak dört grupta ele alınacaktır.

1- İdarî Hizmet Elemanları

Külliye'nin idaresi “yönetim” ve “denetim” olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştı. Doğal olarak, bu alandaki hizmet elemanları da yönetim ve denetim hizmeti elemanları olarak iki grupta değerlendirilecektir.

a) Yönetim Hizmeti Elemanları

Külliye'nin baş sorumlusu mütevellîdir. Mütevellî, bu hizmetini kâtip ve câbi gibi yardımcı elemanlar vasıtasıyla yerine getirmektedir.

Başlangıçta tek kişi olan mütevellî, zamanla ikiye çıkmış ve bunlar yönetimi ortaklaşa üstlenmişlerdir. Tevliyetin, birden fazla kişi tarafından yürütülmesi hakkındaki ilk belge 893/1488 tarihini taşımaktadır⁴²³. İkinci kez 978/1570 yılında

⁴²³ A 7/7, 75 b, 893/1488; Ayrıca bk. “Tez”, “Müşterek Yönetim”, s. 112.

Genellikle birkaç kurum tarafından aynı anda denetlenen mütevellî ile, kontrol görevlileri arasında zaman zaman çeşitli problemler yaşanmıştır.

Aslında hukukî olarak hem nazırı hem de mütevellîsi bulunan vakıflarda, nazırın görüşü alınmadıkça, mütevellînin vakıf üzerinde tasarrufta bulunması mümkün değildir⁴²⁸. Fakat bu hükme rağmen, pek çok vakıfta nazırların görevleri denetimle sınırlı kalmıştır⁴²⁹. İvaz Paşa Külliyesi'nin nazırı, pek çok nazırın aksine denetlemeyle yetinmemiş ve hukuk çerçevesinde bütün haklarını kullanmaya çalışmış; hem muhasebe defterlerini kontrol etmiş, hem de mütevellînin yapacağı harcamaları önceden takibe almıştır. Ayrıca vakıf dükkânlarının kiraya verilmesine de müdahale eden nazır, personel atamalarında da etkili olmuştur. Belgelerde, nazırların yetkileriyle ilgili çok sayıda örnek bulunmaktadır. Meselâ 933/1527 tarihli bir belgeye göre, vakıf nazırı olan Ebûbekir Çelebi b. Mahmud Çelebi, mütevellîden 929/1523 Muharremi ile 933/1527 C.Ahiresi arasındaki 4,5 yıllık dönemin muhasebesini hazırlamasını istemiş ve görmüştür⁴³⁰. Nazırın, mütevellînin yapacağı harcamaları önceden bilme hakkını her zaman kullanabildiğini söylemek zordur. Bazı mütevellîler, nazırın bu hakkını kendi işlerine müdahale veya yetkilerinin sınırlanması olarak düşünmüşlerdir. Bu konuda belgeye dayalı şu örnek olay zikredilebilir:

1001/1593 yılında külliye nazırı olan Mevlânâ Ataullah Çelebi, mahkemede vakfiyeye atıfta bulunarak, “rey” nazıra meşrut olduğundan başka, mütevellîlerin nazırların görüşlerine kesinlikle müdahale eylemediklerini, önceki mütevellî ve nazırların vakıf gelirlerini bir keseye koyarak mühürledikten sonra güvenilir bir kişiye emanet ettiklerini, gerekli harcamaları da birbirlerinin bilgisi dahilinde yaptıklarını belirtmiştir. Aynı nazır, bu usûle aykırı hareket etmesi ve vakfın gelirini bilgi vermeksizin kullanması sebebiyle zamanın mütevellîsi Sûfi Muhyiddin'den şikâyetçi olduğunu ifade ederek ikaz edilmesini istemiştir⁴³¹.

Nazırın, personel tayin veya azilindeki rolü 983/1575 tarihli bir belge ile örneklendirilebilir. Buna göre, vakfın kâtibi olan Mehmed, nazırın kadıya arzı

⁴²⁸ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 276.

⁴²⁹ Yediyıldız, “XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilatı”, *İÜ EFTED*, 12 (*Tayyip Gökbilgin Hâıra Sayısı*), 1982, s. 184.

⁴³⁰ A 35/35, 523 a, 933/1527.

⁴³¹ B 106/320, 73 a, 1001/1593. Başka bir belgeden, külliyenin en üst düzeydeki bu iki görevlisi arasındaki idari problemin şahsi ilişkilerine de menfi olarak yansdığı anlaşılmaktadır. Belgeye göre Ataullah Çelebi, Sufi Muhyiddin'in, kendisine sürekli olarak “divâne” diyerek hakarete bulunduğunu belirtmiştir. B 7/181, 69b, 1001/1593.

sonucu görevinden el çektirilmiştir. Ancak bir üst denetleme makamı olan kadılık, kâtibin ref'inin geçerli bir sebebe dayanmadığını ifadeyle Mehmed'i görevine iade etmiştir⁴³².

Nazır ile mütevellînin sorumluluk alanlarının içiçe olduğunu 980/1572 tarihli bir belgenin içeriği göstermektedir. Konu, vakfa ait dükkânların kiraya verilmesidir. Bu işle mütevellî ilgilenerek olmasına rağmen, vakfın nazırı olan Ataullah Çelebi geleneğe aykırı olarak bir dükkânı kiraya vermiş, fakat mütevellî dükkânın ucuza gittiği iddiasıyla, anlaşmaya itiraz etmiştir. Kadı'nın oluşturduğu bilirkişi heyeti, 25 altına kiralanan dükkânın aslında 30 altın kıymetinde olduğunu tesbit etmiştir⁴³³.

Nazır, ekonomik olduğu kadar fizikî olarak da, külliye'nin herhangi bir şekilde zarar görmesini engellemek durumundadır. Zarar veren kişi veya kurumun, külliye'nin kurucusuyla olan yakınlığının hiçbir önemi yoktur. Bu konuda da örnek bir olay zikredilebilir. Meselâ külliye'ye ait mescidin yanına, İvaz Paşa'nın oğlu Mahmud Çelebi Vakfı tarafından yaptırılan aşocağı, mescidin duvarını kararttığı için külliye nazırının müdahalesiyle kaldırılmıştır⁴³⁴.

İyi bir yönetim ancak iyi işleyen bir denetim sayesinde mümkün olabilir. Aynı ilke külliye için de geçerlidir. Vakfiyede, külliye'yi, karşılaşılabileceği her türlü müdahaleden muhafaza etmesi için şehir kadısına günlük 2, naibine de 1 akçe ücret takdir edilmiştir⁴³⁵. Kadı ve naibi, külliye ile ilgili her türlü davaya baktığı gibi, velâyet-i âmme sahibi olmaları sebebiyle⁴³⁶ herbiri aynı zamanda birer denetleyici durumundadır. Pek çok tamir belgesinden anlaşıldığına göre mütevellî, yapacağı onarımı ancak kadının onayını aldıktan sonra gerçekleştirebilmekte ve onarım sonunda da yaptığı masrafları yine kadıya rapor etmektedir. Buradan,

⁴³² A 107/126, 231 b, 893/1488.

⁴³³ A 98/115, 10 a, 980/1572.

⁴³⁴ A 141/168, 168 a, 994/1586.

⁴³⁵ Muhasebe defterleri üzerindeki incelemelerimizde, kadı ve naibine verilen ücretin 982/1574 yılına kadar vakfiyeye uygun bir şekilde ödendiği, bu tarihten itibaren ise 3 akçe olarak sadece kadıya verildiği gözlenmiştir. Vakfiyede "şehir kadısı" şeklinde mutlak bir ifadeyle zikredilmesine rağmen, bu kadının, görevi sadece vakıf işlerine bakmak olan "müfettiş kadı" olması mümkündür. Bilindiği gibi, Osmanlılar'da üçü İstanbul, ikisi de Edirne ve Bursa'da olmak üzere beş mahkemede sadece vakıflarla ilgili davalara bakan "müfettiş kadılar" vardı. bk. Karal, E. Z., *a.g.e.*, VI, 138; Yediyıldız, "Vakıf", *İ.A.*, XIII, 162.

⁴³⁶ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 277.

vakfiyede açıkça belirtilmemiş olsa da, kadı ve naibinin külliyesinin denetim mekanizmasının temel taşları olduğu anlaşılmaktadır.

Vakfiyede yer almamasına rağmen, gider kalemleri arasında, 960/1553 yılından itibaren “nâzır-ı evlâd” ve 1040/1630 yılından itibaren de “nakîbu’l-eşraf”⁴³⁷ harcamaları görülmektedir. Her birine günlük 5 akçe ücret tahsis edilen bu cihetlerden ilki 1019/1610 yılına kadar, diğeri ise bir sonraki muhasebe döneminden (1040/1610) başlayarak 1257/1841 yılına kadar devam etmiştir.

2- EĞİTİM ÖĞRETİM ELEMANLARI

Bilindiği gibi, külliyelerin esas hizmet alanını oluşturan eğitim-öğretim faaliyeti, genellikle örgün ve yaygın olmak üzere iki açıdan ele alınmaktadır. Konu, İvaz Paşa Külliyesi açısından değerlendirildiğinde, bu külliyesinin, kuruluş aşamasında sadece medrese ve mektepte yürütülen örgün eğitimi hedeflediği anlaşılmaktadır.

Vakfiyeye göre yetim çocukların eğitimini amaçlayan mektep, bir muallim nezaretinde faaliyet göstermiş ve ilkokul seviyesinde bir eğitim hizmeti sunmuştur⁴³⁸.

Yetişkinlerin eğitimini hedefleyen medrese ise, bir müderris ve yardımcısı durumundaki müd. gözetiminde faaliyetini sürdürmüştür⁴³⁹.

İvaz Paşa Mescidi XVII.yüzyılda camiye dönüşünce, külliye, yaygın eğitim alanında da hizmet sunmaya başlamıştır. Camide yürütülen bu faaliyet, ilk yıllarda sadece vâiz ve hatip aracılığıyla yürütüldüğü halde, zamanla hizmet sahasının genişlemesi sebebiyle bir de dersîâm görevlendirilmiştir.

⁴³⁷ Nakîbu’l-Eşraf: Hazret-i Peygamber’in sülâlesi mensuplarının işleriyle meşgul olan vazife sahibi hakkında kullanılan bir tabirdir. bk. Pakalın, *a.g.e.*, II, 647. Muhasebe defterlerindeki verilerden başka, hakkında bilgi edinilemeyen nazır-ı evlâd ve nakîbu’l-eşraf, büyük ihtimalle külliye bütçesinden aileye ve Haremeyn’e ayrılan fonları takip etmişler; bu hizmetleri karşılığında kendilerine ücret takdir edilmiştir. Bu ücretlerin verildiği kişilerle ilgili belge de bulunamamıştır. Ancak nakîbu’l-eşraf için ayrılan ücretin, bunların kazalardaki kaymakamlarına verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir (Nakîbu’l-eşraflar eyalet, sancak ve kazalarda yine seyyid veya şeriflerden olan kaymakamları vasıtasıyla Türkiye’deki bütün seyyid ve şeriflerin isimlerini havi defterleri tutarlardı. bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, s. 167.).

⁴³⁸ C 1/53, 15 b, 962/1555.

⁴³⁹ C 1/53, a.y.

Yaygın eğitim hizmetini yerine getiren elemanlar, bu faaliyetlerin camide yürütülmesi sebebiyle “dinî hizmet elemanları” başlığı altında daha sonra incelenecektir. Burada ise örgün eğitimi gerçekleştiren personel ele alınacaktır.

Ancak konuya geçmeden önce şu hususu hatırlatmakta fayda mülâhaza ediyoruz. Osmanlılarda eğitim-öğretim faaliyetleri Fatih ve Kanûnî Sultan Süleyman devirlerinde çıkartılan kanunlarla belirli bir sisteme oturtulmuştur. Dolayısıyla İvaz Paşa Külliyesi'nin ünitelerinde; gerek medrese, gerekse mektepte gerçekleştirilen öğretimi, ülke genelinde uygulanan sistemden ayrı düşünmek mümkün değildir. Konuyla ilgili olarak daha önce yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlar burada ele alacağımız müderris, muid, muallim ile medrese ve mektep öğrencileri için de geçerli olacağı kanatini taşıyoruz.

a) Müderris

Bilindiği gibi, belirli bir tahsil hayatından sonra icazet, mülâzemet ve beratla medrese ya da camide talebeye ders okutan hocaya müderris denilmektedir⁴⁴⁰.

Tek dershaneli medreselerde bir, Sahn-ı Semân ve Süleymaniye gibi birden fazla dershanesi bulunan medreselerde her dershane için birer müderris olurdu⁴⁴¹.

Vakfiyedeki ifadelerden anlaşıldığına göre, müderrisin her şeyden önce takva sahibi, sâlih ve zeki bir kişi olması gerekmektedir. Belirtilen ahlâkî nitelikler yanında o tefsir, hadis, usûl, furu' gibi dinî ilimlere; lügat, sarf, nahiv, meânî, beyan ve sair edebî ilimlere, bunları öğretebilecek derecede vâkıf olmalıdır. Nihayet, bütün bu ahlâkî ve ilmî nitelikleri taşımak kaydıyla vâkıfın neslinden gelmesi de şart olarak görülmüştür⁴⁴².

Vakfiyeye göre maaşı günlük 5 akçe olan müderrise, ayrıca Yiğit Lala Köyü, Maslak Kuru Mezraası ve Süleyman Bey b. Savcı'dan intikal eden mezraanın gelirleri de tahsis edilmiştir⁴⁴³. Ne var ki, elimizdeki belgelerin hiçbirinde, buralardan sağlanan gelirin müderrise verildiğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

⁴⁴⁰ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1313; Pakalın, *a.g.e.*, II, 598; Baltacı, Cahit, *XV-XVII. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, s. 26; Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, s. 17.

⁴⁴¹ Baltacı, *a.g.e.*, s. 26.

⁴⁴² C 1/53, 15 b, 17 b, 962/1555.

⁴⁴³ C 1/53, 17 b, 962/1555.

Tesbit edebildiğimiz ilk muhasebe defterinde⁴⁴⁴ müderris yevmiyesi 20 akçe olarak kayıtlıdır. Bu da, en geç XVI.yüzyılın başlarında müderris yevmiyelerinde belli bir artışın sağlandığını göstermektedir. Elimizdeki verilere göre 960/1553 yılında günlük 20 akçe olan müderris ücreti, 966/1559'da 25, 976/1568'de 30, 982/1574-1000/1592 tarihleri arasında 40 ve 1003/1595 yılından itibaren XIX.yüzyılın ortalarına kadar da günlük 50 akçedir. 1295/1878-1306/1888 tarihleri arasında ise aylık 250 kuruş (30.000 akçe, günlük 1000 akçe) aldıklarını muhasebe kayıtlarından öğrenmekteyiz.

Görüldüğü gibi, medresenin tarihi boyunca müderris maaşlarında sürekli bir artış söz konusudur. Şüphesiz bu durum bize, medresenin derecesinin zaman içerisinde yükseltildiğini göstermektedir. Gerçekten de buraya atanan müderrislerde belli bir derece ve statünün arandığı anlaşılmaktadır. Nitekim İvaz Paşa medresesine atanmadan önce müderrisler, genellikle Molla Yegan Medresesi'nde görev yapmış; çok azı da, Çendik, Şahin Lala, Peri Peyker, Bayezid Paşa, Vaiziye vb. medreselerden gelmişlerdir. Öte yandan medresede terfi etmesi gereken müderrislerin, çoğunlukla Kadriye ve Hançeriye medreselerinde, zaman zaman da Hayrettin Paşa, Kaptan Ali Paşa, Molla Yegan ve Emir Sultan gibi medreselerde görev aldıkları tesbit edilmiştir. Bazı müderrisler de ya kadı olmuş ya da görev başında iken vefat etmişlerdir.

Ancak belirtmek gerekir ki, medresenin derecesinin yükseltilmesinden ilmî seviyenin de yükseldiği anlamı çıkarılmamalıdır. Bu medresede görev alan 100'den fazla müderris arasından sadece Hidayetullah Efendi⁴⁴⁵, Cenabî Mustafa Efendi⁴⁴⁶ gibi birkaç zat eser vermiştir. Yazılan eserler de; Kadı Beyzavî tefsiri, Hidâye, Telvîh, Gurer-Durer, Miftah ve Fenârî gibi müstakil haşiyelerden ibarettir. Kaldı ki, medresenin üst derecede (İbtida-i Altmışlı) eğitim verdiği son dönemlerde Osmanlı medreselerindeki eğitim seviyesinin ne derece düştüğü malûmdur. Neticede; medresenin derecesinin yükseltilerek, buraya üst pâyeli müderrislerin atanmasının nedeni, medrese sayısının müderris sayısına paralel bir artış göstermesi olarak kaydedilebilir. Gerçekten, Hocazâde Mahmud Efendi⁴⁴⁷ gibi bir müderrisin medresede görev yaparken terfi ettirilmesi de bu kanaatimizi teyid etmektedir. Zira, atanabileceği daha üst derecede bir medrese olsaydı, Hocazade mutlaka o

444 A 64/69, 192 a-193 a. 960/1553.

445 Atâî, *a.g.e.*, 565.

446 Baldırzâde, *Ravza-i Evliya*, 30b, 31a.

447 Şeyhî, *a.g.e.*, II-III. 586.

medreseye atanırdı. Esasen müderrislerin ilk zamanlardaki 2-3 yıllık görev sürelerinin sonradan 1 yıla hatta birkaç aya kadar düşmesi de, bunun bir başka delilini teşkil etmektedir.

Öte yandan, müderrislerin ücretleriyle payeleri arasında XVIII.yüzyıl başlarından itibaren tam bir uyumdan sözedilemez. Normal olarak ibtida-i altmış veya hareket-i altmış payesindeki bir müderrisin altmış akçe yevmiye alması gerekirken ⁴⁴⁸, XVIII.yüzyıl boyunca kendilerine gündelik 50 akçe ödenmiştir⁴⁴⁹. Elimizdeki veriler bunun sebebini izah etmek için yeterli değildir.

b) Muid

Medreselerde, müderrisin okuttuğu dersleri ders bitiminde öğrencilere tekrarlamak ve açıklamakla görevli kişilere muid denilmektedir⁴⁵⁰.

Muidler, genellikle medresedeki kıdemli öğrenciler arasından seçilirlerdi⁴⁵¹. Nitekim 1103/1691 yılına ait bir belgede, İvaz Paşa Medresesi öğrencilerinden Mustafa b. Sefer'in, müderris Mehmed'in teklifiyle muidliğe seçildiği tesbit edilmiştir⁴⁵². Ayrıca muidin, vakfiyeye göre vâkıfın neslinden, sâlih, takva sahibi, zeki ve dersleri müzakere edebilecek yeteneğe sahip bir kişi olması gerekmektedir⁴⁵³.

Müderris herhangi bir mazereti sebebiyle göreve gelmediğinde, muid onun yerine derse girebilirdi⁴⁵⁴. Dolayısıyla muid, bir anlamda öğretim görevini yürüttüğünden öğrencilerin üstünde bir statüye sahipti⁴⁵⁵. Bu sebeple kendisine

⁴⁴⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 37.

⁴⁴⁹ bk. "Tez", "Ekler", Tablo 13.

⁴⁵⁰ Pakalın, *a.g.e.*, II, 573; Berki, Ali Himmet, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, s. 38; Hitti, Philip K, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, II, 631; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 7.

⁴⁵¹ Kuran, Aptullah, *Anadolu Medreseleri*, I, 2; Kazıcı, Ziya, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, s. 267.

⁴⁵² VGMA, Defter no: 1081, v. 2a.

⁴⁵³ C 1/53, 16 b, 962/1555.

⁴⁵⁴ Tekindağ, Şehabeddin, "Medrese Dönemi", *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, s. 24.

⁴⁵⁵ Parladr, Selahaddin, "Medrese Hakkında Pedagojik Bir Değerlendirme", *DEÜ İFD*, IV, İzmir 1987, 164.

müderris yardımcısı adı da verilen muidin⁴⁵⁶, genellikle günümüzdeki araştırma görevliliğine denk bir konumda bulunduğu kabul edilmektedir⁴⁵⁷.

Vakfiyedeki bilgiler, muid nezaretindeki ders müzakerelerinin, medrese dershanesi yanında bu amaçla inşa edilmiş iki küçük sofada yapıldığını göstermektedir⁴⁵⁸.

Muid maaşı, vakfiyede günlük 5 akçe olarak belirlenmiş ve XIX. asrın ikinci yarısına kadar hiçbir değişikliğe uğramamıştır. Ancak 1295/1878 yılı muhasebe defteri verilerinde, bunun, aylık 50 kuruşa (6000 akçe, günlük 200 akçe) yükseldiği görülmektedir.

Muidlik görevi, teâmül gereği müderris dışında bir kişi tarafından yürütülmüşken, 1053/1643 yılının görevli müderrisi, bu ciheti de uhdesine almıştır. Fakat, muidliğin müstakil bir cihet olduğu ve müderrisin uhdesinde bulunamayacağı gerekçesiyle yapılan itirazlar sonucu, bu görev Ahmed isimli bir şahsa verilmiştir⁴⁵⁹.

c) Muallim

Kelime olarak “öğreten, öğretici” anlamına gelen muallim⁴⁶⁰, terim olarak mekteplerde ders veren kişiye denilmektedir⁴⁶¹.

Bilindiği gibi mektepler, medrese öncesi öğretimin yapıldığı ve bazı yönleriyle bugünkü anaokulu ile ilkokullara benzeyen öğretim kurumlarıdır⁴⁶².

Müderris-muid ikilisinde olduğu gibi, muallimin de “halife” ya da “kalfa” denilen bir yardımcısı bulunmaktadır⁴⁶³. Halife çocuklarla meşgul olurken,

⁴⁵⁶ Berki, a.y.; Pakalın, a.y.

⁴⁵⁷ Uzunçarşılı, a.y.; Tekindağ, a.g.m., s. 8; Osman Ergin, Müderrisi profesör, muidi ise doçent karşılığında kullanılmaktadır. bk. Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, I, 99; Davut Dursun ise ünvan belirtmeksizin muidin müderris ile birlikte öğretim üyesi olduğunu bildirmektedir. bk. Dursun, Davut, a.g.e., s. 403.

⁴⁵⁸ C 1/53, 15 b, 962/1555

⁴⁵⁹ C 2/261, 176 a, 1053/1643.

⁴⁶⁰ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 1376.

⁴⁶¹ Berki, a.g.e., s. 38.

⁴⁶² Cantay, Tanju, “Aydında Fatma Hanım Sübyan Mektebi”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Yıl 2, sy. 6-7 (1979), s. 26; Ülkütaşır, M. Şakir, “Sıbyan Mektepleri”, *Türk Kültürü*, sy. 33, Temmuz 1965, Ankara, s. 594; Özdemir, Rıfat, “Ankara’da Eğitim-Öğretim (1785-1840)”, *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, sy. 2 (2) 1988, Elazığ 1988, s. 169.

muallim, halifenin öğrettiklerini iyice bellemiş ve yetişmiş öğrencilerle ilgilenirdi. Bu öğrenciler arasından çok iyi yetişmiş birkaçı bizzat muallim tarafından kalfaya yardımcı olarak seçilirdi⁴⁶⁴.

Mektepler, Osmanlılar'dan önce de Anadolu'da bilinmekteydi. Hükümdarlar, hükümdar ailesi mensupları, büyük devlet adamları ve zengin tüccar tarafından tesis edilen vakıflar içinde sıbyan mektepleri mevcuttu⁴⁶⁵. Bu müesseselerin köklü bir mazisi olmakla birlikte, ilk dönemler itibariyle muallimlerin yetişme tarzları hakkında kesin bilgilere sahip bulunmamaktayız. Gerçi mekteplerle ilgili vakfiyeler, buralarda Kur'ân öğretimine ağırlık verildiğini göstermektedir. Ancak bu bilgiler, muallimlerin öğrenim durumlarını kesin olarak ortaya koymaktan uzaktır.

Araştırmalarda, muallim yetiştirmeye dair ilk programın Fatih Sultan Mehmed devrinde (855-886/1451-1481) gerçekleştirildiği ifade edilmektedir⁴⁶⁶. Fatih, medrese teşkilâtını kurarken Eyüp ve Ayasofya'da açtırdığı iki medresede, sıbyan mektebi muallimi olacaklar için genel medrese programından farklı bir program öngörmüş; bu medreselerde Arapça Sarf-Nahiv, Edebiyat (Meânî, Beyân, Bedî'), Mantık, Âdâb-ı Mubâhase ve Usûl-i Tadrîs, Münakaşalı Akâid (İlm-i Kelâm), Riyâziyât (Hendese ve Hey'et), Hesap (Hendese içinde), Coğrafya (Hey'et içinde) ve Tarih (Edebiyat içinde) derslerinin okunmasını zorunlu kılmıştır⁴⁶⁷.

Ne var ki, bu program kısa süre sonra uygulamadan kaldırılmış ve diğer medrese mezunlarına da muallimlik yapma imkânı getirilmiştir. Hangi düzeydeki medrese mezunlarının muallim olacağı konusu ise kesin olarak belli değildir. Sıbyan mektepleri üzerine bir araştırma yapan Mefail Hızlı, Kanûnî devrindeki düzenlemeye göre orta dereceli öğretime tekabül eden İbtidâ-i Hâric ve Hareket-i Hâric medreselerinden mezuniyetin muallim olmak için yeterli olduğu kanaatinde

463 Özdemir, a.y.

464 Aksoy, Özgönül, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 16.

465 Köprülü, Fuad, *Osmanlı Devletini'nin Kuruluşu*, s. 61.

466 Akyüz, Yahya, *Türk eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)*, s. 98.

467 Koçer, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, s. 7; Akyüz, a.y.; Hızlı, Mefail, *Bursa Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Sıbyan Mektepleri*, s. 52.

iken⁴⁶⁸; Akyüz'e göre, medreselerde biraz okuyanlar, hatta kendi kendine okuyup yazma öğrenenler muallim olabilmışlardır⁴⁶⁹.

Muallim için, vakfiyede günlük 2 akçe olarak belirlenmiş olan maaş⁴⁷⁰, XVI. asrın sonlarına doğru 3 akçeye yükselmiş ve XVII.yüzyıldan itibaren de günlük 4 akçe olmuştur.

d) Öğrenciler

Külliyenin öğretimle ilgili üniteleri medrese ve mekteptir. Farklı statüye sahip olmaları sebebiyle bu kurumlarda okuyan öğrenciler ayrı ayrı ele alınacaktır.

da) Medrese Öğrencileri

İslâm eğitim-öğretim tarihinde medreselerin esas unsurlarından biri olan öğrenciler için Araplar "tâlib", Selçuklular "fakih" ve "mülâzım", Osmanlılar ise "talebe", "danişmend" ve "suhte" tabirlerini kullanmışlardır⁴⁷¹.

Medreseye alınacak talebe için, sıbyan mektebini bitirmiş olmak ve medrese derslerini takip edebilecek bir bilgi düzeyine ulaşmış bulunmak esas kabul edilmiştir⁴⁷². Ayrıca, bu öğrencilerin gerek zekâ, gerekse bedenî yapılarının sağlamlığına özel dikkat gösterilmiş; hatta kendilerine hocalar tarafından bazı zekâ testleri de uygulanmıştır⁴⁷³.

Medreselerde öğretim, vakıfların sağladığı imkânlar sayesinde parasızdır. Öğrencilerin yeme-içme, giyinme ve barınma ihtiyaçları vakıflar tarafından karşılandığı gibi, kendilerine günlük olarak belirli bir ücret (burs) de ödenmiştir⁴⁷⁴. Sağlanan burs imkânları genellikle öğrenci sayısına göre hesaplanmış, zaman zaman hücre sayısının ölçü alındığı da olmuştur⁴⁷⁵.

468 Hızlı, *a.g.e.*, s.53.

469 Akyüz, *a.y.*

470 C 1/53, 17 b, 962/1555.

471 Baltacı, *a.g.e.*, s.31-32; Ergin'e göre, sahnda okuyan talebeye "danişmend", tetimmede okuyana ise "softa" denilmektedir. bk. *a.g.e.*, I, 298.

472 Tekindağ, *a.g.e.*, s. 24.

473 Çelebi, Ahmed, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, s. 307; Kazıcı, *a.g.e.*, s. 268.

474 Hitti, *a.g.e.*, II, 631; Özdemir, *a.g.m.*, s. 179.

475 Hızlı, *XIV-XVI. Yüzyıllarda Bursa Medreseleri*, s. 245, 251.

Bu genel bilgiler çerçevesinde İvaz Paşa Medresesi öğrencilerine de burs tahsisi yapılmıştır. Ancak vakfiyedeki ifadeler, burs alacak öğrencilerin, genel teâmüle aykırı olarak üç kategoriye ayrıldığını göstermektedir. Buna göre müstakil olarak hücrelerde kalanlara 2/3 dirhem (es'-sâkinîne fi'l-hucurâtı bi'l-istiklâl sülüsâ dirhemini)⁴⁷⁶, teb'iyeye olarak kalanlara 1/3 dirhem (es'-sâkinîne fihâ bi't-teb'iyeti sülüsehû), medresede müterreddid olarak kalanlara ise 2 dirhem (el'-müterreddidîne es'-sâkinîne fi'l-medreseti dirhemâni) verilmesi öngörülmüştür⁴⁷⁷.

Vakfiyede zikredilen “istiklâl”, “teb'iyeye” ve “müterreddid” kavramlarıyla hangi öğrencilerin kastedildiği kesin olarak tesbit edilememiştir. Sözlük açısından ifade edilirse “istiklâl”, bir yere bağımlı olmama, yani bağımsız olma; “teb'iyeye”, tabi olma; “müterreddid” ise kararsız bir şekilde gidip gelen manâlarına gelmektedir⁴⁷⁸.

Vakfiyede öngörülen bu tasnifin ne zamana kadar geçerli olduğu kesin olarak tesbit edilememişse de, muhasebe defterlerinde yaptığımız incelemeler XVI.yüzyıldan itibaren talebe ücretlerinin öğrenci sayısı belirtilmeksizin, oda hesabıyla ve toplam olarak ödendiğini göstermektedir. Buna göre talebelerin tamamına verilen günlük ücret XVI.yüzyılda 14 akçe iken XVII.yüzyılın başlarında 10 akçeye inmiş, bilahare ise 20 akçeye yükselmiştir. XIX. asrın ikinci yarısına kadar hiç değişmeyen talebe yevmiyesi, 1296/1878 yılından sonra aylık 110 kuruş (13.200 akçe, günlük 440 akçe) olmuştur.

Öğrencilerin alacakları dersler ve ders programı vakfiyede belirlenmiştir. Buna göre müderris, muid ve talebe tatil günleri dışında her gün sabahleyin medresede toplanacak ve müderris vakfiyede zikredilen ilimleri talebeye anlatacaktır⁴⁷⁹.

Süheyl Ünver, medrese eğitim ve öğretiminin Fatih Sultan Mehmed ile belli bir kanuna bağlandığını ifade eder. Onun, medrese öğrencilerinin günlük yaşantıları hakkındaki tasvirini şu şekilde özetlemek mümkündür:

⁴⁷⁶ Vakfiyenin VGMA.'ndeki sûretinde mevcut olan bu cümle, şer'iyeye sicillerindeki sûrette yer almamıştır.

⁴⁷⁷ C 1/53, 17 b, 962/1555.

⁴⁷⁸ bk. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 103, 378, 1276. Ayverdi'ye göre “müterreddid” denilen öğrenciler, medrese dışından derslere devam etmişlerdir. bk. Ayverdi, *a.g.e.*, II, 290.

⁴⁷⁹ C 1/53, 16 b, 962/1555.

“Medresede ders kahvaltıdan sonra Kur’ân okunarak ve peygambere salâvat getirilerek başlardı. Bundan sonra müderris dersi anlatır veya yazdırırdı. Müderris öğrencilere dersle ilgili sorular sorar, öğrenciler de takıldıkları hususlarda müderrise veya muide müracaat ederlerdi. Derslerin ve okunan kitap metinlerinin ezberlenmesi yaygın bir çalışma şekli idi. Dersler öğle namazına kadar sürerdi. Öğleden sonra öğrenci camide veya medresenin kütüphanesinde ders çalışırdı. Salı günleri hafta tatili yapılır, ayrıca dinî bayram ve kandil günlerinde de ders yapılmazdı. Ramazan ise büyük tatil ve bir bakıma meslekî uygulama ayı idi. Öğrenciler bu ayda köy ve kasabalara dağılır, yaptıkları hizmet için kendilerine verilen hediye ve ücretleri öğretim masraflarını karşılamakta kullanırlardı. Medreselerde sabah dersleri çok önemliydi. Bu dersleri talebe dışında takip edenler de olurdu. Akşam dersleri ise daha genel mahiyetteydi. Sabah ve akşam yapılan dersler, sabah-akşam dersleri diye de bilinirdi”⁴⁸⁰.

Medresedeki öğretim şekli ders veya kitap geçme sistemine göre düzenlenmiştir. Öğrenim süresi, müderrisin, öğrencinin başarı durumu hakkındaki kanaatine ve okutulan kitabın bitirilişine göre değişmektedir⁴⁸¹. Salı ve Perşembe günleriyle dinî bayramlar tatil günleri olarak belirlenmiştir⁴⁸².

Medreseden mezun olan bir öğrenci; kaza, ifta ve tadrîs görevlerinden herhangi birini tercih etme imkânına sahiptir⁴⁸³.

db) Mektep Öğrencileri

Mektep öğrencilerinin kimlerden oluşacağı külliye ile ilgili vakfiyede belirlenmiştir. Bunlar, diğer vakfiyelerde de olduğu gibi yetim ve fakir çocuklardır⁴⁸⁴.

Mektebe başlayacak çocukların yaş grubu hakkında ne vakfiyede ne de diğer belgelerde herhangi bir bilgi bulunmaktadır. Konuyla ilgili araştırmalarda, mektebe başlamanın genellikle 5-6 yaşlarında gerçekleştiği kabul edilmektedir⁴⁸⁵. Ancak

⁴⁸⁰ Ünver, Süheyl, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç Fatih, Külliyesi Ve Zamanı İlim Hayatı*, s. 97-99.

⁴⁸¹ Ünver, *a.g.e.*, s. 114.

⁴⁸² Tekindağ, *a.g.m.*, s. 24.

⁴⁸³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 55.

⁴⁸⁴ C 1/53, 17 b, 962/1555.

⁴⁸⁵ Ergin, *a.g.e.*, I, 82; Baltacı, *a.g.e.*, s. 19; Akyüz, *a.g.e.*, s. 94.

mektebe başlama yaşını 4-5'e indirenler yanında⁴⁸⁶, 5-10 yaş grubu gibi geniş bir döneme yayanlar da bulunmaktadır⁴⁸⁷.

Mektek öğrencilerinin eğitimi, okuldaki yeme ve içmeleri parasız olup kendilerine çeşitli isimler altında yardımlar da yapılmıştır⁴⁸⁸. Sözgelimi külliye'nin vakfiyesinde, öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere günlük 2 akçe ayrılmıştır. Muhasebe defterlerindeki bilgilerden, mektep öğrencilerine ayrılan bu paranın, onlara elbise almak için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Vakfiyede, mektepte öğrenim görececek öğrenci sayısı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Belgelerde de bu konuda herhangi bir malûmat yoktur. Ancak konuyla ilgili araştırmalarda öğrenci sayısı hakkında belirli bir standardın olmadığı, bunun 9 ile 60 arasında değiştiği belirtilmektedir⁴⁸⁹.

Mektep öğrencilerinin günlük öğrenimi, medrese talebelerinde olduğu gibi sabah ve öğle sonrası olmak üzere iki kısımda devam etmiştir. Sabahleyin başlayan derslere öğle teneffüsüyle ara verilmiştir. Öğleden sonraki dersler ise ikindi vaktine kadar sürmüştür⁴⁹⁰.

Mektep öğrencilerine verilen eğitim-öğretim programı başlangıçta sadece Kur'ân okuma, namaz kılma usûlleri ve namazda okunacak ayet ve duaların öğretilmesiyle sınırlı iken zamanla yazı dersi de ilâve edilmiştir⁴⁹¹.

Öğrencilerin mektebe kayıtlarının günümüzdeki gibi belli bir zamanı bulunmamaktadır. Yılın herhangi bir günü kayıt yaptırılabilirdi. Kayıtlar geleneksellişmiş bir tören eşliğinde gerçekleştirilirdi. "bed'i besmele cemiyeti"⁴⁹² ya da "amin alayı"⁴⁹³ denilen bu törene varlıklı aileler daha fazla önem vermişlerdir⁴⁹⁴.

486 Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 58.

487 Ülkütaşır, a.g.m., s. 594.

488 Koçer, a.g.e., s. 8.

489 Hızlı, *Bursa Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Sıbyan Mektepleri*, s.79.

490 Ülkütaşır, a.g.m., s. 597.

491 Ergin, a.g.e., I, 86; Aksoy, a.g.e., s. 13-14; Ülkütaşır, a.g.m., s. 595;

492 Pakalın, a.g.e., I, 193.

493 Pakalın, a.g.e., I, 58-59.

494 Ergin, a.g.e., I, 88.

3- Dinî Hizmet Elemanları

Dinî hizmet elemanlarıyla; cami ve türbe gibi yerlerde ibadet, irşad, Kur'ân okuma vb. dinî nitelikli hizmetleri yerine getiren imam, hatip, vaiz, müezzin ve cüzhanlar kastedilmektedir.

a) İmam

Vakfiyede biri İvaz Paşa Mescidi, diğeri de Hasan Paşa Mescidi yanındaki mescidde namaz kıldırmak üzere iki imam görevlendirilmiş olmasına rağmen, sonradan, muhtemelen yıkılması sebebiyle bu ikinci mesciddeki imamet görevi iptal edilmiştir. Olayın zamanı tam olarak tesbit edilememişse de, hiçbir muhasebe defterinde böyle bir görevliye rastlanmaması, bunun XVI. asırdan önce vuku bulduğunu göstermektedir.

XIX. asrın ikinci yarısına kadar günlük 4 akçe maaşla sadece bir imamın görev yaptığı İvaz Paşa Camii'nde, 1295/1878 yılından itibaren bir de teravih imamı görevlendirilmiştir. Ancak bu imam, diğeri gibi, yıl boyu değil de, yalnızca Ramazan aylarında görev yaptığından, aldığı maaş da buna göre tesbit edilmiştir. Bu yıllarda cami imamının yıllık maaşı ortalama 1200 kuruş (144.000 akçe, günlük 405.5 akçe) iken, teravih imamına verilen ücret yıllık 100 kuruşu (12.000 akçe, günlük 33.8 akçe) geçmemiştir.

b) Müezzin

Külliyede kuruluş yıllarında 2 akçe yevmiye ile sadece bir müezzin görevli iken, XVII.yüzyılda mescidin camiye dönüştürülmesinin ardından müezzin kadrosu genişletilmiş; kadroya “müezzin-i devirhan” ve “müezzin-i salâ” gibi yeni görevliler dahil edilmiştir. İlk kez, 1079/1668 yılında rastlanan bu müezzinlere, yaklaşık olarak günlük 1 - 3,5 akçe arasında bir maaş ödenmiştir⁴⁹⁵. Belgeler, camide görev yapan bu müezzinlerin maaşlarının, mescidin camiye çevrilmesini de üstlenmiş olan Sûfîzâde Seyyid Mehmed Çelebi Vakfınca karşılandığını göstermektedir. Müezzinlerin 1184/1770 yılına kadar adı geçen vakıftan maaş aldıkları tesbit

⁴⁹⁵ A 188/599, 18 a, 1079/1668.

edilebilmişse de⁴⁹⁶, bu tarihten sonraki durumları hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

1059/1649 yılına ait bir belgede, müezzin kadrosuna dahil edilebilecek yeni bir eleman söz konusu edilmektedir. Belgeye göre, günlük ücreti 3 akçe olan Mehmed b. Mustafa, 9 yıl boyunca İvaz Paşa Camii'nde mükebbirlik yapmış; ancak külliye'nin mütevellîsi Mehmed b. Ataullah kendisine hiç maaş ödememiştir. Olayın mahkemeye intikal etmesi üzerine, mükebbir, iddia ettiği 100 riyal kuruş alacağından vazgeçerek 30 riyal kuruşa razı olmuş; mütevellî de, vakfiyede dahi yer almayan bu kadroyu iptal etmiştir⁴⁹⁷.

Ne var ki; 1095/1684 yılına ait başka bir belge, iptal edilmesine rağmen mükebbirlik görevinin yine de devam ettiğini ortaya koymaktadır. Bu tarihte, külliye'nin mütevellîsi Yusuf Ağa b. Ali tarafından tekrar iptale konu olan mükebbirlik görevine daha sonraki yıllarda bir daha tesadüf edilmemiştir⁴⁹⁸.

c) Hatip

Cuma namazı kılınan camilerde görev yapan hatibe, doğal olarak, külliye'nin kuruluş yıllarında rastlamak mümkün değildir. Ancak XVII.yüzyılda İvaz Paşa Mescidi'nin camiye çevrilmesi, personel kadrosuna bir hatibin de dahil edilmesini zorunlu kılmıştır. İlk kez 1079/1668 yılına ait bir belgede tesbit edilen hatip, yıllık 17 kuruş (2.040 akçe, günlük 6 akçe) olan maaşını, cuma müezzinleri gibi Sûfîzâde Seyyid Mehmed Çelebi vakfından almıştır⁴⁹⁹. Bir süre sonra, hatip maaşı külliye bütçesinden de ödenmeye başlanmış olmalı ki, 1095/1684 yılında İvaz Paşa Vakfi mütevellîsi olan Yusuf Ağa b. Ali, bu cihet için ayrılan maaş vakfiyede yer almadığı gerekçesiyle iptal etmiştir⁵⁰⁰. Fakat 1177/1763 yılına ait muhasebe defterindeki bilgilerden anlaşıldığına göre, hatip, tekrar külliye kadrosuna dahil edilmiş ve maaşı da İvaz Paşa Vakfi tarafından ödenmeye başlanmıştır.

⁴⁹⁶ B 9/187, 192 b, 1090/1679; B 199/423, 40 a, 1181/1767; B 201/425, 46 a, 1184/1770.

⁴⁹⁷ B 74/275, 37 b, 1059/1649.

⁴⁹⁸ B 111/325, 61 a, 1095/1684.

⁴⁹⁹ A 188/599, 18 a, 1079/1668; Bu vakıfla ilgili tesbit ettiğimiz diğer belgeler şunlardır: B 9/187, 192 b, 1090/1679; B 199/423, 40 a, 1181/1767; B 201/425, 46 a, 1184/1770.

⁵⁰⁰ B 111/325, 61 a, 1095/1684.

XIX. asrın ikinci yarısına kadar günlük 4 akçe olan hatiplik maaşı, 1295/1878 yılı muhasebe verilerine göre, diğer personelde olduğu gibi güncelleştirilerek günlük 200 akçeye yükseltilmiştir.

d) Vaiz

Külliyenin kurulduğu alan temelde bir ticaret merkezi olmasına rağmen, XVIII.yüzyılın sonlarına doğru aynı zamanda bir kültür merkezi haline dönüşmüş olmalı ki, külliyyede, halka yönelik dinî eğitim hizmeti veren yeni elemanlar istihdam edilmeye başlanmıştır. Bunlardan biri olan vaiz, belgelede 1188/1774 yılından itibaren dikkat çekmektedir. Maaşı Hacı Mehmed ve Fatma Hatun'un kurdukları vakıf tarafından karşılanan vaizin, 1200/1786 yılına kadar ⁵⁰¹ yıllık 11 kuruş (1.320 akçe, günlük yaklaşık 4 akçe) aldığı tesbit edilmiştir⁵⁰². Adı geçen vakfın, bu maaşı ne zamana kadar ödediği bilinmese de, 1297/1880 yılına ait muhasebe verilerinden anlaşıldığına göre vaiz artık külliye kadrosuna alınmış bir elemandır.

e) Dersiâm

Medrese ya da camilerde talebelere ders veren müderrislere dersiâm denilmektedir. Dersiâm olabilmek için gerekli ilimleri okuyup icazet almış ve imtihan olarak ehliyetini ispat etmiş olmak gerekmektedir⁵⁰³.

Osman Ergin'e göre dersiâmlar, zamanla talebelerin çoğalması ve medreselere güçlü hocaların bulunamaması sebebiyle ortaya çıkmışlardır. Verilecek derslerden talebelerin hepsinin istifade edebilmesi için dersler camilerde okunmaya başlamıştır. "Ders-i âm" denilen bu derslere aynı kitabı takip eden her medresenin talebesi devam edebilmektedir⁵⁰⁴.

Külliyeden maaş alan personel arasında göremediğimiz dersiâma ilk defa XVIII.yüzyılda rastlamaktayız. Maaşı Şerife Hatun Vakfı tarafından finanse edilen dersiâmın görev yeri İvaz Paşa Camii'dir. Bu hizmeti karşılığında kendisine yıllık 12 kuruş (1.440 akçe, günlük 4 akçe) maaş bağlanmıştır⁵⁰⁵. 1208/1793-1210/1795

⁵⁰¹ B 201/425, 118 a, 1185/1771.

⁵⁰² B 208/432, 5 a, 1189/1775; B 212/435, 5 a, 1191/1777; B 217/442, 6 b, 1192/1778; B218/443, 19 a, 1193/1779; B227/455, 16 b, 1200/1786.

⁵⁰³ Pakalın, *a.g.e.*, I, 427.

⁵⁰⁴ Ergin, *a.g.e.*, I, 99.

⁵⁰⁵ B 240/469, 15 a, 1204/1789.

yıllarında göreve devam ettiği anlaşılan dersiâm, daha sonraki yıllar itibariyle hakkında herhangi bir bilgi elde edilememiştir⁵⁰⁶.

f) Okuyucular

fa) Cüzhanlar

Maaşları düşük olmakla birlikte, en yüksek sayıdaki görevliler kadrosunu cüzhanlar oluşturmaktadır. Daha önce ifade edildiği gibi, vakfiyedeki bilgilerle ilgili farklı değerlendirmeler sebebiyle, kuruluş yıllarında görevlendirilen cüzhan sayısı ihtilaflıdır. Ancak bu kadroya ödenen ücretler esas alındığında, cüzhan sayısının 12 olduğu söylenebilir.

Vakfiyeye göre cüzhanlar, her sabah İvaz Paşa Türbesi'nde toplanarak tecvid üzere birer cüz okuyacaklardır. Bunlardan biri okuduğu cüzün sevabını Çelebi Mehmed ve ailesinin, diğeri II.Murad ve ailesinin ruhlarına; geri kalan onu da vâkıfın ruhuna hediye edecektir. Cüzhanlar arasından tesbit edilen 6 hâfiz da, her pazartesi ve perşembe günleri vâkıfın annesinin türbesinde hazır bulunarak Kur'ân'dan birer cüz; her cuma gecesi Tebareke ve Amme surelerine ilâveten, Tekasûr sûresinden Kur'ân'ın sonuna kadar sıdk ve ihlas ile okuyacaklardır. Bunlardan ikisi sevabını vâkıfın annesine, diğeri ikisi babasına, kalan ikisi de vâkıfın evlâdının, iki kardeşi ve akrabalarının ruhlarına bağışlayacaktır⁵⁰⁷.

Vakfiyede, cüzhan maaşları da belirlenmiştir. Buna göre baş cüzhan (sermahfil)'in yevmiyesi 2, kalan cüzhanlardan 6'sının yevmiyesi toplam 9, diğeri 5'inin ise toplam 4 akçedir⁵⁰⁸.

Muhasebe defterlerindeki verilerden cüzhan sayısının aynı kalmadığı anlaşılmaktadır. XVI.yüzyılda 20'ye ve XVII.yüzyılda 26'ya ulaşan cüzhan kadrosu, sonraki yıllarda azalma göstererek XVIII.yüzyılda 18'e düşmüştür.

Sonradan kadroya dahil edilen cüzhanların istihdam yerleri hakkında detaylı bilgi bulunmamakla birlikte, cüzhan tayinleriyle ilgili belgelerden bazı ipuçlarını yakalamak mümkündür. İvaz Paşa Külliyesi bünyesinde yahut dışında olmakla

⁵⁰⁶ B 245/474, 50 a, 1208/1793; B 271/500, 90 b, 1210/1795.

⁵⁰⁷ C 1/53, 17 b, 962/1555.

⁵⁰⁸ C 1/53, a.y.

birlikte, İvaz Paşa'nın ruhu için cüz okuyanların görev yerleri ve ücretleri hakkında bilgi ihtiva eden aşağıdaki tablo konuyu kısmen aydınlatacak mahiyettedir:

	Cüz Okunan Yerler	Ruhuna Cüz Okunanlar	Cüzhan Maaşı	Cüz Adedi	Açıklamalar	Belge
1	İvaz Paşa Mektebi	Ata Çelebi	1 akçe	1		B 136/351, 62a, 1007/1598
2	İvaz Paşa Mescidi	İvaz Paşa	1 akçe	1		A 8/8, 253a, 897/1491
3	İvaz Paşa Mescidi	İvaz Paşa	1,5 akçe	1		A 35/35, 585b, 934/1528
4	İvaz Paşa Mescidi	İvaz Paşa	1 akçe	1		A 201/810, 131a, 926/1520
5	İvaz Paşa Mescidi	İvaz Paşa	1,5 akçe	1		A 201/810, 105b, 926/1520
6	İvaz Paşa Mescidi	Mahmud Çb.	20 akçe	1		A 169/114, 163b, 979/1571
7	İvaz Paşa Camii	-	1 akçe	1	Süfzâde Seyyid Mehmed Vakfı	VGMA, D.no. 1076, 3b. ts.
8	İvaz Paşa Camii		1 akçe	1/2	Müderriş okuyor	B 186/409, 131a, 1072/1662
9	Karşeyh Mescidi	İvaz Paşa	1 akçe	1		A 58/63, 11a, 958/1551
11	Misri Tekyesi	-	1 akçe	1		TSA E 7371/23, 1187/1773
12	Şeyh Tacuddin Zaviyesi	İvaz Paşa	1 akçe	1		A 35/35, 305b, 929/1523
13	Zeyniler Tekyesi	İvaz Paşa	20 akçe	1/2	Sabah sonrası	A 107/126, 232b, 983/1575
14	---	İvaz Paşa	1 akçe	1/2	Öğle sonrası	B 13/191, 156b, 1006/1597

Tablo 8 Vakfiyede Belirtilen Yerlerin Dışında Görev Yapan Cüzhanlar

Tabloda görüleceği üzere, sonradan ihdas edilen cüzhanlar genellikle İvaz Paşa Mescidi'nde görevlendirilmiş olmakla birlikte; İvaz Paşa Muallimhanesi, Kara Şeyh Mescidi ve bazı zaviye ve tekkelerde istihdam edilenlere de rastlanmıştır. Ayrıca cüzhanlar arasında müderrişlere de yer verilmesi, cüzhanların eğitim seviyelerini göstermesi bakımından önemli bulunmuştur.

Belgelerde; “duâgû”, “tebârekehân” ve “hafızlar” gibi farklı şekillerde adlandırılan, fakat hizmet çeşidi itibariyle cüzhan sınıfına dahil edilebilecek kimselere de rastlanmaktadır. Sözelimi, 1095/1684 yılına ait bir belgeden, Seyyid

Cafer Çelebi'nin günlük 2 akçe ücretle duagû olduğunu öğrenmekteyiz. Ne var ki, külliye'nin bu tarihteki mütevellisi Yusuf Ağa, vakfiyede yer almadığı gerekçesiyle duagû'nun görevine son vermiştir⁵⁰⁹. Ancak, 1177/1763 yılı muhasebe defteri verileri gözönüne alındığında, göreve son verme olayının sadece Yusuf Ağa'nın tevliyeti zamanıyla sınırlı kaldığı, daha sonraki yıllarda hem duagû adedinin hem de bunlara ödenen maaşın arttığı anlaşılabacaktır.

Tebarekehâna dair bilgilerimiz 1177/1763 yılına ait muhasebe defteri verileriyle sınırlıdır. Vakfiyede kendilerinden söz edilmesine rağmen hafızlar, ancak XIX. asrın ikinci yarısından sonra, yani 1295/1878 yılından itibaren külliye kadrosunda yer almışlardır. Fakat ne vakfiyede, ne de 1295/1878 yılı ve sonrasına ait belgelerde sayıları konusunda bilgi bulunmamaktadır. Aldıkları ücret ise, vakfiyede müstakil olarak belirtilmemekle birlikte, 1295/1878 yılı verilerine göre yıllık 100 kuruştur (12.000 akçe, günlük 33.8 akçe).

Külliye'nin idare sistemi incelenirken ifade edildiği üzere, bir kısım personel aslı görevleri yanında "iç yönetim" hizmeti de görmüşlerdir. Sayıca fazla oldukları ve herbiri Kur'ân'dan değişik bölümler okuduğu için cüzhanlar arasında da bu tür görevi olanlar bulunmaktadır. Sözelimi, onları sevk ve idare etmek üzere görevlendirilen "ser-mahfil" ile vazifesine gelmeyen ya da geldiği halde okuması gereken cüzü okumayanları tesbit etmek üzere görevlendirilen "noktacı" bunlardandır.

Vakfiyede, "cüzhanların reisi" (baş cüzhan) olarak vasıflandırılan ser-mahfile günlük 2 akçe ücret takdir edilmişken; XVI.yüzyıla ait muhasebe defterlerinde, adı geçen görevlinin günlük 1 akçe aldığı kaydedilmiştir. Aynı görevli, XVII.yüzyılda vakfiyede öngörülen miktarda ücret almış ve bu ücret, XVIII.yüzyılda 3 akçeye yükselmiştir. XIX.yüzyılın ikinci yarısından itibaren sözkonusu görevli hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Vakfiyede yer almayan "noktacı" ise, ilk kez 960/1553 yılı muhasebe defterinde zikredilmiştir. 1008/1599 yılına ait bir belgeden de mescidde görev yaptığı anlaşılmaktadır⁵¹⁰. XVI.yüzyılda aylık 10 akçe olan noktacı maaşı, XVII.yüzyıldan itibaren 15 akçeye yükseltilmiştir. Ancak o, 1177/1763 tarihli muhasebe defteri verilerine göre, aynı zamanda cüzhanlık da yapmakta ve buradan

⁵⁰⁹ B 111/325, 60 b, 1095/1684.

⁵¹⁰ B 14/194, 48 a, 1008/1599.

günlük 1 akçe ücret almaktadır. Noktacı da ser-mahfil de XIX. asrın ikinci yarısından itibaren kadro dışı kalmıştır.

fb) Delâil Okuyucusu

Küçüzkâde Hacı Mehmed Efendi adındaki bir hayır sahibi, İvaz Paşa Camii'nde hizmet vermek üzere bir Delâil-i Hayrât okuyucusu görevlendirmiştir. Bu görevliye, haftada iki günlük görevi karşılığı takdir edilen maaş yıllık 42 kuruştur (5.440 akçe, günlük 14 akçe)⁵¹¹. Bu miktar; hatip maaşının 2 katından fazla, vâiz veya dersiâm maaşının da yaklaşık 4 katına tekabül etmektedir. Delâil okuyucusuna ödenen maaşın bu derece yüksek olmasının sebebine ilişkin herhangi bir bilgi elde edilememiştir. Ancak, vâiz ve hatibin haftada bir gün, adı geçenine ise iki gün görev yapması, maaş farkının bir sebebi olarak görülebilir. Kanaatimize göre bir başka sebep de, zikredilenlerin, maaşlarını ayrı ayrı vakıflardan alması olabilir

Delâil-i Hayrât'ın, haftanın hangi günlerinde ve ne zaman okunduğu belli olmamakla birlikte; okuyucunun maaşını üstlenen vakfın aynı zamanda camiinin aydınlatma masraflarına da yıllık 25 kuruş (3.000 akçe, günlük 8 akçe) bir katkıda bulunması, bu faaliyetin akşam ya da sabahın erken saatlerinde gerçekleştirildiğini düşündürmektedir.

4- Genel Hizmet Elemanları

Külliyede, yukarıdan beri zikredilenlerin dışında başka hizmet alanları ve bu alanlarda görev yapan başka elemanlar da vardır. Bunları Bakım-Onarım, Temizlik, Koruma ve Diğer Hizmet Elemanları şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

a) Bakım-Onarım Elemanları

Külliyenin tamiri vakfiyeye göre öncelikli hususlar arasında yer alır. Bu hizmetin yerine getirilmesi için de, günlük 1 akçe ücretle bir mimar görevlendirilmiştir⁵¹². Ancak cami, medrese ve mektep gibi hayır eserlerinin yanı sıra, şehrin çeşitli yerlerine serpiştirilen çeşmeler ile çok sayıdaki dükkân ve odaların bakım-onarım işlerini takip etmek, tek kişinin üstesinden gelebileceği bir

⁵¹¹ B 245/474, 13 b, 1209/1794; B 274/508, 64 a, 1216/1801; B 127/341, 50 a, 1221/1806.

⁵¹² C 1/53, 17 b, 962/1555.

görev değildir. 960/1553 yılına ait muhasebe defterindeki verilerden, su yollarının ve çeşmelerin bakım ve onarımıyla ilgilenmek üzere maaşları günlük 1/2 akçe olan üç adet “çeşmeci”nin görevlendirildiği anlaşılmaktadır.

XVIII.yüzyıla kadar 4 kişiyle yürütülen bakım-onarım hizmeti, 1177/1763 tarihli muhasebe defteri verilerine göre bir “kurşuncu” ilâvesiyle 5 kişi tarafından görülmeye başlanmıştır. XIX. asrın ikinci yarısına kadar aynen muhafaza edilen bu kadroda, 1295/1878 yılından itibaren ancak “çeşmeciler” yerlerini koruyabilmişlerdir⁵¹³.

Külliyedeki bütün tamir işlerinin kadrolu personelce yürütüldüğü söylenemez. Zira pek çok tamir belgesi, özellikle geniş çaplı onarımlarda marangoz, duvarcı, sıvacı ve amele gibi çok sayıda inşaat ustası ya da işçisinin geçici olarak istihdam edildiğini göstermektedir. Sözgelimi, 1012/1603 yılında medrese odaları tamir edilirken işçilik ve marangozluk ücreti ödenmiştir⁵¹⁴. 1038/1628 yılına ait bir belge de ise, bu konuda daha ayrıntılı bilgi vardır. Buna göre, Paygâh’ın tamirinde 2 akçe yevmiye ile 15 usta ve yaklaşık 1 akçe yevmiye ile 15 işçi çalışmıştır⁵¹⁵. Cami ve medresenin 1244/1828 yılında yaptırılan tamiriyle ilgili belgeden de, usta ve işçilere yevmiye ile birlikte “taâmiye” adı altında yemek parası ödendiği anlaşılmaktadır⁵¹⁶.

b) Temizlik Elemanları

Külliyenin çeşitli birimlerinde zaman zaman görev yapan temizlik elemanları kayyım, bevvâb, ferrâş ve kennâsıdır.

ba) Kayyım

Vakfiyede, temizlik hizmeti çerçevesinde sadece kayyımdan söz edilmiştir⁵¹⁷. Görev yeri İvaz Paşa Mescidi olarak belirlenen kayyım, buranın temizliği yanında açılıp-kapatılmasından da sorumlu tutulmuştur.

⁵¹³ bk. 1295/1878-1306/1888 yılları muhasebe defterleri.

⁵¹⁴ A 155/207, 133 b, 1012/1603.

⁵¹⁵ B 49/243, 33 b, 1038/1628.

⁵¹⁶ B 290/518, 58 a, 1244/1828.

⁵¹⁷ C 1/53, 17 a, 962/1555.

Mesciddeki bu hizmetler, mescidin camiye dönüştürüldüğü XVII.yüzyıla kadar bir kayyım tarafından yerine getirilmiştir. Ancak camideki faaliyetlerde meydana gelen yoğunluk, ikinci bir kayyımın daha görevlendirilmesine sebep olmuştur. İlk kez 1079/1668 yılına ait belgelerde rastlanan ikinci kayyımın maaşı; hatip, müezzin-i cuma ve müezzin-i salâ gibi, mescidin camiye çevrilmesini finanse eden Sûfizâde Seyyid Mehmed Çelebi'nin kurduğu vakıf tarafından karşılanmıştır⁵¹⁸. Yıllık maaşı 2 kuruş (240 akçe, aylık 20 akçe) olan ikinci kayyımın 1184/1770 yılına kadar görev yaptığı tesbit edilebilmişse de⁵¹⁹, bu yıldan sonraki durumuyla ilgili bilgi bulunamamıştır.

Külliyenin kuruluşundan itibaren görevli olan kayyımın maaşı ise başlangıçta aylık 20 akçe iken XVIII.yüzyılda 30 akçeye, XIX. asrın ikinci yarısından itibaren ise aylık 20 kuruşa (2400 akçe, günlük 80 akçe) yükseltilmiştir. Kayyım nasbıyla ilgili olan 1057/1647 yılına ait bir belgede, kayyım maaşı günlük 2 akçe (aylık 60 akçe) olarak belirtilmesine rağmen⁵²⁰, yapılan incelemelerden anlaşıldığına göre, bu miktar muhasebe verilerine yansıtılmamıştır.

bb) Bevvâb

Kayyımın camide yaptığı hizmetin benzerini medresede icra eden bevvâb hakkında bilgilerimiz muhasebe defterleri verileriyle sınırlıdır. Personele dair ilk ayrıntılı bilgiyi ihtiva eden 960/1553 tarihli muhasebe defterinde bir bevvâbın yer alması, bu cihetin, külliyeinin kuruluşundan bir müddet sonra ihdas edildiğini göstermektedir.

XVII. ve XVIII.yüzyıllar itibariyle personel arasında görülmeyen bevvâb, XIX.yüzyılda tekrar kadroya dahil edilmiştir. Maaşı XIX.yüzyıla kadar günlük 1 akçe iken, 1295/1878 yılından itibaren aylık 10 kuruşa (1200 akçe, günlük 40 akçe) yükselmiştir.

bc) Ferrâş

Cami ve medrese gibi yerlerin temizliğiyle uğraşan, hasırlarını yayıp kaldıran kişilere ferrâş denilmektedir. Vakfiyede yer almayan cihetlerdendir. Bevvâb gibi ilk defa XVI.yüzyıla ait muhasebe defterlerinde görülen ferrâşın hizmet yeri de

⁵¹⁸ A 188/599, 18 a, 1079/1765.

⁵¹⁹ B 9/187, 192 b, 1090/1679; B 199/423, 40 a, 1181/1767; B 201/425, 46 a, 1184/1770.

⁵²⁰ B 68/269, 55a, 1057/1647.

medresedir. Ancak, 982/1574 yılından sonraki belgelerde bu görevliye dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

bd) Kennâs

Tuvalet ve abdesthânelerin süpürülmesi ve temizliğiyle uğraşan bir görevlidir. Ferrâş ve bevvâb gibi, vakfiyede zikredilmemekle birlikte tesbit edilen ilk muhasebe defterlerinde “hâdim-i kenîf” adıyla yer almıştır.

Daha önce de ifade edildiği üzere, külliye hem medrese yanında hem de Gelincik Çarşısı’nda tuvaletleri vardı. Muhasebe defterlerinde, kennâsın bunlardan hangisinde görev yaptığı belirtilmemektedir. Fakat 1001/1593 yılına ait bir belgede Gelincik Çarşısı’ndaki tuvaletleri⁵²¹, 1023/1614 yılına ait başka bir belgede ise Tavuk Pazarı’ndaki tuvaletleri⁵²² temizlediği kaydı vardır. Öyle anlaşılıyor ki, kennâs külliye ait bütün tuvaletlerin temizliğini üstlenmiş bulunmaktadır.

Bu görevlinin maaşı, ilk görev yıllarında aylık 40 akçe iken XVI.yüzyılda 45 akçeye yükselmiş olmasına rağmen XVIII.yüzyılda 30 akçeye düşmüştür. XIX. asrın ikinci yarısından itibaren ise personel arasında yer almamıştır.

c) Bekçiler

ca) Pasbân

Sözlükte “gece bekçisi” anlamına gelen pasbân ⁵²³, vakfiyede “hâris” adıyla zikredilmiştir⁵²⁴.

İlgili bölümde belirtildiği gibi, XIX. asra kadar külliye gelirlerinin önemli bir kısmı çarşılardaki dükkânlardan, özellikle de Gelincik Çarşısı’nda bulunanlardan elde edilmekteydi. Dolayısıyla, sözkonusu iş yerlerinde hırsızlık olaylarının yaşanması ve asayişin bozulmasını istemeyen külliye yönetimi, bekçinin görev yerini Gelincik Çarşısı olarak belirlemişti.

⁵²¹ B 7/181, 42 b, 1001/1593.

⁵²² B 33/227, 34 b, 1023/1614.

⁵²³ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 344.

⁵²⁴ C 1/53, 17 b, 962/1555.

Bekçi maaşı, vakfiyede günlük 2 akçe olarak tesbit edilmesine rağmen hiçbir zaman bu miktara ulaşmamıştır. XVI. ve XVII.yüzyıllarda aylık 50 akçe maaş alan bekçiye, XVIII.yüzyıl ile XIX.yüzyılın ilk yarısında, vakfiyede öngörülen miktarın ancak yarısı (günlük 1 akçe) ödenebilmiştir. Bu görevlinin de, XIX. asrın ikinci yarısından itibaren kadro dışı kaldığı tahmin edilmektedir.

cb) Deştân

Tarla, bağ, bahçe, koruluk vb. yerleri, buralara gelebilecek her türlü zarardan korumakla görevli olan “deştân”a vakfiyede rastlanmadığı gibi; hiçbir muhasebe defterinde de bununla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak XVI.yüzyıla ait birkaç belgeden, kimliği belirsiz kişilerin Fidyeye Kızık köyündeki kestane ağaçlarını gizlice kesmeleri üzerine, bu köye aylık 20 akçe maaşla bir korucu nasbedildiği anlaşılmaktadır⁵²⁵. Yine sözkonusu belgelere göre, köydeki “bağ, bahçe, bostan ve bilcümle eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmire” korucunun sorumluluk alanına girmektedir. Deştân, şayet, bunlara herhangi bir şekilde zarar veren birini görürse, onu yakalayıp “şer’-i şerife” getirme yetkisine de sahipti.

B- PERSONELİN TAYİN VE AZİLLERİ

1- Personelde Aranılan Nitelikler

Personelle ilgili olarak ele alınması gereken konulardan biri de, göreve gelme kriterleri ile görevden ayrılma sebepleridir. Vakfiyeye göre mütevellî, müderris, mescid imamı, cüzhan ve müezzinlerde bulunması gereken temel şart, atanacakları hizmeti hakkıyla yerine getirebilecek derecede “lâyık ve ehil” kimseler olmaları; ikinci şart ise, bu kişilerin, vâkıfın nesli arasından tesbit edilmeleridir. Şayet vâkıfın nesli içinde bu nitelikte kişiler bulunamazsa, o zaman kardeşleri Hacı Şerefuddin Şeyh Çerağ Bey ile Hacı Hayreddin Hızır Bey’in neslinden, onlar arasında da yoksa, sırasıyla diğer akrabası ve utekasından, nihayet sair müslümanlardan ehil ve lâyık kimselerin göreve atanmaları gerekiyordu⁵²⁶.

Atamayla ilgili bu genel şartların yanında bazı görevlilerde, hizmetin özelliğine göre farklı nitelikler de aranmıştır. Bu çerçevede bir dizi örnek sıralanabilir. Meselâ vakfiyeye göre müderris, öncelikle müttaki, nezih, âlim ve

⁵²⁵ A 98/115, 79a, 980; A 172/186, 64 b, 983/1575; A 127/150, 99 b, 992/1584.

⁵²⁶ C 1/53, 16 b, 962/1555.

âmil olmalıdır. Bunun yanında tefsir, hadis, usûl ve furu' gibi şer'î; lügat, sarf, nahiv, meânî ve beyan gibi edebî ilimlerle de mücehhez bulunmalıdır⁵²⁷. Muid salih, temiz ve zeki olmaktan başka, müderrisin okuttuğu dersleri talebeye tekrar etme yeteneğine de sahip olmalıdır⁵²⁸. Görevi günde beş vakit imamet ve her gün bir cüz okumak olan imam, ayrıca ilm-i fıkha vâkıf, afif, temiz ve münkerâta meyilden masun bulunmalıdır. Günde beş vakit ezan ve bir cüz okumakla görevli olan müezzinin de salih bir kişi olması gerekir⁵²⁹. Medresede tahsil görececek öğrencilerin ise, sıradan insanlar değil, aynı şekilde şeriatın ahkâmıyla âmil, sâlih ve ilim tahsiliyle meşgul olacak kişiler olması şart koşulmuştur⁵³⁰.

Bütün bunlar gösteriyor ki müderris, muid ve talebe gibi ilimle uğraşan; imam ve müezzin gibi din hizmeti gören kişilerde, muhtemelen toplumun örnek aldığı şahsiyetler olmaları sebebiyle, diğer görevliler için üzerinde önemle durulmayan bazı temel meziyetler aranmış ve bunların dindar, sâlih, temiz ve ilmiyle âmil kimseler olması istenmiştir.

2- Personelin Göreve Gelmesi

Mütevellînin tayin ve aziliyle ilgili açıklamalar daha önce geçmişti. Külliye'nin yönetim ve denetimindeki etkileri sebebiyle personel olarak kabul edilecekleri belirtilen kadı, kadı naibi ve nakîbu'l-eşraf gibi yüksek seviyedeki memurların atama ve azilleri ise konumuzun dışındadır. Öte yandan belirtmek gerekir ki, II.Mehmed zamanında başlayan ve Kanunî Sultan Süleyman devrinde devam eden, medreseleri merkezî bir sisteme bağlama faaliyeti, müderrislerin tayin ve azil yetkileri mütevellînin inisiyatifinden çıkarılmıştır. Dolayısıyla külliye personelinin tayin ve azilleri bu çerçevede değerlendirilecektir.

Herhangi bir cihete atama yapılabilmesi için öncelikle o cihetin açık olması gerekir. Her ne kadar bazen bir kadroda görevli varken ikinci bir atama yapıldığına rastlamak mümkünse de, bu uygulama, atama sistemini etkileyecek derecede yaygın değildir. Ayrıca, bu tür ihtilafî durumlarda Hazine-i Âmire'deki defterlere bakılarak işin aslını ortaya çıkartma imkânı da bulunmaktadır.

527 C 1/53, a.y.

528 C 1/53, a.y.

529 C 1/53, a.y.

530 C 1/53, a.y.

Atamayla ilgili belgelerden, herhangi bir göreve gelmenin üç farklı şekilde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

a) Adayın Bizzat Başvurması

Göreve gelme şartlarını taşıyan bir aday atanmak istediği kadroyu takip eder, boşaldığı zaman başvurusunu yapar. 1178/1764 tarihli bir atama belgesi buna örnek teşkil etmektedir. Belgeye göre, günlük 1,5 akçe ücretle cüzhân olan Mehmed Said b. Hacı Ahmed vefat etmiş; geride çocuğu da olmadığı için yeri münhal kalmıştı. Bunun üzerine Seyyid Mehmed isimli bir şahıs mahkemeye başvurarak, cüzhânlık şartlarını taşıdığını ve Mehmed Said'in vefatıyla boşalan cüzhânlık kadrosuna kendisinin nasb edilmesini istemiştir⁵³¹. Başka bir örnek de, 1183/1769 tarihli bir belgede kayıtlıdır. Buna göre, aylık 20 akçe ile kayyım ve günlük 1 akçe ile cüzhân olan İbrahim vefat etmiş; yukarıdaki örnekte olduğu gibi çocuğu da bulunmadığı için görev yeri münhal kalmıştı. Derviş Mustafa b. Ahmed, kendi şartlarının uygun olduğunu bildirerek bu kadroya başvurmuş ve ataması yapılmıştır⁵³².

b) Başkasının Aday Göstermesi

ba) Kadroyu İşgal Edenin Aday Göstermesi

Bu tarz aday göstermelere “feragat” olaylarında rastlanmaktadır. İhtiyarlık veya başka yerde görevli olma gibi çeşitli gerekçelere bağlı olarak kendi isteğiyle görevinden ayrılan bir kişi, “görevi istediğine devretme hakkı”na sahip olur⁵³³. Meselâ İvaz Paşa Camii’ne günlük 4 akçe ücretle hatip olan Seyyid Mehmed Salih, bu görevinden kendi istek ve rızasıyla erbab-ı istihkaktan Feyzullah Efendi lehine feragat etmiştir⁵³⁴. Başka bir örnek de, günlük 1,5 akçe ücretle cüzhân olan Mustafa b. Mehmed’in feragat olayıdır. Belgeye göre Mustafa b. Mehmed, kendi rızasıyla görevi bırakmış ve Süleyman Halife’nin bu göreve uygun olduğunu belirtmiş; ayrıca, gösterdiği adayın “tilâvetinin güzel olduğunu” hatırlatmayı da ihmâl etmemiştir⁵³⁵.

⁵³¹ TSA, E 7371/18, 1178/1764.

⁵³² TSA, 7371/20, 1183/1769.

⁵³³ Akgündüz, *a.g.e.*, 236.

⁵³⁴ TSA, E 7371/19, 1149/1736.

⁵³⁵ TSA, E 7371/6, 1149/1736.

bb) Yönetimin Aday Göstermesi

Herhangi bir kadroya atanacak şahsı belirlemek, yöneticinin en tabii haklarından biridir. Bu yetki, genellikle külliye yönetiminin en üst seviyedeki sorumlusu olan mütevellî tarafından kullanılır. Fakat bazen müderris ve imam gibi, medrese ve cami in birer yöneticisi konumunda olanlar da mütevellîyle beraber tercihlerini bildirebilirler. 931/1525 yılında vuku' bulan böyle bir örnek olay vardır. Belgeye göre mütevellî ve imam, görevini lâıykıyla yerine getirmemesi sebebiyle müezzini ref' ettirmiş ve yerine gelecek şahsı da beraberce belirlemişlerdir⁵³⁶. Başka bir belge ise, atanacak kişinin sadece mütevellî tarafından aday gösterilmesinin örneğini ihtiva etmektedir. Buna göre, İvaz Paşa Mescidi'nde günlük 1,5 akçe ile cüzhânlık yapan Süleyman vefat etmiş; külliye'nin o zamanki mütevellîsi, Mehmed b. Ahmed'i cüzhânlığa uygun görmüştür⁵³⁷.

Mütevellîler gibi külliye'nin nazırları da, aday gösterme hakkına sahiptirler. Bu haklarını müstakil olarak kullanabildikleri gibi, mütevellî ile birlikte kullandıkları da olmuştur. Yine cüzhân atamasıyla ilgili bir belgeden anlaşıldığına göre külliye nazırı olan Ahmed'in, vefat eden Mehmed'in yerine gösterdiği aday cüzhân olarak atanmıştır⁵³⁸.

978/1570 tarihli bir belge, mütevellî veya nazırdan birisinin bilgisi dışında gerçekleştirilen bir atamanın iptali hakkındadır. Buna göre, külliye'nin meremmetçisi Ahmed b. Davud vefat ettikten sonra, yerine Hacı Piri b. Mustafa atanmıştı. Bu arada, Veli b. Mehmed isimli başka bir şahıs bir yolunu bulup aynı kadroya kendisini tayin ettirmiş ve berat da almıştır. Ancak, külliye'nin mütevellîsi Muhsin Çelebi ile nazırı Ataullah Çelebi'nin bu atamadan haberdar olmaları, ikinci atamanın iptal edilmesine sebep olmuştur⁵³⁹.

3- Personelin Görevden Ayrılması

Vakfiyede, personelin görevden ayrılma sebebi olarak tek gerekçe gösterilmiştir. O da, herhangi bir meşru mazereti olmaksızın tam bir ay süreyle

⁵³⁶ A 27/31, 331 b, 931/1525.

⁵³⁷ B 55/249, 161 b, 1040/1630.

⁵³⁸ B 130/345, 116 b, 1066/1656.

⁵³⁹ A 96/112, 58 a, 978/1570.

göreve gelmemedir⁵⁴⁰. Ancak konuyla ilgili şer'iyeye sicilleri dikkate alındığında, görevden ayrılmanın -ölüm gibi tabii bir sebep hariç tutulursa- iki grupta incelenebileceği anlaşılmaktadır. Bunlardan biri kendi isteğiyle ayrılma (feragat, istifa ve istibdal), diğeri ise görevden el çektirme (ref)dir.

a) Kendi İsteğiyle Ayrılma

Değerlendirilen örnek belgelerde, kendi isteğiyle görevden ayrılmanın üç şekilde gerçekleştiği görülmektedir.

aa) Feragat Yoluyla Ayrılma

Bulunduğu görevi kendi isteğiyle boşaltmak (=ferâğ anî'l-*cihat*) anlamına gelen feragat⁵⁴¹, görevi bırakan kişiye, o cihete gelecek kimseyi belirleme hakkı kazandırır. Bu konuda bazısını daha önce zikrettiğimiz bir çok örnek sıralamak mümkündür:

Sözgelimi, günlük 3 akçe ücretle külliye'nin müşahere kâtibi olan İbrahim b. Mehmed, mahkemede, kitâbet görevini kendi isteğiyle bıraktığını ve yerine Süleyman b. Mehmed'in atanmasının uygun olacağını belirtmiştir⁵⁴².

Bir diğeri örnek, İvaz Paşa Camii'nde günlük 4 akçe ücretle hatiplik yapan Mehmed'in, erbab-ı istihkakdan Feyzullah Efendi lehine görevinden feragat etmesidir⁵⁴³.

İlgili belgelerde, çoğunlukla feragat sebepleri hakkında herhangi bir açıklama mevcut değildir. Ancak 934/1528 yılına ait bir belgede, Fidyeye Kızık câbisi Oruç'un, hizmetteki aczinden ötürü kendi rızasıyla görevinden feragat ettiği kaydı vardır⁵⁴⁴. Mütevellînin görevden ayrılma sebepleri arasında da, "pir ve alîl" olan bir mütevellînin kendi isteğiyle görevi bıraktığı daha önce zikredilmişti⁵⁴⁵. Bu örnekler, kısmen de olsa feragat sebepleri hakkında bize ışık tutmaktadır.

⁵⁴⁰ C 1/53, 17 b, 962/1555.

⁵⁴¹ Pakalın, *a.g.e.*, I, 602.

⁵⁴² TSA, E 7371/5, 1149/1639.

⁵⁴³ TSA, E 7371/19, 1181/1670.

⁵⁴⁴ A 35/35, 571 a, 934/1528.

⁵⁴⁵ B 94/300, 68 b, 1135/1625.

Anlaşıldığına göre, üzerine aldığı görevi yerine getirme konusunda ihtiyarlık, hastalık ve sair sebeplerle acze düştüğünü anlayan personel, azlini beklemeden, ilgili makama başvurarak görevi bırakacağını bildirmektedir. Bu tarz ayrılmanın, personel açısından avantajlı yönleri de vardır. Herşeyden önce, yıllarca görev yaptığı bir yerden hiçbir şekilde onuru zedelenmeden ayrılmaktadır. Ayrıca, istediği kişiyi kendi yerine aday gösterebilme hakkına sahiptir. Feragat edenler, bu hakkı genellikle çocukları, yakın akrabaları veya dostları için kullanmışlardır. 981/1573 tarihli belge de belirtildiğine göre, İvaz Paşa Türbesin’de cüzhanlık yapan Hüseyin kendi ihtiyariyle feragat etmiş, yerine de sulbî oğlu Hacı Mehmed’in getirilmesini istemiştir⁵⁴⁶.

939/1532 yılına ait bir belgede farklı bir feragat sebebiyle karşılaşmaktayız. Belgeye göre, Hacı İvaz Paşa Mescidi’nde günlük 1 akçe ücretle cüzhân olan Mehmed, kendine başka bir yerde görev bulduğundan, buradaki vazifesinden feragat etmiştir⁵⁴⁷. Bu tarz feragatta da, görevden ayrılan kişi bir yakınına iş imkânı sağlamış olmaktadır.

ab) İstifa Yoluyla Ayrılma

Özellikle terfi imkânı bulunmayan personel, üzerine düşen görevleri hakkıyla yerine getirdiğinde yıllarca aynı hizmeti sürdürme imkânına sahipti. Ne var ki, kendilerine göre daha iyi şartlarda yeni bir kadro bulanlar, ilk görevlerinden ayrılıp bu kadroya geçmeyi de ihmal etmemişlerdir. Bazıları görevlerinden feragat edip, kendi yerlerine atanacak kişiyi belirlemelerine rağmen, bazıları da buldukları görevi terkedip boş bırakmış veya istifa etmişler; dolayısıyla yerlerine aday belirleme imtiyazını da kaybetmişlerdir. Meselâ İvaz Paşa Muallimhanesi’nde günlük 2 akçe ücretle muallim olan Fahreddin, başka bir göreve tayin olunca yeri açık kalmıştır⁵⁴⁸. Benzer bir olay da Şeyh Taceddin Zaviyesi’nde meydana gelmiş; burada cüzhân olan Hibetullah, başka bir yerde görev aldığından yeri boş kalmıştır⁵⁴⁹.

⁵⁴⁶ A 101/118, 236 a, 981/1573.

⁵⁴⁷ A 36/39, 20 a, 939/1532.

⁵⁴⁸ A 35/35, 232 b, 934/1528.

⁵⁴⁹ A 35/35, 305 b, 929/1523.

ac) İstibdal Yoluyla Ayrılma

Kendi isteğiyle görevden ayrılmanın bir şeklini de istibdal yoluyla ayrılma teşkil etmektedir. Günümüzdeki karşılığı “becayış” olan bu tarz görev değişikliği, farklı yerlerde görev yapan iki kişinin kendi rızalarıyla birbirlerinin yerine atanması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu çerçevede, 958/1551 ve 959/1552 yıllarında vuku bulan şu iki örnek olay dikkat çekicidir:

Birinci örnekte; Sultan Mehmed Türbesi’nde günlük 2 akçeyle cüzhân olan Mevlânâ Piri Halife, Hacı İvaz Paşa Türbesi’nde 1 akçeyle cüzhân olan Hasan ile yer değiştirmiştir⁵⁵⁰. Diğer örnekte ise, Kemal Bey Mektebi’nde 1,5 akçe ücretle cüzhân olan Hasan, Hacı İvaz Paşa Mescidi’nde 1 akçe ücretle cüzhân olan Nebi ile yer değiştirmiştir.

Câbilerin istibdali hakkında da bir örneğe rastlanmaktadır. 962/1555 tarihli bir belgeye göre, Hacı İvaz Paşa Külliyesi’nde günlük 2 akçe ücretle câbi olan Mehmed b. Veli ve Mihaliç Kazası’nda Medine Evkafına bağlı Mümineli köyünün günlük 4 akçe ile câbisi olan Mustafa, kendi rızalarıyla görev yerlerini değiştirmişlerdir⁵⁵¹.

Yukarıdan beri anılan üç örnekte de dikkat çeken husus, cüzhânların ve câbinin, Hacı İvaz Paşa külliyesinden aldıkları ücret daha az olmasına rağmen yine de buradaki görevi tercih etmiş olmalarıdır.

Son olarak belirtmek gerekir ki; feragat ve istibdal yoluyla yapılan görev değişikliklerinin resmiyet kazanabilmesi, ancak mütevellînin bu işlemi onaylamasına ve mehkemece de bunun kaydının tutulmasına bağlıdır.

b) Görevden El Çektirme

Görevden ayrılmanın, vakfiyede açıkça belirtilen şekli görevden el çektirmedir. Bunun da açıklanan tek sebebi, herhangi bir personelin, geçerli bir mazereti olmaksızın bir ay süreyle göreve gelmemesidir⁵⁵². Fakat belgelerde, farklı sebeplerle görevden el çektirilen personele rastlanmaktadır. Bu ise, vakfiyede belirtilen gerekçenin sonradan personeli kontrole yetmediğini göstermektedir.

⁵⁵⁰ A 58/63, 33 b, 959/1552.

⁵⁵¹ A 58/63, 57 a, 962/1555.

⁵⁵² C 1/53, 17 b, 962/1555.

Belgelerden hareketle, görevden el çektirme sebepleri şu şekilde sıralanabilir:

ba) Görev Şartlarını Taşımama

Daha önce belirtildiği gibi, vakfiyede bazı görevliler için özel şartlar öngörölmüştür. Bunların başında müderris, imam, müezzin gibi kimi personelin vâkıfın evlâdından olma şartı gelmektedir. Dolayısıyla evlâd-ı vâkıf bulunduğunda, dışarıdan birinin kadroya atanması geçersiz sayılmıştır. 949/1542 tarihli bir belge buna dair bir örnek ihtiva etmektedir. Belgeye göre, İvaz Paşa Medresesi'ne günlük 5 akçe ücretle muid olan Abdullah, vâkıfın neslinden olmadığı için ref' edilerek, yerine bu şartı taşıyan Mevlâna Mehmed atanmıştır⁵⁵³. Benzer bir hadise müderrisle ilgili olarak da cereyan etmiş ve medreseye, yine vâkıfın neslinden olma şartına haiz Mevlânâ Muhyiddin tayin edilmiştir⁵⁵⁴.

Prensip olarak bütün görevlilerin, atandıkları görevin üstesinden gelebilecek bilgi ve beceriye sahip olmaları gerekmektedir. Aksi halde atama iptal edilmekte ve görevden el çektirilme işlemi uygulanmaktadır. Buna dair bir örneği 1029/1620 yılına ait bir belgede müşahade etmekteyiz. Örneğe göre, külliye'nin kitabet görevine atanmış olan Yusuf, "nâ-ehil" olması ve "hizmet-i kitâbet"i yerine getirememesi sebebiyle ref' edilmiş, yerine de Osman isimli yeni bir kâtip atanmıştır⁵⁵⁵.

bb) Üzerine Düşen Görevi Yapmama

Vakfiyede, her görevlinin hangi hizmetleri yerine getirmek üzere atandığı ayrı ayrı belirtilmiştir⁵⁵⁶. Bu görevleri yapmamak, belgelerde, "eda-i hizmet etmeme" şeklinde nitelendirilmekte ve ref' sebebi sayılmaktadır. Örnek olarak, külliye'de günlük 1 akçe ücretle cüzhân olan Hasan'ın bu sebeple görevden el çektirilmiş olması ve yerine Ahmed'in atanması zikredilebilir⁵⁵⁷. Başka bir örnek de, müezzin Piri'nin, "vazife eylemez"liği gerekçesiyle ref' edilmesidir⁵⁵⁸. Fidyeye Kızık Köyü câbisini konu alan bir belgede ise külliye'nin mütevellîsi Osman Efendi ve köyün ileri gelenleri tarafından görev yapmadığı tesbit edilen câbi Mustafa b.

⁵⁵³ A 39/44, 28 a, 949/1542.

⁵⁵⁴ A 58/63, 63 a, 963/1556.

⁵⁵⁵ B 38/232, 19 b, 1029/1620.

⁵⁵⁶ C 1/53, 17 b, 962/1555.

⁵⁵⁷ B 20/209, 187 b, 1013/1604.

⁵⁵⁸ A 27/31, 331 b, 931/1525.

Ali'nin, câbîlik görevinden alındığı ve yerine Ali b. Mustafa'nın atandığı belirtilmektedir⁵⁵⁹.

bc) Görevde İhmal ve Tembellik Gösterme

Görevine devam ettiği halde lâyıkiyle hizmet etmeme, ihmalkâr davranma veya tembellik gösterme de ref' sebepleri arasında yer almıştır. Bu gerekçeyle görevden el çektirilenler, genellikle câbilerdir. Kanaatimize göre bunun en önemli sebebi, külliye'nin can damarı olan gelirlerin bu kişiler tarafından toplanmasıdır. Çünkü gelirlerin düzenli olarak toplanmaması, hem külliye'yi hem de orada görev yapan tüm personeli olumsuz yönde etkileyecek ve müesseseyi zora sokacak bir konudur.

Görevi ihmal gerekçesi ile azledilen personelle ilgili birçok örneği belgelerden tesbit etmek mümkündür. Biz, bazılarını anmakla yetineceğiz. Meselâ, külliye'de günlük 3 akçe ücretle câbi olan Ebûbekir Bey, hizmetindeki ihmali ve tembelliği sebebiyle mütevellî tarafından ref' edilmiş, yerine Ömer getirilmiştir⁵⁶⁰. Bu çerçevede, yine mütevellî'nin tesbit ve şikâyetiyle 920/1514 yılında Piri adlı bir görevliye⁵⁶¹; 994/1586 yılında ise bir başkasına görevden el çektirilmiştir.⁵⁶²

Her şeye rağmen görevi ihmal veya tembellik sadece câbiler arasında görülen bir hadise değildir. Külliye'nin diğer personeline de bu tür hatalara rastlanmaktadır. Meselâ 1038/1628 yılında külliye'nin kâtibi olan Osman Efendi, hizmetinde böyle bir kusuru görüldüğünden vakıf nazırı Babussaâde ağası İsmail Ağa'nın arzıyla ref' edilmiştir⁵⁶³.

bd) Vakıf Malını Kendi Zimmetine Geçirme

Bu da genellikle câbiler arasında görülen bir ref' sebebidir. Ancak , mütevellîlerin de, zaman zaman vakıf malını zimmetlerine geçirmeleri sebebiyle azledildikleri olmuştur. Bu husus, mütevellî konusu çerçevesinde daha önce işlendiğinden burada tekrarlanmayacak; sadece câbilerin durumuna ilişkin örnekler verilecektir.

⁵⁵⁹ A 95/111, 16 a, 977/1569.

⁵⁶⁰ A 35/35, 313 a, 929/1523.

⁵⁶¹ A 24/26, 100 b, 920/1514.

⁵⁶² A 143/170, 248 b, 994/1586.

⁵⁶³ B 50/244, 140 a, 1038/1628.

963/1556 tarihli bir belgeye göre, külliye'nin müşahere câbisi Mehmed b. Mahmud'un zimmetinde vakfa ait para çıkmış, bunu ödeyemeyince de ref' olarak hapse atılmıştır⁵⁶⁴. Diğer belgede ise, külliye'nin daha önceki câbisi Hacızâde'nin vakfa ait 2936 akçeyi ödeyememesi sebebiyle hapsolunduğu belirtilmektedir. Sözü edilen kişi, ayda 1 altın vererek borcunu ödemeyi taahhüt etmiş; bunun üzerine hapisten çıkarılmıştır⁵⁶⁵.

Bu örnekler, her ne kadar câbiler arasında vakfa ihanet edenlerin bulunduğunu göstermekteyse de, yönetim ve denetim organlarının dirayetle aldığı tedbirler sayesinde müessesenin uzun süreli zararlar görmesinin önüne geçilmiştir.

C- PERSONELİN ÜCRET VE EK GELİRLERİ

Külliye personelinin (mürtezika) geçimini, tamamen maaşıyla sağladığını söylemek güçtür. Belgeler, bazı görevlilerin, asıl vazifelerinden başka, ikinci hatta üçüncü kazanç sağlayan ek işler yaptıklarını göstermektedir. Mürtezikanın ek iş ya da görevleri aynı külliye olabildiği gibi, diğer külliye veya vakıflarda da olabilmektedir. Burada sırasıyla personel maaşları ve ek gelirler ayrı ayrı ele alınacaktır.

1- Maaşları

Vakfiyede personelin alacağı ücretler belirlenmiştir. Buna göre, yeni personel alınması ve ücretlerin artırılması gibi değişiklikler "vakfiyeyi tağyir" kapsamındadır ve bu tarz girişimlere kesinlikle müsaade edilmemiştir. Fakat bu yasaklamaya rağmen, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere⁵⁶⁶, hem personel alımlarının hem de ücret artışlarının önüne geçilememiştir.⁵⁶⁷

Tablo 13 incelendiğinde, XIX.yüzyılın ikinci yarısına kadar müderris, mütevellî, müşahere câbisi ve kâtibi, muallim ve ser-mahfil dışındaki personelin maaşlarında kayda değer bir artış olmadığı gözlenecektir. 1254/1838 ve 1257/1841 yılına ait muhasebe defterlerindeki veriler ise, bu yıllarda imam, müezzin, hatip, câbi, kâtip ve kayyım gibi bazı personelin maaşlarına zam yapıldığını

⁵⁶⁴ A 58/63, 62 b, 963/1556.

⁵⁶⁵ A 65/71, 97 b, 963/1556.

⁵⁶⁶ bk. "Tez", "Yeni Personel Alınması", s. 102.

⁵⁶⁷ bk. "Tez", "Ekler", Tablo 13.

göstermektedir. Ancak bu zammın toplam olarak verilmesi, hangi personele ne oranda yansıdığıнын tesbitini bizim açımızdan imkansız kılmaktadır.

Personel ücretlerinde köklü değişim XIX.yüzyılın ikinci yarısında yaşanmıştır. Bu dönemde, ücretlerde meydana gelen artış oranları, “personel giderleri” işlenirken ayrıntılarıyla verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir⁵⁶⁸.

Kuruluş yılları ve vakfiye gözönüne alınırsa, personel maaşlarının 1 ile 5 akçe arasında değiştiği gözlenecektir. Bu limitin aşılması, ilk kez Fatih Sultan Mehmed’in medreselere yeni bir sistem getirmesiyle müderris ücretlerinde olmuştur. Müderris ücretlerindeki bu farklılığı 960/1553 yılından itibaren muhasebe defterlerinden de izlemek mümkündür. Başlangıçta 5 akçe olarak takdir edilen müderris yevmiyesi bu tarihte 20 akçeye, XV.yüzyılın sonuna kadar ise 40 akçeye yükselmiştir. XVII. Yüzyılda 50 akçe olan müderris yevmiyesinde XIX.yüzyılın ikinci yarısına kadar hiçbir artış görülmemiştir.

Müderris dışındaki personelin maaşlarındaki artışa gelince, meselâ mütevellî ve müşahere câbisinin yevmiyeleri sırasıyla 5 ve 2 akçe iken, XVII.yüzyılda 10 ve 5 akçeye yükselmiştir. XVIII.yüzyılda, mütevellî maaşı 10 akçe olarak kaldığı halde, müşahere câbisi maaşı %100 artarak günlük 10 akçeye çıkmıştır⁵⁶⁹. Maaşlarında artış görülen diğer personel ise muallim, müşahere kâtibi, Yiğit Köy câbisi, noktacı, imam, müezzin ve ser-mahfildir.

Belgeler, mevcut artışların hangi gerekçelerle sağlandığı konusunda malûmat ihtiva etmezler. Ancak, külliye vakfiye şartlarına uygun olarak idare edilmesinden sorumlu olan mütevellîler arasında külliye menfaatlerini ön plana çıkarıcılarının bulunduğu bilinmektedir. Bunlar, vakfiyede yer almayan görevler ve orada belirtilenden farklı miktarda ödenen ücretler üzerinde hassasiyetle durmuşlardır. Sözelimi 976/1568 yılında mütevellî olan Osman Çelebi, vakfiyede yer almadığı gerekçesiyle müşahere kâtipliği görevini iptal etmiştir⁵⁷⁰.

928/1522 yılında kayıtlara geçen bir hadise, mütevellî maaşının artırımıyla ilgili olması sebebiyle gerçekten ilginçtir. Belgeye göre, külliye vakfiyesinin o günkü

⁵⁶⁸ bk. “Tez”, “Personel Giderleri” s. 68.

⁵⁶⁹ Câbi, bu maaşla personel arasında özel konumu sebebiyle müderris istisna edilirse mütevellî ile aynı maaşı alan tek kişi haline gelmiştir. Mütevellinin, gerektiğinde yerine kaimmakam olarak câbiyi göstermesinde, aynı miktarda maaş almalarının etkisi olabilir.

⁵⁷⁰ A 94/110, 236 b, 976/1568.

mütevelli Ahmed b. Mehmed, kendinden evvelki mütevelliler için, vakfiyede günlük 5 akçe takdir edilmiş olmasına rağmen onların 6 akçe maaş aldıklarını, bu sebeple kendi maaşının da 6 akçe olmasını ve bunu nazır, müderris, muid ve sair mürtezikanın tasdik etmesini istemiştir⁵⁷¹. Benzer bir hadise de 1002/1593 yılında cereyan etmiştir. Bu defa, külliye'nin nazırları Ataullah Efendi ile Fatma Hanım, vakfin mütevelli Mehmed'in, tevliyet ücretini 5 akçeden 10 akçeye çıkarmasına itiraz etmişlerdir. Gerekçe olarak da, tevliyet ücretinin vakfiyede 5 akçe olduğunu ve 160 yıldan beri de aynı şekilde ödendiğini göstermişlerdir⁵⁷². Fakat bütün bu tedbirler, personel maaşlarına yapılan keyfi müdahaleleri önleyememiştir.

1254/1838 ve 1257/1841 tarihli muhasebe defterlerinden, personel maaşlarıyla ilgili ilk radikal iyileştirmelerin bu tarihlerde başladığı anlaşılmaktadır. Zikredilen iki belgeye göre imam, müezzin, hatip ve kayyım gibi cami görevlilerine yıllık 132 kuruşluk (15.840 akçe, günlük 44 akçe) ek ödenek ayrılmıştır⁵⁷³. Ancak ödeneğin belgede toplam olarak gösterilmesi, bunun personele hangi oranlarda yansıdığı'nın tesbitini zorlaştırmaktadır. Kanaatimizce maaşlarına paralel bir iyileştirme yapılmış olmalıdır. Aynı belgede, kâtip ve câbilerin maaşları da yıllık 25'er kuruş (3000 akçe) olarak belirlenmiş; fakat bunun câbi ve kâtiplerden hangilerine takdir edildiği belirtilmemiştir.

Külliye'nin personel rejiminde köklü değişim kesin çizgilerle XIX.yüzyılın ikinci yarısında yaşanmıştır. Muhasebe defterlerindeki verilerden anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde personelle ilgili olarak üç değişiklik sözkonusudur. Bunlar, personel sayısı, personel ücretleri ve para birimlerine ilişkindir. Personel giderleri işlenirken zikredildiği gibi, bu dönemde personel sayısı azalmış, fakat ücretler değişen oranlarda artmıştır. Ayrıca daha önce akçe olan para birimi kuruşa, günlük veya aylık olan maaş ödeme dönemi de aylık ya da yıllığa dönüştürülmüştür. Dolayısıyla zikredilen dönemi kendi içinde değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Tablo 13'de aynı külliye'de görev yaptığı halde başka vakıflardan maaş alan personelin ücretleri gösterilmişti. Tablo 14'de ise, farklı külliye'de görev yapan personelin maaş durumları göz önüne serilmektedir. Burada her biri birer sultan

⁵⁷¹ A 30/34, 134 a, 928/1522.

⁵⁷² A 170/180, 89 b, 1002/1593.

⁵⁷³ Her iki muhasebe defterinde imam, müezzin, hatip ve kayyım yevmiyeleri toplam 11 akçe olarak kayıtlıdır. Bu durumda, yapılan zammın %400'e ulaştığını söylenebilir. bk. B 351/563, 17 a, 1254/1838; C 92/664, 65 b, 1257/1841.

külliyesi olan Yıldırım ve Fatih külliyesi örnek olarak seçilmişlerdir⁵⁷⁴. Söz konusu tablodaki veriler bize iki türlü mukayese imkânı sağlayacaktır. Birincisi; ayrı yerlerde, fakat aynı hizmeti gören insanların maaşlarında herhangi bir değişikliğin olup olmadığının tesbitidir. İkincisi ise; personele ödenen ücret açısından vezir külliyesiyle sultan külliyesi arasında bir farklılığın bulunup bulunmadığıdır.

Tablo 14 incelendiğinde, vezir külliyesiyle sultan külliyesi arasında personel maaşları açısından önemli bir farkın bulunmadığı görülecektir. En büyük farklılık mütevellî ücretindedir. İvaz Paşa külliyesinde yevmiyesi 10 akçe olan mütevellînin, Fatih Külliyesi'ndeki günlük ücreti 100 akçedir. Kanaatimizce bunun en önemli sebebi, Fatih Külliyesi'nin, hem bütçe hem de personel sayısı itibarıyla İvaz Paşa Külliyesi'ne göre çok daha büyük bir kuruluş olması; dolayısıyla mütevellînin daha büyük bir sorumluluğun altına girmiş bulunmasıdır. Hatip ve dersiâm ücretleri de kısmen farklılık arz etmektedir. İvaz Paşa Külliyesi'nde 4 akçe olan hatip yevmiyesi Yıldırım Külliyesi'nde 15, Fatih Külliyesi'nde ise 40 akçedir. Dersiâm ücretlerinde de benzer durum müşahade edilmektedir. Ancak müderris, muid, muallim ve talebe yevmiyelerinde farklılık bulunmamaktadır. Hatip ve dersiâmın fazla maaş almaları, görev yaptıkları camilerin öneminden kaynaklanmış olmalıdır.

2- Ek Gelirleri

Arşiv belgeleri; külliyyede görevli elemanların buradan aldıkları maaşla yetinmediklerini, bazılarının iki hatta üç görevi birlikte yürüttüklerini, bazılarının da ek gelir sağlamak amacıyla gayri menkullerini kiraya verdiklerini ya da çeşitli mesleklerle uğraştıklarını göstermektedir. Bu sebeple, geçimini külliyyeden aldığı maaşla sağlayan mürtezikanın gerçek ekonomik durumunu tesbit etmek çok zordur.

Görünüşe bakılırsa, külliyyelerde ferraş ve bevvâbdan sonra en düşük ücreti cüzhanlar almaktadır. Oysa bizim tesbitlerimize göre ortalama 1 akçe olan cüzhan yevmiyesi, diğer ek gelirlerle birlikte 3-4 akçeye, hatta daha da fazlaya ulaşabilmektedir. O takdirde, bir cüzhanın günlük 1 akçe ücretle geçindiğini söylemek doğru olmaz. Aksine, ek gelirleriyle imam, müezzin, muallim ya da muidle eşdeğer bir konuma yükseldiğini belirtmek gerekir.

⁵⁷⁴ Yedi yıldız, M. Asım, *Başlangıcından Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulucami*, s. 72-105; Unan, Fahri, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, s. 181, 244, 259, 262, 269.

Sözelimi, İvaz Paşa Külliyesi'nde cüz okuyan Derviş Çelebi b. Mehmed'in maaşı, Muradiye türbelerindeki cüzhanlık görevi ve Şirin Hatun vakfındaki hizmeti karşılığında aldığı ücretle günlük 4 akçedir⁵⁷⁵. Bir belgede Ali b. Ahmed'in cüzhanlığının yanısıra müezzinlik ve kayımlık görevlerini de yerine getirdiğini görmekteyiz⁵⁷⁶. Başka bir örnek de cüzhan ve kâtiplik göreviyle ilgilidir. Buna göre, maaşını Sûfzâde Seyyid Mehmed Efendi vakfindan almak üzere 1 akçe ile cüz okuyan bir cüzhan, Hatice Hatun vakfindan da yine cüzhanlık ücreti olarak 1 akçe almaktadır. Aynı kişi bu iki cüzhanlık ücretine ilâveten ayrıca Hacı Vildan vakfının kitabet görevini yürütmekte ve buradan da 3 akçe ücret almaktadır⁵⁷⁷. Sonuç olarak cüzhanın toplam maaşı günlük 5 akçeye yükselmiş olmaktadır.

Ek görev alabilme hakkı sadece cüzhanlara tanınan bir hak olmadığı gibi, cüzhanlık da biricik ek görev değildir. Müderris, mütevellî, imam, müezzin, muallim, duagû gibi çok farklı hizmetleri yerine getiren kişiler de ek görev alabilmişlerdir. Bu çerçevede zikredilebilecek birçok örnek vardır. Ancak biz, konuyu açıklayıcı nitelikteki bazılarını sıralamakla yetineceğiz:

1053/1643 tarihli bir belgede, külliyenin mütevellisinin aynı zamanda müderrislik ve muiddik görevlerini birlikte yürüttüğü kayıtlıdır⁵⁷⁸. 968/1560 yılına ait başka bir kayıt ise, külliyenin nazırı olan Mehmed Çelebi b. Ata'nın, aynı zamanda müderrislik yaptığı hakkındadır⁵⁷⁹. Bir vakfın mütevellisi, başka vakıflara da mütevellî olabilmektedir. 1180/1669 tarihinde külliyenin mütevellisi olan Seyyid Mehmed, aynı zamanda Ataullah Efendi Vakfı'nın da tevliyet işlerini yürütmekte ve oradan ayrı bir ücret almaktadır⁵⁸⁰. Diğer bir örnek de hitabet, imamet ve müezzinlik görevleriyle ilgilidir. 1240/1824 yılına ait bir kayıta, 4 akçe yevmiye ile hatip olan Hafız Abdurrahman, 4 akçe ile imam olan Osman ve 2 akçe ile müezzin olan Ali'nin vefat ettikleri, bunların yerine Halil b. Mustafa'nın getirildiği ifade edilmektedir⁵⁸¹. Üç görevin bir kişide toplanması günlük ücretin 10 akçeye kadar yükselmesi anlamına gelmektedir. İşte bu örnekler, personelin, geçimini sağlamak üzere ve bir görev karşılığında aldığı tek maaşla yetinmediğini göstermektedir.

⁵⁷⁵ B 5/143, 83 a, 990/1582.

⁵⁷⁶ A 108/127, 60 a, 983/1575.

⁵⁷⁷ VGMA, Defter no. 1080, 5 a.

⁵⁷⁸ C 2/261, 176 a, 1053/1643.

⁵⁷⁹ A 73/82, 158 a, 968/1560.

⁵⁸⁰ B 117/351, 34 a, 1180/1766.

⁵⁸¹ TSA, E 7371/32, 1240/1824.

Şimdi de, personelin maaş dışı kazançları, belgeler ışığında ortaya konulacaktır. Bu tür gelirleri iki kısımda ele almak mümkündür. Birincisi, zengin hayır sahiplerinin hibe ettikleri paralardır.

Meselâ, Fatma bt. Bekir Bey, vefatında işlem görmek üzere ayırdığı 2400 akçeden 1000 akçesini İvaz Paşa Muallimhanesi'nde görev yapan Hamdi b. Hacı İbrahim'e vasiyet etmiştir⁵⁸². O yıllarda muallim yevmiyesinin 3 akçe olduğu hatırlanacak olursa, adı geçen kişi, bu bağış sebebiyle yaklaşık bir yıllık maaşına eşit bir paraya sahip olmuştur. Külliyyeden "libas-ı eytâm" adı altında yardım alan mektep öğrencilerine ayrıca, Ataullah Efendi Vakfi'nca 3000 akçe tahsis edilmiştir⁵⁸³. Müderris, külliyyeden aldığı maaşa ek olarak, Orhan Vakfi'ndan yevmî 4 akçe fodla almaktaydı⁵⁸⁴. Medrese öğrencileri için de benzer durum sözkonusudur. 992/1584 yılı itibariyle faaliyetteki 8 odada ikamet eden öğrencilere verilen günlük 5 akçenin yetmemesi üzerine, İvaz Paşa Vakfi tarafından bu ücretlere 5 akçe daha zam yapılmıştır⁵⁸⁵. Daha sonra oda sayısı 16'ya yükselmiş ve Küçükzâde Hacı Mehmed isimli bir hayır sahibinin kurduğu vakıf aracılığıyla öğrencilere her yıl toplam olarak 160 kuruşluk (19200 akçe) bir ödenek tahsis edilmiştir⁵⁸⁶.

Adı Mehmed Emin Ağa olan diğer bir hayır sahibi de, XVIII.yüzyılın sonlarında, medrese öğrencilerinin ısınma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ayrı bir vakıf tesis etmiştir. İlgili belgelerde, 1195/1781 - 1236/1821 yılları arasında takip edilebilen bu vakfın yaptığı kömür yardımı yıllık 22 ile 28 kuruş (2640 ile 3360 akçe) arasında değişmiştir⁵⁸⁷.

İkincisi ise; personelin, aslî görevleri dışında yaptıkları işler sebebiyle elde ettikleri kazançlardır. Sözelimi, 993/1585 yılında Tavuk Pazarı'nda İvaz Paşa Medresesi yanında bulunan Şadırvanlı Bozahane müderris Mehmed Efendi tarafından işletilmekteydi⁵⁸⁸. Bu tarihten 43 yıl sonrasına ait bir belgede, bozahanenin, Kara İbrahim Efendi adındaki başka bir müderrisin tasarrufunda

⁵⁸² B 12/189, 114 b, 1004/1595.

⁵⁸³ A 176/193, 23 b, 1003/1594.

⁵⁸⁴ C 103/675, 101 b, 1277/1860.

⁵⁸⁵ A 129/152, 198 a, 992/1584.

⁵⁸⁶ B 245/474, 13 b, 1209/1794; B 274/508, 64 a, 1216/1801; B 127/341, 50 a, 1221/1806.

⁵⁸⁷ B 218/442, 1 a, 1195/1781; B 271/500, 43 a, 1210/1795; B 126/340, 62 b, 1229/1814; B 305/545, 42 b, 1236/1821.

⁵⁸⁸ B 116/155, 1 a, 993/1585.

olduğu kaydı bulunmaktadır⁵⁸⁹. Müderrislerin tedris dışındaki meşguliyetleri sadece bu yıllara ait bir hadise değildir. Çünkü, 993/1585 yılında müderrislik hizmetini yürüten Ataullah Efendi, aynı zamanda Tavuk Pazarı'nda yer alan bir ekmek fırınının işleticisi olarak da karşımıza çıkmaktadır⁵⁹⁰. Bu örneklerin asıl ilginç yanı, müderrislerin, neredeyse öğrencileriyle içiçe oldukları yerlerde meslek dışı faaliyetlerde bulunmalarındadır.

Personelin eline geçen para bunlarla da sınırlı değildir. Sözelimi İvaz Paşa Medresesi müderrisinin zimmetinde, İstanbul'da Kepenekçi Sinan vakfına ait 97.800 akçe bulunmaktadır. Müderris bu miktarın 6000 akçesini adı geçen vakfın mütevellisine teslim etmiş, 91.800 akçe ise kendisinde kalmıştır⁵⁹¹. Bu paranın hangi sebeple müderriste kaldığı belgede açıkça zikredilmemişse de, tahminimize göre ya emanet olarak, ya da murabaha amacıyla verilmiş olmalıdır. Her iki durumda da, paranın, müderrisin tasarrufunda kaldığını söylemek mümkün görünmektedir.

3- Ekonomik Seviyeleri

Burada; gerek asıl veya ek görevi karşılığında elde ettiği, gerekse kazanç getiren meşguliyetlerden sağladığı toplam gelirlerle personelin nasıl bir alım gücü seviyesine yükseldiği üzerinde durulacaktır. Şunu hemen ifade edelim ki, elimizdeki belgeler, personelin tamamının ekonomik seviyelerini ortaya koyacak sayıda değildir. Buna rağmen en düşük ücreti alan cüzhandan en yüksek ücreti alan müderrise kadar, farklı hizmetleri ifa eden cüzhan, imam, câbi, müderris, mütevellî ve nazır hakkında elde edilebilen bilgiler, külliye personelinin genel durumunu yansıtabilecektir. Sözelimi, 1001/1593 yılına ait bir belgeye göre külliye nazırını Ataullah, vakfa borç verebilecek bir zenginliğe sahiptir. Zira adı geçen nazır; 999/1591 ve 1000/1592 yıllarında 2400 akçe aile fonuna, 1800 akçe müderris maaşına, 600 akçe Paygâh tamirine ve 800 akçe de mevlid kıraatına olmak üzere kendi parasından harcadığı toplam 5.600 akçeyi mütevellîden geri istemektedir⁵⁹².

Öte yandan, maaşları itibariyle personel arasında ilk sırayı alan müderrisler, mürtezikanın en zenginleriydi. Meselâ 924/1513 tarihli bir belgeden, bu tarihte

⁵⁸⁹ B 116/330, 52 a, 1083/1672.

⁵⁹⁰ A 131/155, 1 a, 993/1585.

⁵⁹¹ A 148/177, 48 a, 997/1589.

⁵⁹² B 106/320, 73 b, 1001/1593.

İvaz Paşa Medresesi'nde görevli Mevlâna Ali Celebi b. İlyas'ın sahip olduğu kölesini vekili imam Mevlâna Çoban b. Yusuf vasıtasıyla azat ettiğini öğreniyoruz⁵⁹³. Eğer Osmanlılarda en az 2.000 akçe değerinde bir köleye sahip olmak⁵⁹⁴ ve sırf Allah rızası için maddî bir bedel gözetmeden onu azad etmek bir zenginlik ölçüsü olarak kabul edilirse⁵⁹⁵, sözkonusu tarihte müderrislerin sosyo-ekonomik durumlarının hiç de fena olmadığını belirtmek yanlış olmayacaktır. Bu kanaatimizi bir başka örnekle de teyid etmek mümkündür: 966/1559 yılında müderrislik yapan Mevlâna Ahmed Çelebi b. Mehmed Çelebi'nin, Yani veledi Nikola zimmetinde 2.500 akçesinin bulunduğunu öğrenmekteyiz⁵⁹⁶. O dönemde müderris yevmiesinin 25 akçe olduğu hatırlanacak olursa bir müderrisin yaklaşık 3,5 aylık maaşını herhangi bir şekilde bloke edebildiği anlaşılmaktadır. 909/1503 tarihli diğer bir belge ise müderrisin kendine ait bir evi satması hakkındadır. Buna göre, Mevlâna Şemseddin Ahmed b. Yusuf, Yerkapı Mahallesi'ndeki "2 süflî ve 1 fevkânî beyt, guref, kenif ve ma-i cârî"yi ihtiva eden menzilini 4.500 akçeye satmıştır⁵⁹⁷. Bu örnek, o dönemde 15 akçe yevmiye alan müderrislerin, 10 aylık bir hizmet karşılığında ev sahibi olabileceklerini göstermektedir.

Medrese talebelerinin ekonomik durumu hakkında bir fikir vermek üzere 1052/1642 yılına ait bir belgeyi ele almak gerekir. Belgeye göre medresede ikamet eden Ahmed b. Hasan, Siyami b. Nasuh'u, odasından 1.600 akçesini çalmakla suçlamaktadır⁵⁹⁸. Buradan, bir medrese talebesinin, külliye tarafından kendisine verilen ücretin çok üstünde bir paraya sahip olabildiği anlaşılmaktadır. 1213/1798 yılına ait başka bir belgeden de, yine medresede ikamet eden bir talebenin vefat ettiğini ve terekesinin 320 kuruş (38.400 akçe) olduğunu öğrenmekteyiz⁵⁹⁹. Ayrıca; terekesinde bulunan, kahve takımı, fincan ve nargile gibi keyif verici madde ve eşyalar da talebelerin rahatlarına ne derece düşkün olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

⁵⁹³ A 25/28, 168 a, 924/1518.

⁵⁹⁴ Özdeğer, Hüseyin, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, s. 126.

⁵⁹⁵ H. Özdeğer'in 1489-1640 yılları arasını kapsayan tereke defterlerine göre yaptığı bir incelemede, 1343 kadın olmak üzere toplam 4256 tereke sahibinden saedce 212 kişinin cariye ve köleye sahip oldukları görülmektedir ki, bu durum bize köle sahibi olmanın, sırf nedeni ekonomik olmasa bile, zenginliğin bir ifadesi olarak değerlendirilebileceğini gösterir (*a.g.e.*, s. 127).

⁵⁹⁶ A 74/84, 125 b, 966/1559.

⁵⁹⁷ A 19/19, 130 a, 909/1503.

⁵⁹⁸ C 2/261, 28 a, 1052/1642.

⁵⁹⁹ B 265/494, 51 b, 1213/1798.

Şayet birden fazla eve sahip olmayı -müderrislerde olduğu gibi- zenginlik ölçüsü olarak kabul edersek, imamları da bu sınıfa dahil etmek gerekecektir. Meselâ, 965/1558 yılına ait bir belge, İvaz Paşa Camii'nde imamlık yapan Mehmed b. Nasuh'un, Manastır Mahallesi'ndeki evini yıllık 750 dirheme kiraya vermesiyle ilgilidir⁶⁰⁰. 969/1561 yılına ait başka bir belgede de aynı imamın, " 3 beyti süflî, sofa, kiler, ma-i cârî, ark ve eşcâr-ı müsmireyi havî menzili"ni yıllık 20 dinara kiraya verdiği kaydı bulunmaktadır⁶⁰¹.

Külliye bünyesinde en düşük ücretli personel arasında yer alan cüzhanlar, maaşları itibariyle acınacak durumda görünmelerine rağmen, gerçekte böyle olmadıkları anlaşılmaktadır. Çoğunun ikinci, hatta üçüncü görevi de bulunmakta, aralarında hacca gidenlere dahi rastlanmaktadır. Meselâ, 990/1582 yılında cüzhan olarak görev yapan Derviş b. Mustafa, çeşitli yerlerde okuduğu cüz karşılığı günlük 4 akçe maaş almasına rağmen, kendisinde hacca gidecek malî gücü bulabilmiştir⁶⁰².

600 B 3/74, 66 a, 965/1558.

601 A 80/93, 230 a, 969/1561.

602 B 5/143, 83 a, 990/1582.

SONUÇ

İvaz Paşa Külliyesi'nin, bütün üniteleriyle fizikî, ekonomik ve idarî açılardan ele alınıp incelendiği bu çalışmada şu sonuçlara varılmıştır:

Herşeyden önce bu çalışma, şer'iyeye sicillerinin, müesseseler ve şehir tarihi açısından çok zengin belgeler ihtiva ettiğini bir kez daha ortaya koymuştur. Özellikle külliye'nin gelir kaynaklarıyla ilgili olarak tesbit edilen belgeler, Osmanlı toplumunun beş asra yakın bir zaman diliminde yaşadığı iktisadî durumu takip etmeye yarayan önemli verilerdir.

Külliye'nin kurucusu olan Hacı İvaz Paşa Hüdâvendigâr, Yıldırım, Çelebi Mehmed ve II.Murad dönemlerinde devletin çeşitli kademelerinde görev almış önemli bir şahsiyettir. O, ayrıca Bursa'nın dünya çapında tanınmasına vesile olan Yeşil Külliyesi'nin mimarı olması sebebiyle, askerî ve siyasî başarısına mimarlığı da ilâve eden nadir devlet adamlarındandır.

İvaz Paşa Külliyesi'nin inşa edildiği yer, Bursa'nın fetihle birlikte ilk genişleme alanı olan Orhan ve Ulu Cami külliyelerinin civarındadır. Külliye'nin buraya kurulmasında İvaz Paşa'nın mimarlığının da etkili olduğu şüphesizdir. Çünkü bu konumu, külliye'ye, hem gelir kaynakları hem de hayır müesseseleriyle, şehrin yüzyıllarca ticaret ve kültür merkezi olan bir alanında hizmet verme imkânını bahsetmiştir.

XIX.yüzyıla kadar bütün birimleriyle Osmanlı toplumuna hizmet veren İvaz Paşa Külliyesi cami, medrese, mektep ve türbe gibi hayır eserleri yanında, bunların masraflarını karşılamak üzere tesis edilmiş çarşı ve handan müteşekkildir.

Yaklaşık olarak beş asırlık bir süre içinde birçok defa tamir gören külliye'den günümüze sadece cami, çarşı ve türbe ulaşabilmiş; dolayısıyla külliye'nin fizikî yapısı korunamamıştır.

Külliye, han ve çarşılardaki dükkân ve odalar ile çeşitli yerlerdeki arazilerden elde edilen muntazam gelirler sayesinde ayakta durabilmiştir. XIX.yüzyılın ilk yarısına kadar külliye'nin başlıca gelir kaynağı kira gelirleri olmasına rağmen, 1242/1826 yılından itibaren ziraat gelirleri sürekli artmıştır. Yüzyılın ikinci yarısında, önceki yıllara oranla %20.000'e ulaşan bu yükselmenin iki sebebi tesbit edilmiştir. Birincisi ekilen ürün çeşitlerinde meydana gelen artış; ikincisi de ürünlerdeki

verimliliktir. Kira gelirlerinde hiçbir değişikliğin olmaması dikkat çekicidir. Ancak bu, sadece İvaz Paşa Külliyesi ile ilgili bir olay değildir. Çünkü külliyenin diğer vakıflara ödediği kiralar da yüzyıllarca sabit kalmış ve hiçbir değişikliğe uğramamıştır.

Külliyenin giderlerini personel, sosyal yardım ve bakım-onarım harcamaları oluşturmuştur. XIX.yüzyılın ilk yarısında, daha önceki dönemlerde külliyenin ekonomik durumunu tehlikeye sokacak boyutlara ulaşmayan bir bütçe açığı gözlenmiş ve süreklilik kazanmıştır. Bunun en önemli sebebi de kötü yönetim ve suistimallerdir.

Vakfın gelir fazlasıyla yeni kaynaklar temin etmek yanında; ulema, şeyh, fukara ve guraba gibi toplumun farklı tabakalarına mensup olan işsiz ya da ihtiyaç sahibi insanlara yardım yapılmıştır. Böylece vakıf kurumunun, zenginliğin belli ellerde toplanmasının doğurabileceği sosyal problemlerin çözümüne katkısı olduğu da sölenebilir. Aslında vakıfların en önemli fonksiyonlarından biri, iktisadî dengenin kurulması yönündeki çabalarıyla toplumun iç barışına yapacakları katkı şeklinde ifade edilebilir.

Anadolu'da fetihlerle başlayan İslâmlaşma faaliyeti, külliyenin kurulduğu dönemlerde de artarak devam etmiş; muhtemelen farklı etnik kökene ve dine mensup birçok insan hidayete ermiştir. Külliye bünyesinde oluşturulan bir yardım fonuyla, bu mühtedîlere destek sağlanması, hem İslâm'ın tebliği hem de toplumdaki sosyal dayanışma ve bütünleşme açısından çok önemli bir uygulamadır.

Personel ücretleri çok azı müstesna sabit kalmıştır. Maaşlarda ilk iyileştirmeler 1254/1838 yılında başlamıştır. 1295/1878 yılı muhasebe verilerine göre ücretlerdeki artış %50 ile 8000 arasında gerçekteleşmiştir. Ancak bunun reel bir artış olup olmadığı tesbit edilememiştir.

Öte yandan, cüzhândan müderrise kadar tüm personel ikinci, hatta üçüncü ve dördüncü bir görev almış ya da ticaret vb. gelir getiren ek iş yapmıştır. Mektep ve medrese öğrencileri ise, diğer hayır sahiplerinin sağladıkları ek imkânlardan yararlanmışlardır.

Personel sayısı zamanla ve ihtiyaca göre sürekli artmıştır. Ancak XIX.yüzyılın ikinci yarısında yaklaşık olarak %50 civarında bir azalma görülmüştür.

XVII.yüzyıla kadar bütün masrafları sadece İvaz Paşa Vakfı tarafından karşılanan külliye, özellikle mescidin camiye dönüştürülmesiyle diğer hayır sahiplerinin de ilgilendikleri bir kurum haline gelmiştir. Bu çerçevede külliye gerçeleştirilen yeni faaliyetler, diğer hayır sahipleri tarafından finanse edilmeye başlanmıştır.

Külliye, mütevellî tarafından yönetilmiş, nâzır aracılığıyla da denetlenmiştir. Ancak müderris, muallim, imam ve ser-mahfil, görev yerlerindeki hizmetlerin yürütülmesinden sorumlu tutulmuşlardır. Böylece külliye genel yönetime ilâveten bir iç yönetim oluşmuştur. Denetim için de benzer durum sözkonusudur. Tüm külliye personeli gerektiğinde topluca ikaz ve itirazlarda bulunmuştur. Dolayısıyla külliye aynı zamanda bir “otokontrol” sistemine sahip olduğu söylenebilir. Bu sistem, zaman zaman sekteye uğrasa da külliye uzun süre ayakta kalmasına vesile olmuştur.

Külliye temel hizmet alanı eğitim-öğretimdir. XIX.yüzyılın ikinci yarısına kadar hizmete devam eden mektepte genellikle yetim ve fakir müslüman çocuklar öğrenim görmüşlerdir. Başlangıçta 20’li medreseler arasında olan İvaz Paşa Medresesi’nin derecesi sürekli yükselmiştir. XVII.yüzyılda 50’li medreseler arasına giren medrese, yüksek seviyede eğitim-öğretimin yapıldığı bir müessese haline gelmiştir.

XVII.yüzyıldan itibaren mescidin camiye dönüşmesiyle, cami merkezli bir kültürel canlanmanın yaşandığı da tesbit edilmiştir. Bunun en belirgin tezahürü cami vasıtasıyla yapılan “yaygın eğitim”dir. Esasen vaiz, hatip ve dersiâm gibi görevliler, dinî ve sosyal nitelikli eğitim hizmetlerinin en önemli unsurlarıdır. Halkla teması olan bu görevliler yaygın eğitime ilâveten sosyal bütünleşmenin sağlanmasında da etkili olmuşlardır.

Bu çerçevede İvaz Paşa Külliyesi, sosyal bütünleşme açısından üstüne düşen rolü ifa etmiştir denilebilir. Özellikle dinî duygu ve heyecanın doruğa çıktığı kandil, bayram gibi mübarek gün ve gecelerde müslümanların bir araya gelebileceği mekânların hazırlanması, buralarda heyecanı coşkuya dönüştürecek şekilde mevlidlerin okutulması, vaaz ve sohbetlerin yapılması, ziyafetlerin verilmesi külliye dinî ve sosyal amacına uygun faaliyetler olarak göze çarpmaktadır. Bu faaliyetlerin, benzer vakıf ve külliyelerde olduğu gibi, burada da toplum fertlerinin kaynaşması ve bütünleşmesi yönündeki temel amacı gerçekleştirdiği şüphesizdir.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV BELGELERİ

A- BAŞBAKANLIK ARŞİVİ

BOA, Cevdet Evkaf Defter: no. 29468/3.

B- TOPKAPI SARAYI ARŞİVİ

TSA, D 1536.	TSA, D 3636/1.	TSA, D 3636/3.
TSA, D 3636/4.	TSA, E 7371/1.	TSA, E 7371/13.
TSA, E 7371/15.	TSA, E 7371/15.	TSA, E 7371/16.
TSA, E 7371/18.	TSA, E 7371/19.	TSA, E 7371/20.
TSA, E 7371/28.	TSA, E 7371/30.	TSA, E 7371/31.
TSA, E 7371/32.	TSA, E 7371/5.	TSA, E 7371/6.

C- VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ:

VGMA, Defter no: 1080.

VGMA, Defter no: 591.

VGMA, Vakfiye Tercümeleleri Defteri.

D- MUHASEBE DEFTERLERİ

Muhasebe Dönemi	Bulduğu Belge
1 960/1553	A 64/69, 192 a-b, 193 a.
2 966/1559	A 82/96, 65 b.
3 967/1560	A 82/96, 67 a.
4 968/1561	A 82/96, 118 a.
5 968/1561	A 82/96, 136 a,b.
6 976/1568	A 163/263, 45 a.
7 982/1574	A 138/165, 115 b-118b.
8 1016/1607	TSA, D 1536.
9 1016/1607	TSA, D 1536.
10 1017/1608	TSA, D 1536.
11 1019/1610	TSA, D 3636/1.
12 1040/1630	TSA, D 3636/2.
13 1041/1631	TSA, D 3636/2.
14 1049/1639	TSA, D 3636/4.
15 1177/1763	TSA, E 7371/10.
16 1231-1234/1815-1818	B 328/575, 66 a.
17 1235-1238/1819-1822	B 311/551, 7 b.
18 1239-1240/1823-1824	B 86/288, 64 a.
19 1241/1825	B 86/288, 99 b.
20 1242-1243/1826-1827	B 290/518, 53 a.
21 1246/1830	B 307/547, 9 b.
22 1248/1832	B 307/547, 75 a.
23 1254/1838	B 351/563, 17 a.
24 1257/1841	C 92/664, 65 b, 66 a.
25 1295/1878	C 108/680, 29 b.
26 1296/1878	C 108/680, 29 b.
27 1297/1879	C 108/680, 30 a.
28 1298/1880	C 108/680, 30 a.
29 1299/1881	C 108/680, 30 b.
30 1300/1882	C 108/680, 30 b.
31 1301/1883	C 108/680, 30 b.
32 1302/1884	C 108/680, 31 a.
33 1303/1885	C 108/680, 31 b.
34 1304/1886	C 108/680, 31 b.
35 1305/1887	C 108/680, 34 a.
36 1306/1888	C 108/680, 34 a.

E- BURSA ŞER'İYYE SİCİLLERİ

A 2/2	A 130/153	B 111/325
A 4/4	A 131/155	B 115/329
A 5/5	A 132/156	B 116/330
A 6/6	A 138/165	B 117/351
A 7/7	A 141/168	B 122/336
A 8/8	A 143/170	B 124/338
A 11/10	A 144/172	B 126/340
A 19/19	A 145/173	B 127/341
A 23/25	A 148/177	B 130/345
A 24/26	A 149/179	B 136/351
A 25/28	A 150/180	B 140/355
A 26/11	A 152/201	B 146/361
A 27/31	A 153/201	B 199/423
A 30/34	A 154/204	B 199/423
A 33/21	A 155/207	B 201/425
A 34/20	A 157/201	B 208/432
A 35/35	A 168/404	B 212/435
A 36/39	A 170/180	B 217/442
A 39/44	A 172/186	B 218/443
A 43/49	A 176/193	B 227/455
A 45/51	A 188/599	B 230/458
A 46/52	A 201/810	B 240/469
A 47/54	A 258/486	B 245/474
A 58/63	B 3/74	B 258/486
A 59/41	B 5 /143	B 265/494
A 60/64	B 6/149	B 271/500
A 62/67	B 7/181	B 274/508
A 66/72	B 9/187	B 275/502
A 67/83	B 12/189	B 290/518
A 73/82	B 17/197	B 293/512
A 74/84	B 14/194	B 305/545
A 79/92	B 20/209	B 307/547
A 80/93	B 22/211	B 309/549
A 81/95	B 26/217	B 311/551
A 82/96	B 29/222	B 322/568
A 91/95	B 33/227	B 328/575
A 94/110	B 38/232	B 331/578
A 95/111	B 41/235	B 349/658
A 96/112	B 42/236	C 1/53
A 98/115	B 49/243	C 2/261
A 101/118	B 50/244	C 3/265
A 102/119	B 55/249	C 103/675
A 107/126	B 68/269	C 108/680
A 108/127	B 74/275	
A 109/128	B 86/288	
A 111/130	B 89/294	
A 112/131	B 94/300	
A 127/150	B 105/319	
A 129/152	B 106/320	

II. KİTAPLAR

- ABDÜLKADİR, *Bursa Tarihi Kılavuzu*, Bursa 1909.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988.
- _____, *Şer'iyeye Sicili*, I-II, İstanbul 1988.
- AKSOY, Özgönül, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyân Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul 1968.
- AKSUN, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, I-VI, İstanbul 1994.
- AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)*, Ankara 1989.
- ALGÜL, Hüseyin- O. ÇETİN, *İslâm Tarihi*, I-IV, İstanbul 1986.
- AŞIKPAŞAZÂDE *Tevarih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1332. (Aşıkpaşazâde)
- ATÂÎ, Nev'îzâde, *Hadâiku 'l-Hadâik fî Tekmiletîş'-Şakâik (Şakâik-ı Nu'mâniye Ve Zeyilleri'yle beraber)*, (nşr. Abdülkadir ÖZCAN), I-V, İstanbul 1989. (Atâî)
- ATAŞ, Musa, *Bursa Kılavuzu*, Bursa 1944.
- ATLANSOY, Kadir, *Bursa Vefeyâtnâmelerindeki Şairlerin Biyografileri İnceleme-Metin* (Basılmamış doktora tezi), UÜ SBE, Bursa 1993.
- ATSIZ, *Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Tarihi (Behçetü't-Tevarih'den Tercüme)*, İstanbul 1939.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Mehmed ve II. Sultan Murad Devri*, II, İstanbul 1972.
- BALDIRZÂDE, *Ravza-ı Evliyâ*, BYEBEK., Orhan no: 1018/1.
- BALTACI, Cahit, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.
- BARKAN, Ö.L.-Enver MERİÇLİ, *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri*, I, Ankara 1988.
- BAYKAL, Kâzım, *Bursa ve Anıları*, Bursa 1993.
- BELİĞ İSMAİL, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*, Bursa 1302.
- BERKİ, Ali Himmet, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah Ve Tabirler*, Ankara ts.

- BİLGE, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984.
Bursa Millî Kütüphane (Vilâyetlerimiz), İstanbul 1932.
Bursa Vilâyeti Sahnâmesi (1927), Bursa 1927.
- ÇELEBİ, Ahmed, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi* (çev. Ali Yardım), İstanbul 1976.
- ÇETİN, Osman, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı*, İstanbul 1981.
- , *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları(1472-1909)*, Ankara 1994.
- DAĞ, Mehmet-H.R. Öymen, *İslâm Eğitim Tarihi*, Ankara 1974.
- DANIŞMEND, İsmail Hâmi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I-VI , İstanbul 1971-1976.
- DURSUN, Davut, *Osmanlı Devletinde Siyaset Ve Din*, İstanbul 1989.
- EMECEN, Feridun M, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara 1989.
- ERGİN, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, I-II, İstanbul 1977.
- EVLİYÂ ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I-XI, İstanbul 1314.
- FINDIKOĞLU, Z. Fahri, *İstanbul'un Kültür Merkezi Olarak Teşekkülü Meselesi*, İstanbul 1953.
- GABRIEL, Albert, *Une Capitale Turque Brousse Bursa*, I-II, Paris 1958.
- GAZZÎZÂDE Abdüllatif, *Hülâsatü'l-Vefeyât*, BYEBEK, Genel no:2162.
- ERGENÇ, Özer *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, (Basılmamış doçentlik tezi), Ankara ts.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul 1977.
- GÖKÇEN, İbrahim, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (Hicri 954-1060)*, I-II, İstanbul 1946
- H. AHMED MUHTAR, *Bursa Sergisi Rehberi*, İstanbul 1339.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II, İstanbul 1980.

- HAMMER, B.J. Von Purgstall, *Osmanlı Devleti Tarihi* (çev. Mehmed Atâ Bey, sdş. Mümin Çevik-Erol Kılıç), I-XVI, İstanbul 1983.
- HASAN TAİB, *Hâtıra yahud Mirât-ı Bursa*, Bursa 1323.
- HIZLI, Mefail, *Bursa Mahkeme Sicillerine Göre XIV-XVI. Yüzyıllarda Bursa Medreseleri*, (Basılmamış doktora tezi), UÜ SBE, Bursa 1991.
- _____ , *Bursa Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Sıbyan Mektepleri*, Bursa 1995.
- HITTI, Philip K., *Siyâsî Ve Kültürel İslâm Tarihi* (çev. Salih Tuğ), I-IV, İstanbul 1980.
- HOCA SA'DEDDİN EFENDİ *Tâcu't-Tevârih*, İstanbul 1280.
- Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmsi (1306)*, Bursa 1888.
- Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmsi (1324)*, Bursa 1906.
- KARA, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar Ve Tekkeler* , I-II, Bursa 1993.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, VI, Ankara 1976.
- KAZICI, Ziya, *Osmanlılar'da Vergi Sistemi*, İstanbul 1977.
- _____ , *İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1991.
- KEPECİOĞLU, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, I-IV, BYEBEK, Genel no: 4519-4522.
- KOÇER, Hasan Ali, *Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773 - 1923)*, İstanbul 1991.
- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1988.
- KÖSEOĞLU, Neşet, *Tarihte Bursa Mahalleleri (XV ve XVI. Yüzyıllarda)*, Bursa 1946.
- KOYUNLUOĞLU, M. Turgut, *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa 1935.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1991.
- KURAN, Aptullah, *Anadolu Medreseleri I*, Ankara 1969.
- MECDÎ MEHMED EFENDİ, *Hadâiku 'ş-Şakâik*, İstanbul 1269.
- MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmânî*, I-IV, İstanbul 1890-1894.
- MEHMED ZİYA BEY, *Eski Bursa*, Bursa

- MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1991.
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmed, *Sahâifu'l-Ahbâr fi Vakâyi'i'l-Asâr* (sdş. İsmail Erunsal), İstanbul 1975. (Müneccimbaşı)
- NEŞRÎ MEHMED, *Kitab-ı Cihan-nümâ*, (nşr. F.Reşit Unat- Mehmed A. Köymen), Ankara 1987. (Neşrî)
- ÖZDEĞER, Hüseyin, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul 1988.
- ÖZTÜRK, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995.
- PAKALIN, Mehemet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 1993.
- PAY, Salih, *1069-1070/1659-1660 Tarihli Bursa Şer'iyye Sicili*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), UÜ SBE, Bursa 1987
- SEVİM, Ali- Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989.
- SHAW, J. Stanford-E. K. SHAW, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I-II, İstanbul 1982-1983.
- SOLAKZÂDE MEHMED, *Solakzâde Tarihi*, İstanbul 1297. (Solakzâde)
- SÜSLÜ, Azmi, *Tarihi Bursa*, Bursa ts.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamûs-ı Türkî*, İstanbul 1989.
- ŞEYHÎ MEHMED EFENDİ, *Vekâyi'u'l-Fudalâ* (Şakâik-i Numâniye ve Zeyilleri), (nşr. A.Özcan), I-II, İstanbul 1989. (Şeyhî)
- TANPINAR, Hamdi, *Beş Şehir*, İstanbul 1969.
- TANYELİ, Uğur, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15 yy)* (Basılmamış doktora tezi), İTÜ FBE, İstanbul, 1987.
- TEKELİ, İlhan-S. İLKİN, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993
- UNAN, Fahri, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi* (Basılmamış doktora tezi), HÜ SBE, Ankara 1993.
- ÜNVER, A. Süheeyl, *Yeşil Türbesi Mihrabı (824/1421)*, İstanbul 1955.

- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara 1988.
- _____,
_____, *Osmanlı Tarihi*, I-IV, Ankara 1988.
- _____, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilâtı*, Ankara 1984.
- YEDİYILDIZ, M. Asım, *Başlangıcından Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulucami* (Basılmamış doktora tezi), HÜ SBE, Ankara 1995.
- YÜCELT, Nâzım, *Tarihte Bursa*, Bursa 1948.

III. MAKALELER

- AKOZAN, Feridun, "Türk Külliyesi", *VD*, sy. VIII, Ankara 1969.
- AKTEPE, Münir, "Çandarlı", *TDVİA*, VIII, İstanbul 1993.
- ALGÜL, Hüseyin, "Erguvan Bayramı", *UÜ İFD*, c. III, sy. 3, Bursa 1991.
- ASLANAPA, Oktay, "Orta Çağın En Eski İlim Ve Kültür Müesseseleri", *Türk Kültürü*, sy. 12 (Ekim 1963), Ankara 1963.
- ATAY, Falih Rıfki, "Bursa'da Medfun Vüzerâ", *Yeni Mecmua*, sy. 75 (Mayıs 1923), İstanbul 1923.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "İmâret Sisteminin Kuruluş ve İşleyişi", *IÜ İFM*, c. XXII, sy. 1-2, İstanbul 1963.
- ÇETİN, Osman, "Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlılar'da İlk Tıp Fakültesi Bursa Darü's-Şifası ve Tıbbî Faaliyetler", *Yedi İklim*, c. V, sy. 40 (Temmuz 1993), İstanbul 1993.
- _____, "Bursa Şerî Mahkeme Sicillerinden Notlar", *UÜ İFD*, c. II, sy. II, Bursa 1987.
- EBU'L-ULÂ MARDİN, "Kadı", *İA*, İstanbul
- ATAY, Falih Rıfki, "Bursa'da Medfun Vüzerâ", *Yeni Mecmua*, sy.75 (Mayıs 1923), İstanbul
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçileri Hakkında", *Necati Lugal Armağanı*, Ankara 1969.
- HIZLI, Mefail, Osmanlı Vakıf Sisteminde "Rakabe", *20. Özel Sayısı*, c.VI, Sy.6, (İFD'de yayımlanacak), Bursa 1995
- İNALCIK, Halil, "Bursa", *TDVİA*, III, İstanbul 1992.
- KATOĞLU, Murat, "XIII. Yüzyıl Anadolu Türk Mimarisinde "Külliye", *Bellekten*, c. XXXI, sy. 123, Ankara 1967.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti Ve Tarihi Tekâmülü", *VD*, II, Ankara 1942.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F., "Abdal Kumral", *TDVİA*, I, İstanbul 1988.
- _____, "Abdal Musa", *TDVİA*, I, İstanbul 1988.

- KÖPRÜLÜ, Orhan F., "Abdal Murad", *TDVİA*, I, İstanbul 1988.
- KUBAN, Doğan, "Anadolu Türk Şehri Tarihî Gelişmesi Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler" *VD*, VII, İstanbul 1968.
- KUNTER, Halim Bâkî, "Kitâbelermiz I", *VD*, II, Ankara 1942.
- _____, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", *VD*, I, Ankara 1938.
- ÖGEL, Semra, "Osmanlı Devrinde Türk Külliyesi", *Türk Kültürü*, sy. 11, (Eylül 1963), Ankara 1963.
- ÖZDEMİR, Rıfat, "Ankara'da Eğitim ve Öğretim (1785-1840)", *FÜD (SB)*, c. II, sy. 2, Elazığ 1988.
- PARLADIR, Selâhattin, "Medrese Hakkında Pedagojik Bir Değerlendirme", *DEÜ İFD*, IV, İzmir 1987.
- REYHANLI, Tülay, "Osmanlı Mimarisinde İmaret: Külliye Üzerine Notlar", *Türk Kültürü Araştırmaları*, c. XV, sy. 1-2, Ankara 1976.
- TEKİNDAG, Şehabettin, "Medrese Dönemi - Bölüm I", *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul 1973.
- TOYNBEE, Arnold, "Bursa Çevresi Tarihine Dair" (çev. B. Osman Okyar), *Uludağ Dergisi*, sy. 92, (Kasım-Aralık 1948), Bursa 1948.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, "İslâm'da Akademiler ve Medreseler", *Eğitim Hareketleri Dergisi*, sy. 78, Ankara 1961.
- ÜLKÜTAŞIR, M.Şakir, "Sıbyan Mektepleri", *Türk Kültürü*, sy. 33 (Temmuz 1965).
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, "Hacı İvaz Paşa'ya Dair", *İÜ EFTD*, c. X, sy. 14, İstanbul 1959.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Vakıf", *İA.*, XIII, İstanbul 1986.
- _____, "XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilatı", s. 184, *İÜ EFTED* (T. Gökbilgin Hâtıra Sayısı) sy. 12, İstanbul 1982.
- _____, "Sosyal Teşkilâtlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi", *Türk Kültürü*, sy. 219, (Mart-Nisan 1981), Ankara 1981.
- YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz, "XIV-XV. Yüzyıl Mimari Örneklere göre Bursa Kentinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi", *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1989.
- YINANÇ, M.Halil, "Bursa", *İA*, II, İstanbul 1986.

E K L E R

(TABLOLAR)

Muhasebe	G e l i r l e r						
	Yılı	Ziraî	%	Bina	%	Toplam	Mcl/Msb
XVI.yüzyıl							
960/1553	6.872	8	81.188	92	88.060	*20.312	108.372
966/1559	9.665	10	82.774	90	92.439	*4.720	97.159
967/1560	9.100	10	79.798	90	88.898		88.898
968/1561			26.268		26.268	*1.588	27.856
968/1561	9.559	15	55.436	85	64.995		64.995
976/1568	14.432	15	80.518	85	94.950	3.600	98.550
982/1574	9.576	10	82.295	90	91.871		91.871
XVII.Yüzyıl							
1016/1607	7.515	14	45.808	86	53.323	16.500	69.823
1016/1607			72.710		72.710	45.000	117.710
1017/1608	7.000	15	39.048	85	46.048	1.080 *13.374	60.502
1019/1610	8.000	9	78.096	91	86.096	7.200 *1.186	94.482
1040/1630	6.500	8	79.296	92	85.796	6.000	91.796
1041/1631	6.500	8	79.296	92	85.796	4.000	89.796
1049/1639	4.600	5	79.296	95	83.896	140.000	223.896
XVIII.Yüzyıl							
1177/1763	19.490	22	68.674	78	88.164	134.600	222.764
XIX.Yy.İlk Yarı							
1231/1815	25.990	27	68.672	73	94.662	23.220	117.882
1235/1819	10.922	14	68.670	86	79.592	192.630	272.222
1239/1823	10.920	10	96.360	90	107.280	27.720	135.000
1241/1825	10.953	11	86.700	89	97.653	18.000	115.653
1242/1826	348.120	82	78.780	18	426.900	81.900	508.800
1246/1830	320.250	81	73.260	19	393.510	117.600	511.110
1248/1832	540.600	88	73.260	12	613.860		613.860
1254/1838	626.340	90	73.200	10	699.540	516.960	1.216.500
1257/1841	559.710	88	73.200	12	632.910		632.910
XIX.Yy.İkinci Yarı							
1295/1878	1.825.380	96	73.200	4	1.898.580		1.898.580
1296/1878	2.122.260	97	73.200	3	2.195.460		2.195.460
1297/1879	1.740.120	96	73.200	4	1.813.320		1.813.320
1298/1880	2.124.000	97	73.200	3	2.197.200		2.197.200
1299/1881	1.896.600	96	73.200	4	1.969.800		1.969.200
1300/1882	1.526.700	95	73.200	5	1.599.900		1.599.900
1301/1883	1.593.960	96	73.200	4	1.667.160		1.667.160
1302/1884	1.606.200	96	73.200	4	1.679.400		1.679.400
1303/1885	1.777.200	96	73.200	4	1.850.400		1.850.400
1304/1886	1.860.000	96	73.200	4	1.933.200		1.933.200
1305/1887	1.706.400	96	73.200	4	1.779.600		1.779.600
1306/1888	1.852.200	96	73.200	4	1.925.400		1.925.400

Tablo 9 Külliye'nin Gelirleri

Not: Mcl: Muaccele, Msb: Muhasebe-i sabıka demektir.

* Bunlar muhasebe-i sabıka gelirleridir.

Muhasebe Yılı	Zirâî Gelirler				Toplam
	Fidye Kızık	Dere Kızık	Yiğit Lala	Diğerleri*	
XVI.Yüzyıl					
960/1553	5.388		1.484		6.872
966/1559	7.206		2.459		9.665
967/1560	6.219		2.881		9.100
968/1561	----		----		----
968/1561	6.714		2.845		9.559
976/1568	8.339		6.093		14.432
982/1574	7.836		1.740		9.576
XVII.Yüzyıl					
1016/1607	4.900		2.000	615	7.515
1016/1607	----		----		----
1017/1608	4.500		2.500		7.000
1019/1610	5.500		2.500		8.000
1040/1630	4.000		2.500		6.500
1041/1631	4.000		2.500		6.500
1049/1639	3.000		1.600		4.600
XVIII.Yüzyıl					
1177/1763	7.340		6.650	5.500	19.490
XIX.Yy. İlk Yarı					
1231/1815	16.740		9.250		25.990
1235/1819	1.673		9.249		10.922
1239/1823	1.656		9.264		10.920
1241/1825	1.610		9.300		10.910
1242 /1826	86.250	31.560	114.750	42.780	348.120
1246/1830	64.440	36.420	182.976	33.600	317.436
1248/1832	136.710	55.680	307.200	40.560	540.150
1254/1838	153.960	46.080	294.420	131880	626.340
1257/1841	62.520	69.900	339.810	87.480	559.710
XIX.Yy.İkinci Yarı					
1295/1878	585.540	706.620	533.220		1.825.380
1296/1878	945.960	602.220	574.080		2.122.260
1297/1879	630.540	501.180	608.400		1.740.120
1298/1880	660.000	744.000	720.000		2.124.000
1299/1881	720.000	600.000	576.000		1.896.000
1300/1882	634.560	439.680	452.460		1.526.000
1301/1883	600.000	480.000	513.960		1.593.000
1302/1884	533.640	532.560	540.000		1.606.000
1303/1885	660.000	516.000	601.200		1.777.000
1304/1886	600.000	540.000	720.000		1.860.000
1305/1887	600.000	506.400	600.000		1.706.000
1306/1888	730.440	521.760	600.000		1.852.200

Tablo 10 Zirâî Gelirler

*Diğer gelirler: Vakıf arazi ve köylerinin mukataa vb. müşterek gelirleridir.

Muhasebe Yılı	B i n a G e l i r l e r i		
	Dükkân ve odalar	Han	Toplam
XVI. Yüzyıl			
960/1553	80.838	350	81.188
966/1559	82.774		82.774
967/1560	79.298	500	79.798
968/1561	25.988	280	26.268
968/1561	54.956	480	55.436
976/1568	76.418	500	76.918
982/1574	82.235	60	82.295
XVII. Yüzyıl			
1016/1607	45.203	605	45.808
1016/1607	72.710		72.710
1017/1608	38.448	600	39.048
1019/1610	76.896	1.200	78.096
1040/1630	76.896	2.400	79.296
1041/1631	76.896	2.400	79.296
1049/1639	76.896	2.400	79.296
XVIII. Yüzyıl			
1177/1763	62.674	6.000	68.674
XIX. Yy. İlk Yarı			
1231/1815	62.672	6.000	68.672
1235/1819	62.670	6.000	68.670
1239/1823	62.640	6.000	68.640
1241/1825	62.700	6.000	68.700
1242/1826	62.700	6.960	69.660
1246/1830	66.300	6.960	73.260
1248/1832	66.300	6.960	73.260
1254/1838	66.240	6.960	73.200
1257/1841	66.240	6.960	73.200
XIX. Yy. İkinci Yarı			
1295/1878	66.240	6.960	73.200
1296/1878	66.240	6.960	73.200
1297/1879	66.240	6.960	73.200
1298/1880	66.240	6.960	73.200
1299/1881	66.240	6.960	73.200
1300/1882	66.240	6.960	73.200
1301/1883	66.240	6.960	73.200
1302/1884	66.240	6.960	73.200
1303/1885	66.240	6.960	73.200
1304/1886	66.240	6.960	73.200
1305/1887	66.240	6.960	73.200
1306/1888	66.240	6.960	73.200

Tablo 11 Bina Nitelikli Gelirler

Muhasebe	Giderler									
	Yılı	Personel	%	Yardımlar	%	Tamir	%	Diğer	%	Toplam
XVI.Yüzyıl										
960/1553	36.980	35	42.081	39	24.865	23	3.206	3		107.132
966/1559	39.075	39	42.516	43	15.437	16	2.003	2		99.031
967/1560	39.700	46	40.699	47	2.463	3	4.309	4		87.171
968/1561	13.260	49	12.152	45	1.039	4	659	2		27.110
968/1561	26.520	41	30.831	48	4.563	7	2.357	4		64.271
976/1568	42.120	45	42.634	45	2.677	3	6.659	7		94.090
982/1574	46.050	47	44.727	45	3.690	3	4.550	5		99.017
XVII.Yüzyıl										
1016/1607	30.265	57	6.854	13	5.004	9	10.960	21		53.083
1016/1607	18.909	17	6.670	6	82.015	76	700	1		108.294
1017/1608	21.140	36	20.419	34	4.085	7	13.902	23		59.546
1019/1610	46.740	49	39.961	42	5.552	6	3.236	3		95.489
1040/1630	59.160	57	39.921	38	1.394	1	3.680	4		104.155
1041/1631	59.160	57	38.954	38	1.394	1	3.680	4		103.188
1049/1639	59.700	27	98.632	45	52.030	24	7.315	4		217.677
XVIII.Yüzyıl										
1177/1763	65.000	34	63.223	33	35.280	18	27.980	15		191.483
XIX.Yy.İlk Yarı										
1231/1815	69.420	22	17.022	5	14.145	5	213.485	68		314.072
1235/1819	72.420	15	17.040	4	57.500	12	325.620	69		472.580
1239/1823	72.420	15	22.950	5	42.030	9	338.760	71		476.160
1241/1825	72.420	9	22.740	3	7.740	1	744.480	87		847.380
1242/1826	70.950	12	64.260	11	31.620	5	422.160	72		588.990
1246/1830	72.420	9	97.620	11	105.660	12	575.400	67		851.100
1248/1832	69.360	36	63.540	33	40.800	21	20.100	10		193.800
1254/1838	162.000	13	393.360	32	241.680	20	425.460	35		1.216.500
1257/1841	222.240	35	85.440	14	113.940	18	208.721	33		630.341
XIX.Yy.İkinci Yarı										
1295/1878	1436.400	76	171.600	9	234.480	12	39.360	3		1.881.840
1296/1878	1222.560	67	153.600	8	305.400	17	142.440	8		1.824.000
1297/1879	1227.600	73	140.400	8	211.800	13	100.200	6		1.680.000
1298/1880	1281.600	61	165.600	8	446.280	21	200.520	10		2.094.000
1299/1881	1238.400	64	165.600	8	325.200	17	209.040	11		1.938.240
1300/1882	1220.400	78	129.600	8	106.200	7	117.600	7		1.573.800
1301/1883	1220.400	80	129.600	8	118.200	8	54.000	4		1.522.200
1302/1884	1220.400	74	129.600	8	178.200	11	115.200	7		1.643.400
1303/1885	1220.400	68	129.600	7	334.200	18	121.200	7		1.805.400
1304/1886	1220.400	68	129.600	7	370.440	21	72.000	4		1.792.440
1305/1887	1239.000	72	117.600	7	265.600	15	90.000	6		1712.200
1306/1888	1242.240	71	123.600	7	385.200	22	-----			1751.040

Tablo 12 Külliye'nin Gider Kalemleri

Mürtezika	XV.yy Vakfiye	XVI.yüz yıl	XVII.yüzy ıl	XVIII.yüzy ıl	XIX.yüzyıl	
					İlk Yarı	İkinci Yarı
Yönetim Hizmet Elemanları						
Mütevelli	5	5	10	10	10	-
Kâtib-i Vakf	-	3	3	3	3	8.5(25kr/yl)
Kâtib. Müşahere	-	1	2	3	3	-
Câbi-yi Müşahere	2	3	5	10	10	16.5(25kr/yl)
Câbi-yi Fidyeye Kızık	-	2	2	2	2	200-250(600-750kr/yl)
Câbi-yi Dere Kızık	-	-	-	-	-	200-250(600-750kr/yl)
Câbi-yi Yiğit Lala	-	1	2	2	2	200-250(600-750kr/yl)
Denetim Hizmet Elemanları						
Kadı	2	2	2	2	-	-
Naib	1	1	1	1	-	-
Nakibu'l-Eşraf	-	-	5	5	5	-
Nazır-ı Vakf	5	5	5	5	5	-
Nazır-ı Evlâd	-	5	5	-	-	-
Eğitim-Öğretim Hizmeti Elemanları						
Müderris	5	20-40	50	50	50	1.000 (3000kr/yl)
Muid	5	5	5	5	5	200 (50kr/ay)
Muallim	2	2	4	4	4	-
Med. Öğr. (Toplam)	14	14-16	10-20	20	20	440(110kr/ay)
Mektep Öğr. (Toplam)	2	2	4	2	-	-
Dini Hizmet Elemanları						
İvaz Paşa Camii İmamı	3	3	4	4	4	240-400 (60-100kr/ay)
Hasan Pş. Msc. İmamı	1/2	-	-	-	-	-
Teravîh İmamı	-	-	-	-	-	33-36
Müezzin	1.5	2	2	2	2	200 (50kr/ay)
Müezzin-i Cuma	-	-	1.7(5kr/yl)	1.7(5kr/yl)	-	-
Müezzin-i Salâ	-	-	3.4(10kr/yl)	3.4(10kr/yl)	-	-
Mükebbir	-	-	3	-	-	-
Hatip	-	-	6	4-6	4	200 (50kr/ay)
Vaiz	-	-	-	3.7(11kr/yl)	-	16.6(50kr/yl)
Dersiâm	-	-	-	4(12kr/yl)	-	-
Ser-mahfil	2	1	2	-	3	-
Noktacı	-	10ak/ay	15 ak/ay	15 ak/ay	15 ak/ay	-
Cüzhanlar (Toplam)	15	23	24-33	25	25	300-400(75-100kr/ay)
Hafızlar	-	-	-	-	-	400 (100kr/ay)
Tebarekehan	-	-	-	6	6	-
Duagûyan	-	-	-	8	8	-
Delâil Okuyucusu	-	-	-	14(42 kr/yl)	14(42 kr/yl)	-
Genel Hizmet Elemanları						
Mimar	1	1	2	2	2	-
Çeşmeci	-	1.5	1.5	2	2	80(240kr/yl)
Kurşuncu	-	-	-	2	2	-
Kayyım	-	20ak/ay	20ak/ay	30ak/ay	30ak/ay	-
Kayyım	-	-	-	20ak(2kr/yl)	20ak(2kr/yl)	-
Ferrâş	-	1	-	-	-	-
Bevvâb	-	1	-	-	1	40(10kr/ay)
Kennâs	-	40ak/ay	45ak/ay	30ak/ay	30ak/ay	-
Paspân	60ak/ay	50ak/ay	50ak/ay	30ak/ay	30ak/ay	-
Deştân	-	20ak/ay	-	-	-	-

Tablo 13 Külliye Birimlerinde Görev Yapan Personel ve Maaşları

Not :Tablo personelin akçe cinsinden günlük ücretlerini göstermektedir. Parantez içinde verilen rakamlar ise, maaşların belgelerde yer alış şeklini göstermektedir.

	Yıldırım Külliyesi						İvaz Paşa Külliyesi						Fatih Külliyesi					
	va kfi ye	16. yüz yıl	17. yüz yıl	18. yüz yıl	19. yıl zyı 1	19. yüz yıl	va kfi ye	16. yüz yıl	17. yüz yıl	18. yüz yıl	19. yüz yıl	19. yüz yıl	va kfi ye	16. yüz yıl	17. yüz yıl	18. yüz yıl	19. yüz yıl	19. yüz yıl
Nazar							5	5	5	5	5		50					
Mütevelli							5	5	10	10	10		50	150	100			
Kâtip								1	2	2	3			4	2		2	
Kayım								20	1	1	1		5	5	6		5	
Ferrâş								1					3		3		3	
Bevvâb								1	1	40			5	3	3			
İmam	4	4	4				3	4	4	4	4	400	10	10	0-20		90	
Müezzin	2					200	1.5	2	2	2	2	200	5	5	7		20-42	
Noktacı							10	15	15				3	3	3			
Vâiz			5									16			45			
Hatip		10	15							4	4	400	30	40	40-50		10	
Dersiâm		3-50				600					4						20-40	
Ser-mahfil	3						2	1	2		2		3					
Cüzhan	1-2						1-1.5	1	1	1								
Muallim							2	3	4	4	4		6	5	5		5	
Çeşmeci								1.5	1.5	2		80	2-4	56	66		1-4	
Mîmar							1	1	2	2				2-15	76		3-5	
Müderris	15	35	60	60		210	5	20-40	50	50	50	1000	50	50	50	50		
Muid		4	6	10			5	5	5	5	5	200	5	5	5	5		

Tablo 14: Yıldırım, İvaz Paşa ve Fatih Külliyelerindeki Bazı Personelin Günlük Ücretleri

Muhasebe Yılı	Yardı m Giderleri							
	Aile Fonu	Hareme yn Fonu	Zevayid Fonu	Mülhedefi Fonu	Mkd.Öğr Fonu	Bahari. Y aylak*	Mevlid Kurban Hasene	Toplam
XVI. Yüzyıl								
960/1553	28.524	8.350	2.580	860	720		867	42.081
966/1559	29.993	6.386	2.880	1.166	864	60	1.143	**24 42.516
967/1560	28.672	6.304	2.880	1.019	720	60	1.000	**44 40.699
968/1561	8.761	2.001	960	650		60		**20 12.152
968/1561	20.716	4.510	1.920	875	857	600	1.353	30.831
976/1568	29.786	6.588	2.880	972	720	420	1.268	42.634
982/1574	30.045	6.705	5.430	972	641		934	44.727
XVII. Yüzyıl								
1016/1607		3.704		1.200		350	1.600	6.854
1016/1607		4.630		2.040				6.670
1017/1608	15.708	4.711						20.419
1019/1610	29.865	5.956	1.440	1.500	1.200			39.961
1040/1630	29.765	6.656		1.350	1.150		1.000	39.921
1041/1631	29.098	6.356		1.350	1.150		1.000	38.954
1049/1639	66.474	22.158	2.160	1.590	1.550		4.700	98.632
XVIII. Yüzyıl								
1177/1763	50.400	7.423		3.240	720		1.440	63.223
XIX. Yy. İlk Yarı								
1231/1815	7.200	7.422		2.400				17.022
1235/1819	7.200	7.440		2.400				17.740
1239/1823	7.200	7.530		3.600			4.620	22.950
1241/1825	7.200	7.500		3.900			4.140	22.740
1242/1826	50.400	7.500		2.040			4.320	64.260
1246/1830	82.800	7.500		2.640			4.680	97.620
1248/1832	46.800	7.500		3.240			6.000	63.540
1254/1838	376.560	7.500		2.700			6.600	393.360
1257/1841	68.640	7.500		2.700			6.600	85.440
XIX. Yy. İkinci Yarı								
1295/1878	154.080						17.520	171.600
1296/1878	136.800						16.800	153.600
1297/1879	123.600						16.800	140.400
1298/1880	115.200						36.000	144.000
1299/1881	115.200						36.000	144.000
1300/1882	93.600						36.000	129.600
1301/1883	93.600						36.000	129.600
1302/1884	93.600						36.000	129.600
1303/1885	93.600						36.000	129.600
1304/1886	93.600						36.000	129.600
1305/1887	93.600						24.000	117.600
1306/1888	93.600						30.000	123.600

Tablo 15 Külliye nin Yardım Giderleri

* Bahariye ve yaylakıye demektir.

**Hasene giderlerini göstermektedir.

Muhasebe Yılı	T a m i r A l a n l a r ı							Toplam
	Cami	Medrese	Çarşı	Han	Su yolları	Aydın. Hasır*	Çeşitli	
XVI. Yüzyıl								
960/1553		443	2.116	22.000	186	120		24.865
966/1559	11.064	604	3.193	161	299	96	20	15.437
967/1560	711	17	411	20	163	228	913	2.463
968/1561	178		240		378	38	205	1.039
968/1561	8	300	3.366	302	523	64		4.563
976/1568		471	1.224	360	304	318		2.677
982/1574						96	3.594	3.690
XVII. Yüzyıl								
1016/1607			4.940			64		5.004
1016/1607	417		81.518			80		82.015
1017/1608			4.000			85		4.085
1019/1610	735	256	2.076		325	194	1.080	5.552
1040/1630			300		450	294	350	1.394
1041/1631			300		450	294	350	1.394
1049/1639	840		1.680	48.840	550	120		52.030
XVIII. Yüzyıl								
1177/1763		33.000			2.280			35.280
XIX. Yy. İlk Yarı								
1231/1815								14.145
1235/1819	11.700	15.600	30.200					57.500
1239/1823						6.450	35.580	42.030
1241/1825						2.160	5.580	7.740
1242/1826						1.320	30.300	31.620
1246/1830						41.760	63.900	105.660
1248/1832						40.800		40.800
1254/1838						14.280	227.400	241.680
1257/1841						99.720	14.220	113.940
XIX. Yy. İkinci Yarı								
1295/1878						144.000	90.480	234.480
1296/1878						150.600	154.800	305.400
1297/1879						145.920	65.880	211.800
1298/1880						130.800	315.480	446.280
1299/1881						104.400	220.800	325.200
1300/1882						82.200	24.000	106.200
1301/1883						106.200	12.000	118.200
1302/1884						82.200	96.000	178.200
1303/1885						82.200	252.000	334.200
1304/1886						82.200	288.240	370.440
1305/1887						61.200	204.400	265.600
1306/1888						67.200	318.000	385.200

Tablo 16 Muhasebe Defterlerine Göre Külliye'nin Bakım Ve Onarım Giderleri

* Aydınlatma ve Hasır giderleri demektir.

Muhasebe Yılı	Diğer Giderler								Toplam
	Harç ve Rusum	Mukataalar	Nakliye	İhzarîye Müjdeg.	Borçlar	Murabaha	Battaliye	Diğer	
XVI. Yüzyıl									
960/1553	532	1.144	640					890	3.206
966/1559	113	1.192	276	22				400	2.003
967/1560	233	1.192	290	148	1.865			581	4.309
968/1561	260	316		83					659
968/1561	593	876	790	55				43	2.357
976/1568	134	1.192	912		3.280			1.141	6.659
982/1574		1.084		248	1.809			1.409	4.550
XVII. Yüzyıl									
1016/1607		460			10.500				10.960
1016/1607		700							700
1017/1608	300	350			6.000		5.400	1.852	13.902
1019/1610	256	840		180			1.960		3.236
1040/1630	140	840		200			2.300	200	3.680
1041/1631	140	840		200			2.300	200	3.680
1049/1639	1.780	840		2.380			2.315		7.315
XVIII. Yüzyıl									
1177/1763	5.160	760		17.060			5.000		27.980
XIX. Yy. İlk Yarı									
1231/1815	6.140	740		675	119.510	86.060		360	213.485
1235/1819	40.320	720		5.940	193.380	84.000		1.260	325.620
1239/1823	20.670	720		810	300.000			16.560	338.760
1241/1825	5.400	720		360	737.640			360	744.480
1242/1826	18.540	600		3000	382.920			17.100	422.160
1246/1830	28.320	600	68.880		459.000			18.600	575.400
1248/1832		600	19.500						20.100
1254/1838	355.920	600	49.440					13.500	425.460
1257/1841	53.040	600	104.040					51.041	208.721
XIX. Yy. İkinci Yarı									
1295/1878			24.000					15.360	39.360
1296/1878	6.600		91.200					44640	142.440
1297/1879			100.200						100.200
1298/1880	72.000		72.000					56.520	200.520
1299/1881	67.200		96.000					45.840	209.040
1300/1882			72.000					45.600	117.600
1301/1883								54.000	54.000
1302/1884			60.000					55.200	115.200
1303/1885			72.000					49.200	121.200
1304/1886			72.000						72.000
1305/1887			90.000						90.000
1306/1888									-----

Tablo 17 Külliyyenin Diğer Giderleri

Muhasebe Yılları	Toplam Gelir-Gider		Gelir-Gider Farkı	
	Gelirler	Giderler	Gl.Fazlası (+)	Gd.Fazlası (-)
XVI.Yüzyıl				
960/1553	108.372	107.132	1.240	
966/1559	97.159	99.031		1.872
967/1560	88.898	87.185	1.713	
968/1561	27.856	27.110	746	
968/1561	64.995	64.271	724	
976/1568	98.550	94.090	4.460	
982/1574	91.871	99.017		7.146
XVII.Yüzyıl				
1016/1607	69.823	53.083	16.740	
1016/1607	117.710	108.294	9.416	
1017/1608	60.502	59.546	956	
1019/1610	94.482	95.489		1.007
1040/1630	91.796	104.155		12.359
1041/1631	89.796	103.188		13.392
1049/1639	223.896	217.677	6.219	
XVIII.Yüzyıl				
1177/1763	222.764	191.483	31.281	
XIX.Yy. İlk Yarı				
1231/1815	117.882	314.072		196.190
1235/1819	272.222	472.580		200.358
1239/1823	135.000	476.160		341.160
1241/1825	115.653	847.380		731.727
1242/1826	508.800	588.990		80.190
1246/1830	511.110	851.100		339.990
1248/1832	613.860	193.800	420.060	
1254/1838	1.216.500	1.216.500		
1257/1841	630.510	630.341	169	
XIX.Yy. İkinci Yarı				
1295/1878	1.898.880	1.881.840	17.040	
1296/1878	2.195.460	1.824.000	371.460	
1297/1879	1.813.320	1.680.000	133.320	
1298/1880	2.197.200	2.094.000	103.200	
1299/1881	1.969.200	1.938.240	30.960	
1300/1882	1.599.900	1.573.800	26.100	
1301/1883	1.667.160	1.522.200	144.960	
1302/1884	1.679.400	1.643.400	36.000	
1303/1885	1.850.400	1.805.400	45.000	
1304/1886	1.933.200	1.792.440	140.760	
1305/1887	1.779.600	1.711.800	67.800	
1306/1888	1.925.400	1.751.040	174.360	

Tablo 18 Külliye'nin Gelir-Gider Blâncosu